

Мєся Богуславєць

**НА ПРОШУ ДО
РІДНОЇ ЗЕМЛІ**

diasporiana.org.ua

LESIA BOHUSLAVETS

**A PILGRIMAGE
TO
THE NATIVE LAND**

Impressions of a journey

BAYDA BOOKS

Melbourne

1984

ЛЕСЯ БОГУСЛАВЕЦЬ

На прощу до рідної землі

Враження з подорожі

В-во «БАЙДА»

Мельборн

1984

**Bayda Books,
30 Fairway Rd.,
Doncaster, 3108, Australia**

First edition, 1984

**Авторські права застережені
Copyright © Bayda Books, 1984**

**Обкладинка: Оля Когут
Cover by Olya Kohut**

**Друк: М. Цюрак, Аделаїда, Австралія
Printed by M. Ciurak, Adelaide, Australia**

**Hardback: ISBN 0 908480 11 3
Paperback: ISBN 0 908480 10 5**

ГОТУВАННЯ ДО ПОДОРОЖІ

— Мово рідна, краю рідний, хто вас забуває, — деклямувала я на свій лад одного погожого ранку, ідучи по вулиці. І тут я зустріла мою сусідку, Христю. Я зразу помітила, що вона в якимсь особливим настрої.

— Пам'ятаєш, — проказала вона тихо, — колись ти говорила: «От би добре було нам разом поїхати на Україну!»

— Ти, що блекоти наїлась чи з глузду з'їхала?! — вигукнула я. — Отакий наклеп на мене наводиш! Де я таке верзла? Коли? Теревениш таке, що й купи не держиться. Хоч би люди не чули! Хтось сказав на глум, а вона бере на ум! Зрештою, голубонько, я не пригадую, що казала минулого тижня, а де вже пам'ятати, що бовкнула ще за царя Митрохи, як землі було трохи!

Але Христю наче хтось наврочив. Вона все торочить те саме:

— Давай поїдемо на батьківщину. Час минає, ніхто з нас не молодшає. Це наш останній шанс, здійснити мрію, про яку говорили роками! Поїдемо на прощу до рідної землі. Привітаємось з нею, пізнаємо її й попросаємося з нею!

Я розгубилася.

— Ти, — питаю, — хвора, у лікаря була? Звідки такі думки? Де тепер їхати? Куди тепер їхати! В світі таке діється, а їй гупі в голові! Ти що хочеш, щоб нас зразу у штрафний батальйон до Афганістану відправили? Там нехватає! Он і в Польщі такої каші наварили, і, хто зна, хто її буде їсти? Та й, кажучи про їжу, чим ми будемо харчуватися на твоїй Україні? Святим Духом чи що?

— Диви, яка пундикова зробилась! — наритилась на мене сусідка. — Можеш трохи і схуднути, тобі не зашкодить. Зрештою, хліб і вода — козача їда.

— Дивись, яка козачка стала!

Ви не знаєте Христі. Це найупертіша людина у світі! Коли вона вбила щось у голову, навіть я не можу

її відраяти. До того ж, знаючи мою циганську вдачу, вона, мов ненароком, згадала, що з України рукою подати до Криму, а звідти можна чкурнути через Тбілісі, Бухару, Самарканд до Сибіру.

Але тут я зауважила, що до Сибіру, ми можемо попасти і навпростець ... Одначе Христя вдала, що не чує, і далі згадала Находку, потім Токіо й Гонконг.

Так що маршрут в неї був уже накреслений.

Ех, говори до неї, а в неї маковеї! Ну, думаю, нічого, у гурті і смерть не страшна. Де наше не пропадало, поїду! Не пущу ж я її саму по світі віятися! Зрештою, не такий чорт страшний, як його малюють!

* * *

Того ж тижня ми пішли до туристичного бюро, дали двадцять долярів і почали мріяти. За цю мінімальну суму, скільки просторів ми з нею обміряли. Півроку провели у мандрах. Я почувалася майже, як Марко Поло!

Кожного тижня брали в бібліотеці книжки: Христя — про Україну, а я — про більше екзотичні країни ... і подорожували.

Коли часами моя вечеря недописувала, мій найдорожчий кривився й питав:

— А де сьогодні була, в Бухарі чи Самарканді, що такі заморські страви спарторила?!

Ох, самі назви цих міст приводили мене у захват! Я блукала їхніми вуличками, оглядала пам'ятки, мечеті, оздоблені орнаментами. Слухала давні легенди і ще більше була захоплена.

Якось однієї неділі, в гарячу днину, літаючи в мріях про подорож після довгих оглядин валів і руїн, я втомлена хотіла зайти у шантану. Але виявилось жінкам там не місце. Що робити? Я вмирала від спраги. І тут мене врятував чоловік. Він зайшов до кімнати і приніс горнятко запашної кави, кажучи при тім: — Що це вже, хочеш три дні не їсти, аби з печі не злізти.

Коли я розказала моє захоплення мандрівками Христі, вона порадила для балянсу прочитати біографію Берії, а також дещо про дисидентів. Я послухалась, і вийшла така ситуація: вдень думаю про Тбілісі, блукаю

по Алма-Аті, а вночі сниться холодний Сибір! А тут ще кума жару додала:

— Не бійся, — говорить, — якби що, ми за тебе демонструвати будемо, не пропадеш!

Але, спасибі сусідці, потішила:

— Кому ти там потрібна? — засміялась вона. — Подумаєш, діячка! Далеко кудому до зайця!

Я хотіла обуритися, запротестувати, мовляв, і ми не ликом шиті, але глянула на Христю і вирішила по далі від гріха, промовчу цим разом. Ось, як вернусь, тоді про геройства свої буду розказувати.

А все ж без конфронтації не обійшлося:

— Куди це годиться, — питаю Христі, — стрічному й поперечному говориш про нашу подорож. Без перебільшення вся Австралія знає! Та ми ж мусимо трактувати нашу поїздку, як найбільшу державну таємницю, бо інакше постраждає моя репутація. Не хочу, щоб на мене всіх собак вішали. Треба бути обачними, — повчаю її. — До мого вуха вже дійшли різні розмови. Деякі люди переживають, де в нас такі гроші візьмуться.

— Нащо нам гроші, ми й самі хороші, — сміється вона. — Я ще не мала часу про це подумати. Добре, що хоч чужі голову собі поламають. А за поговорі не бійся. На людського рота, не зробиш ворота!

Мабуть, вона таки мала рацію. Не треба журитися наперед. Одного соняшного ранку наші чудові пляни розбилися на дрібненькі скалочки. Випарувалися, зникли, як імла, і мокрого місця по них не зосталося!

«От і добре, — думаю собі. — Так і вовк ситий і кози цілі. Помріяли собі, треба й честь знати». Але Христя вирішила інакше:

— Тепер, — заявила вона, — будемо плянувати реально. Їдемо лише в Україну! — І коли вона так сказала, я відчула, що цим разом, ніякі небесні чи земні сили нас не спинять.

Новину, що ми, справді, їдемо в Україну, я обережно передала чоловікові. Він хвилину подумав, зробив серйозне обличчя й прорік:

— Ти, дорогесенька, і там усім розуму вставиш. Не сумніваюсь, після твоїх відвідин весь народ українською мовою заговорить!

— Це навело мене на геніяльну думку, — вигукнула сусідка. — Зробимо експеримент. Всі шість тижнів на Україні будемо розмовляти виключно українською мовою!

— В тебе, — питаю, — усі дома, чи половина поїхала? Чи, може, це черговий твій жарт, то мені не смішно.

Тим часом усі знайомі бажали щасливої подорожі і своєчасного повороту додому.

— Де ж те «дома», — залементувала я. — Туди їдемо додому, назад вертаємося теж додому. Де ж воно справді є?

— А от ти поїдеш, роздивишся й вирішиш сама, де оте «дома», — потішає кума.

Готувалась до від'їзду я за обдуманим пляном. Тиждень перед від'їздом спакувалася. Решту тижня виймала речі й перекладала з валізи в торбу й навпаки.

— А це для чого? — спитав недогадливий чоловік.

— А для того, — пояснюю, — що коли не знаєш, де що лежить, то зовсім не будеш переживати при перевірці. — Така логіка його ще дужче заплутала.

— Хіба ти везеш щось нелегальне? — поцікавився він.

— Темнота, темнота! Зараз воно легальне, а поки доведеться кордон переїжджати, закони можуть змінитися і стане нелегальне, — кажу я.

Якби я знала, які пророчі були мої слова!

ЗУСТРІЧ З РІДНОЮ ЗЕМЛЕЮ

Ви вже знаєте про те, що Христя, моя сусідка, вирішила їхати в Україну, а за нею і я попленталась, як приший кобилі хвіст. Перед від'їздом звернулась я до дочки:

— Ти, — кажу, — в нас начитана й намолена, їздила по морях і суходолах. Була і в Україні, розкажи мені, щоб я знала, що там нас чекає.

— Мамо, — дивується вона, — для чого тобі наперед усе знати? Краще мандрувати з несподіванками.

Що ж, гадаю, дитина має рацію, справді, так цікавіше. Аби лише тих *несподіванок* не було забагато.

Сіли ми, як годиться в дорогу, помолилися мовчки хвилину, час уже і *по конях*.

Летимо літаком. Під нами стелиться австралійська пустеля, поруч нас пливуть білі хмаринки. Час від часу похитує нас, і тоді ми уповаємо на Всевишнього. А Христя тим часом розповідає:

— Такий мені дивний сон снився минулої ночі. На дверях біла занавіска. Відхилила я її та й іду собі. Глянула на руки, а вони всі у подряпинах. Оглянулась, а вся занавіска в кривавих плямах від моїх рук. Що б воно мало значити? Як ти гадаєш?

Тут мене зразу і в холод, і в жар кинуло:

— Зупиніть літак, — кричу, — не хочу в Європу летіти! Тпру, повертайте оглоблі назад, до Мельбурну. Хіба можна летіти, як такі сни сняться?!

Ледве мене сусідка вгомонила:

— Тю на тебе, — каже, — та як горобців боятися, то й проса не сіяти! Щоб рибку їсти, треба у воду лізти.

Подумала я, погадала, і полетіли ми далі. Стало смеркати. Наш літак почав до Сінгапуру спускатися. Надворі був чудовий вечір. В затоці стояло багато човнів різного розміру. Освітлені світлами, вони виглядали наче обнизані рядками намиста. Гарно! Казково! Спустилися нижче. Бачимо вулиці, авта, людей. От, думаю, було б

добре серед них опинитись, піти, поникати-потинятися містом. Літак зупинився на кілька годин.

— Ах, яка краса, просто рай! — гукаю захоплена.

— А, по-моєму, ближче до пекла, — зауважує Христя, опинившись надворі.

Десята година, а парить жажливо! Ледве ми дочекалися, поки знову сіли в літак. Добре там, де нас немає! Ще по дорозі зупинились в Дабаї. Так пролетівши дві ночі підряд, без жодного дня, приземнилися у місті Белграді.

Ходимо по ньому, говоримо, і ніхто нас не хоче розуміти. Ми по-англійському, розводять руками, ми по-німецькому, — теж не клює. Почали українською мовою, однак нема діла.

— Що за лиха личина, — сердиться сусідка, — який шовінізм!

— От, — перечу, — і молодці, якби в Україні отак!

Підвечір почали трохи їхню мову розуміти. Що не кажіть, все ж таки брати-слов'яни! В нас — вхід і вихід, а в них *влас* і *вилаз*. У нас: залізнична станція, а в них: *залізна станція*. І багато ще подібних слів. Купили ми квитки на поїзд, от я Христі й кажу:

— Пішли до *залізної станції*, там візьмемо з *гардаропи* свої валізи, та будемо шукати *власу* до почекальні.

Але сусідці Белград не сподобався! Сонце пригріло — їй парко, дощ вшкварив — мокро. Все їй недогода!

— Не нарікай, — повчаю її, — Мар'ян Дальний так хвалив Югославію в «Нових днях», а тобі не до шмиги. Однак ніхто не повірить!

Ходимо ми крутими вуличками, на землі цигани з дітьми, милостині просять. Люду скрізь — не розминешся. А ми в светрах, плащах, просто розтаємо. Це, бачте, моя політика: що важче на себе натягли, щоб більше у валізи вмістилося. Нарешті, знайшли станцію й почекальню. А там від тютюнового диму, хоч сокиру вішай! Народ все більше із сіл: жінки у хустках, рясних спідницях, а дехто навіть у шараварах. А навколо біля них лежать мішки, торби, клуночки і котомки.

І от серед різношерстої маси зустріли ми земляка із Стрия. Кажуть же, *рибак рибачака бачить здалека*. І зразу ми найріднішими краями стали. Справді, світ не

без добрих людей! Заопікувався він нами, вже нам і море по коліна, зразу повеселішали. Десь біля одинадцятої години підкотив поїзд Белград-Москва. Стали ми на нього сідати. В мене аж холодок по спині йде. Чую — сусідка щось собі під ніс бубонить. Прислухалась, а вона з Енеїди проказує:

*Тепер Еней убрався в пекло,
Прийшов зовсім на інший світ,
Там все поблідло і поблекло,
Нема ні місяця, ні зізд.*

*Там тільки тумани великі,
Та чути жалібні крики...*

Я зразу на неї накинүлась:
— Опе, — шепчу, — знайшла час віршики пригадувати! Сиди тихо, поки спить лихо!
А вона й вухом не веде! Знову Енеїду тиче:

*А зла Юнона, суча дочка,
Розкухжудакалась, як квочка...*

Хоч кіл їй на голові теши!

З допомогою земляка сіли ми в поїзд. Отаборилися в купе і вже почуваємося, як кум королю і сват міністру! Втомлені полягали спати. Тільки задрімали — тут і почалися перевірки документів. І югослави, і мадяри по кілька разів, одним словом, кому не лінь, той і перевіряв. Так і ніч проминула. Вранці, ще сіріло, Христя вдягнена сиділа біля вікна.

— Як, — питає, — приготувалася до зустрічі з рідною землею? Які почування? Що в тебе тепер на серці?

— Я, — мовлю, — тепер у таким стані, що ні серця, ані інших органів у собі не відчуваю! Лише спати хочү! Які там почуваннячка, як очей не розгүлю!

І поки Христя зідхала, думала, пускала сльозу, я таки придрімүла.

Настав, нарешті, довгожданий момент, поїзд переїхав мадярський кордон і зупинився на першій українській станції міста Чоп! Сусідка врочисто дивилась у вік-

но вагона. — Україна... — промовила надхненно. Тут відчинилися двері купе, зайшли двоє військових і почалась перевірка...

Спершу оглядали сусідчині речі. Її валізи так патрошили, що аж пір'я з них летіло! Потім взяли до мене. Одчинили валізи, а в мене воістину цілий універмаг! Чого тільки я не взяла із собою! Це щоб і чоловік, і чужі люди переконалися, що я практична жіночка!

— *Сорочинський ярмарок!* — сказала Христя, дивлячись на мої речі. А там і галянтерія, і косметика всіх відтінків, ювелірні речі й аптека. Тут були ліки — від шлунку, починаючи, і серцем кінчаючи. Також прихопила ниток до вишивання й плетіння, матерії, джінси, ніж, ложку, чашку, ножиці, голки, порошок до прання, затичку до ванни, пластикових торбинок, сухого супу, шоколяду й ще безліч речей, які годі перелічити! Військові глянули на всю цю конгломерацію, подивились на мене, ще раз на речі, махнули рукою й пішли. Так закінчилось наше чистилище.

Потім прийшла провідниця й запросила оглянути станцію. Поки Христя ходила міняти гроші, мене запросили на бесіду до туристичного бюро. І стали мене розпитувати. Сиплять на мене питаннячка з усіх боків, а я слухаю й розцвітаю, як рожа! От, гадаю собі, що значить рідна земля! За людиною як піклуються. Не те, що на чужині. Прожила в Австралії років із тридцять, громадянство отримала, а ніхто, хоч би на сміх, не здумав спитати, що я за птиця!

Пізніше перевіряли мою грамотність. І зразу виявилось: жила я весь час, як бур'янина. Бо ні в зуб ногою не знала про п'ятирічку, ні про змагання чи виконання плянів. І зовсім була не в курсі справ про щойно відбутий двадцять шостий з'їзд і що там вирішено! Суцільна темнота!

Говорили до мене українською мовою, бо й тут я не дописала!

— Як же, — дивуються, — їхала в Україну і всесоюзної мови не знаєш!?

— Та, — кажу несміливо, — знаєте, вона нам в Австралії непотрібна. От я й злегковажила.

— Як це так! — вигукнули із жахом присутні. — Таж без цієї мови ніде не обійдешся! — Чи немає, — питають, — у тебе білої гарячки, що таке торочиш!?

Тут саме Христя вернулася.

— Не турбуйтеся, — заспокоює їх. — Все в порядку. Не навчилися тієї мови, бо вона нам потрібна, як сироті трястя.

Переконавшись, що ми з сусідкою зовсім не хворі, повели нас до ресторану, у поїзді. Перед тим вони кухарці довго говорили-приказували: всі запаси повиймати, всього доставити. І так їй пильно в очі дивилися.

— Ну, — каже Христя, — цей обід нам в добру копійчку обійдеться!

Так і сталось. Наставляють нам усякі страви, наче ми тиждень не їли.

— Що хочете випить? — питають.

— Ні, ми не питущі, — одповідаємо.

Однак налили найдорожчої!

— Де ж, — питаю сусідки, — гроші, що ти обміняла?

— Оце, — рече вона, — ти на них на столі дивишся. Що ж, хай це буде в науку, як віз ламається, чумак ума набирається.

* * *

Від Чопу до Львова їхали через Карпати. Що це були за краєвиди: гори, ліси, хатки, церковці, краса неописана. Їдемо і тільки охаємо та ахаємо! То біжимо дивитися у вікно в купе, то в коридор, з другого боку. Де кілька годин серед цієї краси їхали.

— Коли б ви восени тут проїжджали, отоді б побачили, скільки різних барв навколо. Дивишся й не надивишся, — кажуть нам подорожні.

І сон мій, і втому — як рукою зняло. А Христя поглядає на все і тихо проказує:

— Будь здоров, краю мій коханий, вимріяний. До тебе приїхала твоя кровинка! Всі ці роки я думала й жила тобою. Ти був у моїх снах і мріях. І ні чужі багатства, ні заморська екзотика не затемнили тебе. А твоя врода наяву ще краща за наймастерніші описи, картини чи спогади інших!

А поїзд їхав між горами, крутився ярами. Час від часу пірнав у тунель і знову виринав. А серце билося, захоплено дивлячись на краєвиди, на рідні Карпати. Шість тижнів на рідній землі; це просто бенкет! Так багато і так мало! Ось ми проминули Стрий і вже підїжджали до Львова!

ЛЬВІВ

Був гарний літній день, коли ми з Христею прибули до міста Львова. Щебетали пташки, цвіли квіти. Старий Львів умився, причесався й чекав. Деревата хитали зеленими вітатами і проказували: привіт вам, дорогі, привіт, довгождани! Повітря було сповнене літніми пахоцатами. Все в природі раділо нашому приїздові, тільки люди забули. На станції ніхто не чекав. Йдемо до головного: так мовляв і отак, ми з Австралії, де ж наші опікунні? Землячок нам дуже зрадів:

— Де ви, — каже, — на мою голову взялися? Роз'їжджаєте? Подорожуйте собі на здоров'ячко, а при чім тут я?

А все ж свої люди — не татарні, не дали загібати. Незабаром привезли нас до готелю. Він старенький, на підлозі дорогі килими. Кімната з бальконом. Вийдеш — і вже на головній вулиці. Під тобою виріє людське море. Чути сміхи, розмовні, і, здається, і ти з ними гуляєш. Кинули ми з сусідкою свої манатки та й собі гайнули на двір.

Христя вже на дев'ятім небі. Ходить захоплена й вигукує:

— Дихай українським повітрям, прислухайся до рідної мовні, дивися на нашу старовину!

— Яке ж тут, — питаю, — повітря українське, як орди скільки наїхало? Хіба не чуєш?

Але їй впину немає. Ходить, як маленька, написи вичитує: морозиво, перукарня, кав'ярня...

— Для мене, — говорить, — вони звучать, як муріка.

Потім заманулось їй кави випити. Потягла мене в каварню. Сидять за столиками молоді львів'яни, от ми до них і присусідились. Тістечка древньої давности, кава приторна, а їй все це дрібниці.

— Хоч на хвилинку, — просить, — уяви, наче живемо ми у власній державі й оце прийшли насолоджуватися.

Увечорі втомлені вернулись додому. Ходимо, оглядаємо наше приміщення. До чого не торкнемося, все у руках лишається...

— В яким столітті, — питаю Христі, — був цей готель збудований?

— Мабуть, ще за князя Данила! — сміється вона.

Потім схотіли купатися. Що за лиха година: включаю гарячу, а тече холодна! Іду до обслуги. Вони співчувають:

— Що поробиш, труби потріскались.

— А ви, — радять, — підіть у баню.

Тут мене вже зірвало:

— Ідіть ви самі в баню! — кричу я. — Що це у вас за порядки. Та в нас в Австралії...

— Годі, зупинись, — заспокоює Христя. — Розходилась, як старий самовар. Можна подумати, що ти рік не купалася. Зрештою, як подумати, це дуже добре. Навіть лікарі рекомендують митися холодною водою. Чудово на нерви! Маєш нагоду переконатися.

Так і почався наш побут у Львові. З раннього ранку сусідка гукала: — Годі вилежуватися. — І ми вирушали. Місто ще спало. Дороги були мокрі від ранкової купелі. Жінки замітали вулиці. Де-не-де збиралися черги по м'ясо. Ідилія! Ми ходили мощеними вулицями, оглядали будівлі, музеї, парки, лазили на гору Високий Замок і споглядали місто. Їхали у Шевченківський гай, де розташувався музей під відкритим небом. Там були хати, звезені із усіх закутків. На одному подвір'ї був козацький човен-дуб. Йому 320 років. Пролежав 300 років у заплаві річки Горинь, біля Рівного. Тринадцять метрів завдовжки і два метри шістдесят завширшки. Колись сорок козаків сідали в цей човен і їхали *по морю гуляти, слави добувати*.

І всюди, куди не підемо, розмови, розмови...

— Ви, — питають, — по командирівці чи по п'ютивці приїхали?

— Та ні, ми з Австралії, — відповідаємо.

— Ти диви, ніколи б не сказала, виглядаєте, як свої й говорите українською мовою. То що, ви там колонія-ми живете?

Потім нам з Христею набридло бути австралійцями, і ми вирішили, що приїхали по командировці. А що воно таке, та командировка, то ні я, ні вона не знаємо.

— Звідки? — питають нові знайомі.

— З Кременчука, — вирішує Христя.

— З Полтави, — кажу я.

— Мабуть, учительки, що так гарно говорите?

А ще були й такі діалоги:

— Жіночко, чи нема у вас штанців?

— Є, — відповідаю, — а що вам до цього?

— Та хотіла купити.

Не треба йти на базар. На вулиці, гуляючи, можна й *рідного батька продати*. Але на базар ми все ж таки попали. Бачимо, в однім кутку продають поросят.

— Беріть 65 карбованців, майте совість!

— Що за людина, кажу ж вам, 75 і ні карбованця менше.

Без Гриця й вода не освятиться: сусідка й собі туди встряла.

— А для чого нам порося? — дивуюся я.

— Що ти там розумієш, така нагода поторгуватися!

А сама входить у азарт.

Я таки зідхнула з полегшенням, коли огрядна молодиця витягла з-за пазухи гроші і взяла те кувікало.

Шмагаємо отак з ранку до вечора, аж голова ходором ходить. Христя почувається, як риба в воді, ще й Симоненка згадує:

Бубнявлють думки, проростають словами,

Їх пагіння бринить у завихрені дні.

Цілий тиждень ходжу і живу між левами.

Недаремно і місто називається Львів.

— Все це, — мовлю, — добре огляданнячко й деклямуваннячко, але сили у мене вже немає. Давай найменше таксівку.

— Ніяких таксівок! — кричить вона. — Я хочу обходити Україну власними ногами, до всього торкнутися руками, познайомитись, відчуті її, а цього не можна зробити з таксівки!

— Ну, добре, — пробую її всовістити, — хай ти до мене співчуття не маєш, але пожалій ти, врешті, людину, яка мусить за нами стежити.

Де там, говори до гори, а гора горою. Зголодніли ми дуже.

— Пішли, — пропоную, — у ресторан, перекусимо. Я така, що мушу хоч раз у день гарячого попоїсти.

— Наш піддячий любить борщ гарячий, а як голодний — їсть і холодний, — говорить Христя. — В ніякі ресторани ми не йдемо. Не забувай, що ми ті пани, що на двох одні штани, лишніх ресурсів не маємо.

А тому годувалися ми пірижками із сиром, маком чи капустою, а запивали соками: березовим, сливовим та яблучним. Часом ходили в їдальню, спробувати щось гаряченького. Христя їсть усе, аж за вухами лящить, а я попробую та й кажу:

— Цей суп тільки надме пуп!

— Нічого, — приговорює сусідка, — живіт не дзеркало, що з'їси, не видно.

І от в одній з цих пірижечних, за цим таки супом і познайомились ми із артистами. Цікаві були хлопці.

— Йдемо до театру! — переможно заявила Христя того ж таки дня. Увечорі швидко чепуримось і виходимо. Надворі 36 ст. Цельсія. Бідні львів'яни не звикли до такої парні, а нам саме раз. Вулиці й парки захарашені людом: гуляють, сидять на лавках, розмовляють. Нам недалеко, діло домашнє. Заходимо в театр і простуємо... до першого ряду! Ми ж у гостях в артистів! Іде п'єса. Село, любов, давні часи показують. Ми у захопленні. Публіка теж. По закінченні всі встають і оплесками дякують приїжджим артистам. Гарно, а все ж думаю, і наші в таборах часом були не гірші.

— Ну як сподобалось? — питають Христі знайомі.

А вона розпливається.

— Я, — каже, — почуваюся, як та дівка: *А приглянься но, козаче, до того указу, чи нема там написано, щоб іще по разу.*

— Чого ж, можна, — регочуть вони.

І ми йдемо вдруге і втретє! Яюсь вирішили заглянути в кіно. Ходимо, читаємо афіші. Назви то українською мовою, а самі фільми йдуть на всесоюзній.

— Ех дружба, тяжка твоя служба, — зідхає сусідка.

— Воно так і на краще, — проказую я. — Раніше було — привезуть до нас фільм з України — і починається тузанина. Одні йти хочуть, другі проти. Ціла веремія починається. А так і проблема розв'язана. Тепер можна обурюватися повністю: українських фільмів немає! От коли б так ще хори й ансамблі ліквідували, зананував би на еміграції мир і спокій!

— Гав, щоцю добрий, не занеси торби! — каже в'їдливо сусідка.

Одного разу вона прийшла із своїх походеньок і врочисто заявила:

— Завтра їдемо на село! Справжнє українське село! — повторила ще раз, наче я й за першим разом не вчула.

Раненько вирушаємо автом. Проминаємо села, лани. Христя дорогою мало з авта не вискочить. Все їй подобається в природі. Я сільськими ідиліями не захоплююся, тому починаю розмову із водієм.

— Як же, — питаю, — поживаєте?

— А так живемо, хліб жуємо, а часом ще й присолоємо, — жартує він. — Було б добре, та нікуди, хоч у боки та навприсядки. Багато у нас нахлібників завелось. От для прикладу розкажу вам таку баєчку:

— Породила льоха двох поросят. Записали їх у колгоспі й подали дані далі в район. Там глянули: — тільки двоє?! А де ж зобов'язання і змагання, взяли й ще двох дописали. От їх вже й четверо! Пішло у вищу інстанцію. Ті й собі подивились:

— Еге, такими темпами Америки не доженемо, та й премії не отримаємо.

Дописали ще двоє. І так, поки дійшло до верхівки, стало їх дванадцятєро. Глянув товариш Брежнев і зрадів:

— Оце, — каже, — молодці. Саме раз пригодиться. Всім сателітам дамо по двоє, ще й собі двоє поросят лишиться!

Нарешті, приїхали. Заходимо в хату. У світлиці скрізь образи прикрашені рүшниками. Просять до столу. Частують смаженою яешнею, картоплею, огірками з сметаною. Одним словом, чим багаті, тим і раді. Відвічна українська гостинність! Навіть шампанського для годи-

ться пригубили по чарці. Потім пішли розмови й запити.

— Чи то правда, що у вас місяць поробиш — і авто можна купити? Це нам американці розказували.

— Чого ж, можна й за місяць роботи купити авто, та хтозна чи довго їздитиме, буде йому три чисниці до смерти, — сміється Христя.

— А в нас краще жить, ніж у вас, — говорить один із викликом.

— От і добре, — відказую, — живіть собі на здоров'ячко. Хоч не рибно, аби тошно.

Випив він ще чарок зо три та й давай шкодувати:

— Міг я в Німеччині зостатися. Пропустив таку нагоду. Оце б приїхав, усіх би завидки брали. Можливо, мав би два авта!

— Для чого кудись рипатись? Таж вам хоч і біс, аби яйця ніс, — пустила репліку Христя.

Підкріпилися, вийшли на вулицю, прогулюємось по селі. А там ціла картина: сонце заходить, левада, річка тече, череду додому женуть. Сусідка дивиться — не дивиться.

— Уважай, — зауважую, — бо ще вступиш. За своєю романтикою не дивишся, куди йдеш.

Сусіди якраз весілля справляли. На воротах напис: *Ласкаво просимо*. Гуляло там ціле село. Вернулися ми пізно ввечорі, наговорилися і нагостювалися, як кажуть, під зав'язку.

Ранком метушня в готелі. Готувалися до гостей із Канади. Вийшли надвір, а там ціла облога! З навколишніх сіл прибули селяни. Вдягнені в теплу одіж (ранком холодно), жінки запнені хустками з клунками в руках, дехто квіти тримає. Стоять і чекають. Цілий день палить сонце. Вертаємось надвечір.

— Ви й досі тут? — гугає сусідка.

— А я аж з Сибіру приїхала, — говорить сива бабуся. — Багато там наших. Повідбували... і зосталися. А діти помалу вертаються до рідного гнізда.

— Жіночко, гукніть мого вуйка, — просить інша. — Він уже приїхав, а вони не хочуть правди казати. Кажуть, прибуде за два дні. Підходять ще селяни і теж нарікають. Посилають їх в інший готель, а родичі тут зупинилися.

— Мужича правда є колюча, а панська на всі боки гнуча, — приказує Христя.

З обслугою готелю вона вже познайомилась. Крім прибиральниць, це все не місцеві: з Казані та Рязані. *Привезли нас у 46-му, то так ми й залишились...*

— Чого ж ви назад не вертаєтесь, невже в рідні стори не тягне? — питає їх вона.

— Ні, не тягне й не везе.

— Що ж, риба шукає, де глибше, а чоловік — де лучче, — зідхає сусідка.

Пішла вона за вуйка питати, а обслуга зразу ж најжачилась:

— Не сунь носа до чужого проса, бо в чужім просі б'ють по носі, — раджу я.

— А це і є моє просо, — вперлась вона.

Що зробиш, деякі люди скрізь собі мороки шукають.

Другий день надворі стоять селяни. Немов обложили фортецю. В сусідки зразу запрацювала фантазія: їй пахне порохом, чує гарматні постріли, і вона цитує Веретенченка:

*Будуть стріли сипати у вічі,
Будуть рвати тіло на шматки.*

— Заспокійся, — кажу їй, — це вже минуло, запінилася. Тепер мирні часи, і люди цивілізовані, явно-славно цього не роблять.

Надвечір туристи приїхали. Виходять з автобуса. Їх зустрічають від «Інтуриста» з квітами.

— А чому нам не було такої паради, — ображуюсь я.

Люди на вулиці зупиняються, і починаються розмови.

— Це, мабуть, капіталісти приїхали, — здогадуються одні.

— Еге, капіталісти, — згоджується Христя.

Вона вже серед них.

— А нафуфирені які, зразу видно, що заморські птиці, — зауважують інші.

Збоку стоять селяни. Нарешті, дочекалися! Одну хвилину два різні світи дивляться одне на одного. Пізнали! Канадка простує до своїх земляків. Її обличчя спокійне і впевнене, раптом здригається, кривиться, вона риде! Кидаються в обійми. Плачуть селяни, плачуть туристи.

ти. Тепер між ними немає різниці. В них одна мати, одна кров... Готельна обслуга насторожено поглядає збоку.

— А мені ж було три рочки, як вас покинула, — тужно виводить чийсь голос.

Христя теж сльозу пускає.

— В людей хоч причина є, а ти чого нуні розпустила? — дивуюся я.

Увечорі канадцям влаштували танці. Серед них старі і нові емігранти.

Сгаренький дідусь вертається пізно і хвалиться:

— Я оце восьмий раз приїжджаю. Дуже мені си тут подобає. Всі мене вже і в Києві знають. При потребі скажіть їм моє назвисько, вам допоможуть.

— Ось піде, візьме холодненький душ, трохи запал і прохолоне, — бурчить сусідка.

Завтра їдемо у Тернопіль. Ми не прощаємось із Львовом. Бо після Тернополя будуть Чернівці, а тоді знову вернемося до Львова.

Сьогодні рушаємо автобусом, потім трамваем. Надворі гаряча днина. Висідаєм і йдемо алеями. Зразу нас зустрічає славний Франко. Він і досі з каменярами лупає свою скалу, ще довго прийдеться її лупати...

Старезні високі дерева сплелись верховіттям. Тут прохолода. А навколо хрести і могили. Це Личаківський цвинтар.

— Де Івасюк похований? — питаєм прохожих.

— Далі йдіть, у бічній алеї.

— Он якийсь тип за нами суне, — шепчу сусідці. — Може вернемося, прийдемо іншим разом. Бо як внесе нас нечиста, то не винесе й Пречиста.

— Вовка боятися — в ліс не ходить, — чути відповідь.

Між старими похованнями, майже на розі, вся могила заповнена квітами. Вони ростуть в баночках із землею і так стоять свіжі в воді. Тут лежить Володимир Івасюк. Раніше горіли свічки, лежало його фото, тепер цього немає. Ми зупинились, стоїмо... Чую, Христя шепоче: —

*Ворожа орда набігала,
В молодого козаченька очі вибирала,
Руки й пальці ламала,
Та між білі ребра гілки встромляла...*

Могила Володимира Івасюка на Личаківському цвинтарі у Львові.

А я стою ні жива, ні мертва. Бож на чужий роток не
накинеш платок.

Приходить гурт хлопчаків.

— Дітки, чи знаєте, хто тут похований? — питаю їх.

— Композитор Володимир Івасюк, — відповідають
хором.

— А пісні ж його співаєте?

— *Червону руту, Водограй*, — гукують наввиперед-
ки.

Підходять і канадці. Їх привезли місцеві львів'яни.
Стоїмо всі і спільну думу гадаємо... Дякуємо йому за піс-
ні сердечні і за щирі любов до свого народу. І вчувають-
ся слова з його пісні: —

*...Не знаю я, чи знов сюди прийду,
та залишаю замість себе,
ті квіти, що знайшла в саду, для тебе...*

ТЕРНОПІЛЬ

До побачення, дорогий Львове. Сьогодні їдемо до Тернополя. Сідаємо в таксі і бачимо там стареньку жіночку.

— Ми з Австралії, а ви звідки? — питає Христя.

— Вибачте, я вас не розумію, — відповідає англійською мовою.

Ми познайомились. Вона — англійка, одружена з українцем. Без групи, сама, не знаючи мови, їде в Тернопіль до його родини. Рухлива, привітна, років під сімдесят, повна ентузіазму, сприймає усе із щирим серцем. І от, хоч-не-хоч, ми стаємо її перекладачами.

— Дивні діла твої, Господи, — думаю вголос. — Все буття, живучи на чужині, до сторонніх говоримо англійською мовою. Свою тримаємо для домашнього вжитку. Звикли, наче воно так і треба. А тут навпаки! Англійки ніхто не второпає, а мене навіть мале розуміє. Молодь говорить українською мовою! Чудово!

— Слава тобі, карасику, три Господи в ятір, — сміється з моїх роздумів Христя.

— Порівняла! Де Крим, а де Рим! Таж ми в Україні тепер! Інакше й бути не мусить.

Сідаємо у поїзд і їдемо. У купе заходять ще пасажири і починають курити. Дихати нічим!

— От, — жалюсь сусідці, — їдучи на батьківщину, всякі ситуації обдумувала, в яких, може, прийдеться загинати. Не гадала, що так прозаїчно помру від тютюнового диму. Але тут врятувала мене провідниця.

— Ану, перестаньте смалити! — зарепетувала вона. — Тільки поприбирала, а ви накидаєте.

* * *

І ось ми в Тернополі. Готель біля озера. Напроти парк. Чудова погода. Вечір. Йдемо оглянути місто. Купуємо склянку кисляку, пару пиріжків з капустою — і вечеря готова.

Прогулянка човном по озері в Тернополі.

Тернопіль, казали нам львів'яни, — це найбільш українське місто. *Оце лише в тих краях зосталася Україна.* І от ми ходимо по вулицях і насолоджуємося, слухаючи рідну мову. Місто зелене, спокійне. Надворі 30 ст. Цельсія. Катаємося по озері, дивимося, як інші ловлять рибу, купаються. Робимо обхід книгарень, універмагів, розмовляємо із людьми. Підходимо до кіоска купити листівки.

— Чи немає у вас поздоровлень з весіллям, Новим Роком, народженням, писаних українською мовою? — питає Христя.

Жінка шукає, знаходить дещо, потім питає:

— А ви звідки?

— Із Австралії!

Вона ще раз репитала, чи ж справді таки приїхали з другого кінця світу.

— І як же ви там поживаєте? — запитала.

— Часом з квасом, порою з водою, — жартує сусідка. — А ви ж як?

— Та всього буває на віку — і по спині, і по боку. Бачили ми і горох, і чечевицю! А ви, значить, рідний край захотіли побачити. Тягне таки! Чи хотіли б сюди приїхати назавжди?

— І рада б душа в рай, та гріхи не пускають, — каже сусідка.

Жінка регоче.

— Значить, не хочете в рай, — вирішує вона.

Христя за словом у кишеню не полізе. Потеревенити — це її природа.

— У пеклі все тепло, а піди в рай, то й за дрова дбай, — приказує вона.

— Ти договоришся до бісиків, — шепчу я і торгаю її за рукав.

От вже познайомилися. Буде їй куди йти в гостину, думаю я. І не помилилася.

— Їдемо сьогодні в село, — заявляє незабаром Христя.

Але це вона лише каже, що їдемо, насправді ми більше йдемо! Воно недалеко від міста. Спершу автобусом, а потім доріжкою через поле. Повіва вітерець і колише жито. Стежка вузька, втоптана, в'ється вгору і вниз. А в житі цвітуть маки! А, може, то була й пшениця, хіба ж я розберу! Скільки глянеш, червоніє від них усе поле. Село далеко маячить попереду. Сонце спускається на небосхил, а ми простуємо, все ближче і ближче.

Мана чи наяву! Багато пізніш буде ще вражень, але зостанеться в пам'яті цей вечір, поле, жито, маки... й село.

Нас знову частують, водять, показують свій побут і питають - запитують. Всі привітні, милі, гостинні. Англійка теж з нами. Вона людьми захоплена: такі щирі і теплі зустрічі.

Другого дня знову збираємося оглядати околиці.

— Пригадуєш, як бандуристи до нас приїжджали? — запитує Христя.

— Я їхніх виступів ніколи не пропускаю, ще із Берліну починаючи, — відповідаю.

— Гарно грають, гарно співають, особливо один чорнявий.

— Так от, пам'ятаєш, вони гаку чудову пісню співали: Почаївська Божа Мати манастир врятувала.

— Це, — кажу, — моя улюблена!

— От і чудово! А Почаїв же у нас під боком, — раптом вигукнула вона.

— Нам туди їхати не дозволять, — перечу я.

— Спиток не збиток, спрос не біда, — відказує Христя. — Ми йдемо до директора.

— Ні, — отримуємо відповідь.

Знову йдемо. І говорити не хоче. От і кінець мріям, не бачити нам Почаївської Лаври. Це я так думаю, а сусідка сприймає все інакше.

— Хай його лиха година візьме, — вигукує вона. — Раз у житті така нагода трапляється, та щоб її пропустити! Поїдемо без дозволу! Якось то воно буде! Знайшов — не знайшов, а помацати можна!

Десь за годину нас чекає таксівка. Сідаємо: ми з Христею, англійка та один з місцевих.

— Це, — пояснює сусідка, — буде наш поводитор.

Їдемо в Почаїв. Дорога крутиться, проїжджаємо села, лани, накрапає дощик. І ось ми у Почаєві. Раптом в усій красі на горі постає собор. Він сяє банями, величний, чудовий! Навколо все обнесене муром. Ідемо нагору до воріт. Входимо в інший світ. Подвір'я велике, тихо ходять прочани, снують у своїх ношах монахи. Біля воріт каліки просять милостині. Просто — лікарня, праворуч — церква. На цілі двері намальований, немов мозаїкою викладений Ісус Христос. Питаємо у людей, як зайти до середини.

— Учора треба було прийти, свято було. У Церкві було людей, не протовпишся. А гарно ж як там, все сяє у золоті! Недавно все це реставрували, — жебонить старенька бабуса.

Наш провідник трохи випив у дорозі, тепер у веселому настрої:

— Ось нам монахи покажуть усе, — заявляє упевнено.

Заходимо всередину. Стара будова, якісь коридори і проходи. Це, мабуть, був монастир. Підходить у рясі найстарший. Чеше до нас по-всесоюзному. Видно й тут без *старшого брата* не обійдеться. Погляд непривітний, колючий.

— Це туристи з Австралії, — хвалиться наш проводир, — хочуть церкву побачити.

— От тобі й кінець конспірації, — думаю я, — будуть нам тепер непереливки.

— Почекайте хвилину, зараз вас проведуть, — каже начальство і йде у бічну кімнату.

— Чого ти вискочив, як Пилип з конопель? — лає знайомого сусідка. — Це ж такий, що на Бога дивиться, а чорта бачить.

— Що ви, — перечить наш проважатий, — та я за пан-отця головою можу ручатися.

— Дурний ти і дурний тебе піп христив, — ріже Христя, — хіба ж не видно сокола по польоту, а сову по погляду?

Тут і я встряла:

— Знаєте, — кажу їм, — ця ситуація мені нагадує віршовану казочку Наталі Забіли про півника і курочку. Як вони попали в гості до лисички, а вона пішла вовчика звати. Тут саме зайчик нагодився та й дивується: хіба не знаєте цієї лисички, ось буде вам за ці кислиці. А півник та курочка не ймуть йому віри: таж тут такі хороші звірі.

Незабаром начальство вертається: натягнувши рясу, зігнувши плечі, веде такі ласкаві речі:

— Ах, як приємно, ох, гості милі, ви притомились, ви б відпочили. Отець Вікентій вам усе покаже, красу й будову й багатство наше.

— Попала ти пальцем у небо, — шепче мені Христя. — В цього пописька слова не щирі, давай тікати, поки ще цілі.

І далі все було, як у казочці: *Тут глянув півник на подвір'я, а на подвір'ї — куряче пір'я*. Ну, а нам було трохи інакше, більш по-сучасному.

Вийшли ми за ворота, а там нас чекала турбота: міліціонер з двома помічниками назустріч ідуть. Я вже стою ні жива, ні мертва.

— Пропали ми, як швед під Полтавою, — речу сусідці.

— Не було печалі, так чорти накачали, — говорить вона сердито, дивлячись на знайомого.

— Де ти його видрала, — сичу я, — в нього язик теліпається, як телячий хвіст.

— Кому-кому, а тобі нарікати нічого, — шипить у відповідь вона. — Це ж матеріял який для оповідання! Така нагода побачити міліцію.

Я киплю:

— Ти, — питаю, — при розумі? Чи від спеки в голові розсохлося і всі клепки повипадали! Отаке в цю хвилину думати!

Повели нас у міліцію. А вона зручно розташована, зразу ж під боком. Чую — наш старший міліціонер говорить чудовою українською мовою. Я й ухопилася, як утопаючий за соломинку:

— Земляче, — прохаю, — зглянься над нами. Ми ж тільки церкву хотіли побачити. Пустити нас!

Ні, не бере. Тоді й Христа встрила:

— Що це за морока, — гугає, — приїхали аж з Австралії, хочемо таку красу оглянути — і не дають... Хоч би чужинців соромились. Ось стара жінка з Англії. В неї може серцевий припадок статися.

І це не діє. Знайомий з Тернополя пішов зовсім в лобову агаку: лається, на чім світ стоїть. Але все це надаремно. Ні мої прохання, ні Христинині заклики до совісти, ані лайки провожатого не зрушили старшого міліціонера.

— Ви порушили закон, — повторює він раз-у-раз.

— Хіба він людина, він гвинтик, — сердиться сусідка, слухаючи його аргументи.

Товариш старший міліціонер тихо й повільно, без жодного почуття, говорить завчені речі:

— Закон є закон! — це мені і Христі.

— У мене нерви міцні, мене не виведеш, будеш говорити, опинишся в холодній, — це на лайки земляка.

Заповнюємо форми, показуємо документи.

— Щоб він скис, — бурчить сусідка. — Кому похорон, а старцеві тризна.

Оштрафували нас і послали Христю гроші платити до банку. Чекаємо з годину. Нарешті, вертається.

— Тебе тільки по смерть посилати, — кажу їй.

— У банку нікому прийняти гроші, пішли робітники буряки полоти, — пояснює вона.

От тобі й ситуація! Сидимо й чекаємо край моря погоди. Дзвонить наш гвинтик по всіх інстанціях, хоче ті гроші десь приткнути, а всі відмовляються. Аж упрів з того всього. Аж тут його жона подзвонила із своєю турботою. Так він хоч на ній злість зігнав. Звісно, на кому ж і можна, як не на рідній жінці!

— Одчепись! — кричить їй. — І без тебе маю досить роботи.

Ну і покріпше ще додав...

— Кому-кому, а кудому достанеться, — рече сусідка.

Нарешті, заплатили. Просимо, хоч тепер дати оглянути церкву і зробити фото, але гвинтик і слухать не хоче: закон не дозволяє. На прощання він усміхається, тисне руку і бажає щасливої подорожі.

— У нас була щаслива подорож, а ви зіпсували, — відповідає Хрестя, — як ваше ім'я?

— А ви, що, мемуари писати будете? — запитує він.

— Ні, всім розкажу, яка ви людина, навіть Дім Божий не дали оглянути.

Так ми й розійшлися. Набрали, як убогий в торбу.

— Не так пани, як панські собаки! — пояснювали люди, коли ми жалілися.

— Ми його знаємо, це такий, що, якби не хміль, не мороз, він би й тин перерос, — казали інші.

Увечорі вертаємось до готелю. Там нас уже чекає директор. Як грім з ясного неба, він гласить знову те саме: ви закон поламали!

Сусідка йде в контратаку:

— Закон, — каже, — як дишло, куди повернеш, туди й вийшло. Як вам не соромно, такими пам'ятками треба гордитися, а не карати за те, що їдуть на них подивитися.

Він лагіднішає.

— Так, це правда. Архітектура одна з найкращих в Союзі.

— Сором було перед англійкою! — бурчить сусідка.

— А ви їй поясніть, — прохає він.

— Як це можна пояснити? В них можна скрізь ходити, оглядати, яку хочете церкву. Ви робите такі закони, ви й пояснюйте, я не вмю!

На другий день збираємося їхати в Чернівці. Христия вже охолочила, філософствує:
— Хто часто в дорозі, буває під возом і на возі.

ЧЕРНІВЦІ

— Цікаво, які назви станцій від Тернополя до Чернівця? — говорить Христя. Ми сидимо з нею в купе. Поїзд їде помалу. Перша зупинка — Трембовля, потім ідуть Деренівка, Вигнанка та Дзвиняч. Надворі припікає. Мабуть, увесь робочий люд вирішив довести до ладу свої грядки. Це переважно жінки, молодші в купальниках, полять городи.

— Станція Заліщики, — оголошує Христя.

З нами сидять ще дві пасажирки: мадам Кропива і мадам Блекота, як прозвала їх моя сусідка, позичаючи назви з дитячої книжки *Про відважного Барвінка і Коника-Дзвоника*. Мадам Кропива, — худенька жіночка, губи тоненькі, вся мармиза зібрана у приємну усмішку. Голос в неї солоденький, а сусідка чомусь тієї гадки, що це та баба, що їй сам чорт на махових вилах у вікно чоботи подавав, бо підступити боявся.

— Немає на світі такого щасливого життя, як у нас, — говорить мадам Кропива. — За робочий люд у нас турбуються, все у нас є. А ви, бідненькі, живете там на ласці капіталістів, — продовжує вона всесоюзною мовою, бо видно звідти й походить. Очі в неї маленькі, пронизливі.

— Чиє пиво п'єш, того й пісні співай, — цідить крізь зуби Христя.

Мадам Кропива ще довго вичисляє всі переваги соціалістичного ладу, потім спиняється, робить ще солодше обличчя і питає, чи немає у нас чогось на продаж:

— Може, дорогесенькі, мильце маєте?

— Бійтесь Бога, таке й придумаете! — дивується Христя. — Якого дива, ще й мило брати з собою! Ми добре знали, куди їдемо!

— Та знаєте, дорогесенькі, хотілося б подивитися, як воно — закордонне — виглядає.

— Станція Кливадин, — читає сусідка.

Надворі хатки стають дрібніші. Деякі навіть під соломою й виглядають, як стереотипні сільські хати на

картинах. Паркани й будівлі мальовані темними фарбами: синьою, зеленою, а часом і жовтою. Минаємо станцію Кіцмань, потім Лашковку. Мадам Кропива й далі хвалиться і знову питає, чи немає мила.

— Може, дамо? — тихо запитую Христю.

— Для чого, щоб чужими пирогами свого батька поминала? Вона й без мила в душу лізе! — відрубєє сусідка.

І так до самих Чернівців мадам Кропива бубонить про щасливе життя та час від часу запитєє про мильце.

А мадам Блекота була жінкою огрядненькою, говорила поважно і жалілась мені:

— Люд усе пішов непутящий. Одні зовсім у серці Бога не мають, інші збочили з вірної християнської стежки, пішли у сектантство.

Мені така побожна розмова подобається. Я розчулююсь і дарую їй на згадку хустку. Підбадьорена цим, мадам Блекота починає розказувати:

— Я така побожна, що Бог мені талант дав майбутнє бачити, ясновидиця я! Було й моя покійна мати не вийде з хати, не спитавши мене перед тим, що їй того дня чекає.

— Буває, що й слон літає, — зауважує Христя.

Мадаму наче хто жигалом ширнув. Вона гаряче починає переконувати нас:

— За мою милість у мене й рани, як у Спасителя відкриваються, три рази на день.

Я з подивом слухаю такі об'явлення.

— Закрий рота, а то гава влетить, — торкає мене ліктем сусідка. — Та тримай її, бо живцем зараз на небо підніметься, така свята та божа.

Ще проминаємо дві зупинки — Лужани і Мамаївку — та прибуваємо на обід в Чернівці. Нас зустрічають і везуть гористими вулицями. Зелено, гарно. Як і в кожному місті, на будинках висять плякати, які сповіщають:

Рішення партії, 22-го з'їзду КПРС — в життя, а також минаємо дошки пошани, де висять портрети місцевих людей. Надворі велика спека. По дорозі бачимо селянок. Вони вдягнені в чорні спідниці й білі сорочки з невеликою темною вишивкою, тримають торбини, мішечки різного розміру.

Чернівці — столиця Буковини. І, як каже сама назва, бук найпоширеніша деревина у цій околиці. Зупиняємось у готелі *Буковина*. Навпроти великий старий парк, далі басейн, де плавають майбутні спортсмени. Ходимо по парку, все розглядаємо. От, думаю, якраз нагода трохи просвітити сусідку:

— Тут жили Юрій Федькович і Ольга Кобилянська, та сама, що її п'еса *Земля* ставиться по всіх театрах, — інформую її.

Христя на все роздивляється, розглядає пам'ятники Леніна, Пушкіна, якогось старого, подібного до Калініна, та з півдюжини інших постатей. Всіх їх вона змірює з голови до ніг. Я аж упріла, бігаючи за нею.

— Кого ти, — питаю, — шукаєш?

— А Кобилянської і Федьковича тут немає! І Шевченка ніде не видно... — зауважує вона. — Мабуть, не подобається їм ця компанія.

— Ну, — кажу, — це ж діло хазяйське, як не хочуть, силою милий не будеш, це ж демократія...

Сьогодні вихідний день. Люди святково вдягнені. Збоку за столиками можна спожити напої, легку перекуску і навіть лежало декілька шматків курки. Серед парку гарний літній театр. Заходимо всередину. Виступають самодіяльні гуртки Сандгірського району. Місця майже всі зайняті. Вступ безкоштовний.

— А це з нашого цеху співають, — хвалиться симпатичний чолов'яга. Всі завзято плещемо. Незабаром виступи закінчилися. Чоловік встає.

— Тепер заслужених по праці нагороджувати будуть, — пояснює він, позіхаючи, і виходить.

— Язиком вихать, не ціпом махать, — промимрила Христя, — переливають з пустого в порожнє, пішли краще надвір.

Я дивлось на людей, дехто плеще, інші виходять. Видно брак дисципліни. Я завзято б'ю в долоні, щоб не закинули відсталості або саботажу.

— Якої біди? — запитує Христя.

— І тобі, — шепчу, — не зашкодить проявити ініціативу, а я знаю, що роблю!

— Знаєш, як їдять, та тобі не дають, — сміється вона.

— Посидь, то, може, чого й навчишся, — кажуть їй.

— Не вчи вченого їсти хліба печеного, — ріже вона й виходить.

Ну що ж, гадаю, нічого дивного, сусідка таку штуку й в Австралії вступити може. Оце, було, вийде серйозна людина й говорить на патріотичну тему, не поспішаючи, годину - другу, а Христа — нема, щоб спокійно послухати чи й подрімати. Ні, крутиться, наче там у неї шило, а тоді візьме й вийде. Бо їй все хочеться зразу, — щоб трах-бах — і в дамках.

У готелі пізно ввечері нас будить телефон. Нам це не первина. Вже й в Тернополі серед ночі нас будили. Хто зна якій марі вночі не спиться, що й нам не дає.

До парку, що напроти, злітається багато птахів. Від їхнього галасу я й прокинулась серед ночі. Глянула, а воно тільки пів до четвертої. Виходжу на балькон. Ніч ясна. По вулицях горять де-не-де ліхтарі, перед готелем теж світиться. Видно травник і грядочки з трояндами. Раптом з темряви виходить жіноча постать, обережно, спиняється, оглядається, присіла на хвилину і пірнає між квіти! Ось вона вийшла й несе їх під одежею. Зникла! О, знову йде хтось. Це міліціонер, тримає щось в руці і тупить до обличчя. Підходить до кущів, теж присідає. Прислухається? Встає, обертається і бачу — то він тримає квітку. Сам зірвав чи щойно забрав у жінки? Він теж іде між кущів. Когось шукає? Виходить, постояв і йде геть.

Що за комедія! Ні, це не сон, ще одна постать крадеться, ходить навколо квітів, наче ворожить, і зникає між ними. Видно, шастає між кущами, бо й гілки ворущаються. Нарешті, прикривши блюзкою, несе троянди. Мов зачарована, дивлюся на це все. Чисто тобі театр! Мовчазні артисти з'являються на сцені, відіграють ролі свої і зникають. Вдалині проїжджає машина і поливає водою вулиці.

Ранком простуємо з Христею містом. Збоку на хідниках жінки продають квіти. Сусідка платить 50 копійок і бере букет троянд. В одній із крамниць саме продають масло: на руки півкілограма.

— Купіть для мене, — просить одна жіночка й дає гроші.

Я стаю з нею в чергу й купую. Вона дякує.

— Ви звідки? — питає.

— Щойно з Тернополя приїхала. (Ну і чим це неправда?).

— Я й думала, що ви звідти, по говірці чути, — стверджує вона.

Я так і не знаю, як це прийняти! Ми з Христею купуємо за 8 коп. півхлібини, з готелевого буфету маємо сир і ковбасу. Запиваємо сливовим соком. Потім на закуску купуємо за півтора карбованця кілограм полуниць. Цілий день ходимо, розглядаємо Чернівці. В повітрі, дарма що зелено, відчувається пилюга. Втомлені, увечері сідаємо перед готелем на лавку. Проходжуються дружинники з перев'язками, дивляться за порядком. Збоку стоять автобуси. Це румуни приїхали. Їм недалеко, до кордону рукою подати. За два дні, накупивши баняків та електричного приладдя, вони поїдуть додому. Христя насолоджується природою, дивиться на прокожних, що прогулюються алеями.

— Бачу я квіточки, некошену траву, гомін рідної мови, і щось в душі будиться, проростає, щось давнє, сховане десь на дні, покрите шарами років, мандрівками по чужинах. А ця трава, мов євшан-зілля...

А далі вона й не говорить, бачу, не вистачає у неї слів, щоб пояснити, що твориться в її душі. Біля нас проходить бабуса, зупиняється і вибирає з смітника порожні пляшки.

— Нащо вони вам, бабусю? — звертається до неї Христя.

— Діти мене відцуралися, а на 26 карбованців у місяць пенсії, не проживеш, — пояснює старенька.

Христя хапає гаманець і дає гроші. Бабуса плаче, дякує, цілує руку. Прокожі зупиняються і здивовано дивляться на це видовисько.

— Пішли, — тягну Христю за рукав, — а то чого доброго нам справу якусь пришиють.

— А слинити нема чого, — повчаю її, — сама знаєш, старість не радість.

На другий день ідемо в Карпати! Нас везуть *Волгою*.

— Вам яку перекладачку дати: з українською, ро-

сійською чи англійською мовою? — запитують напередодні.

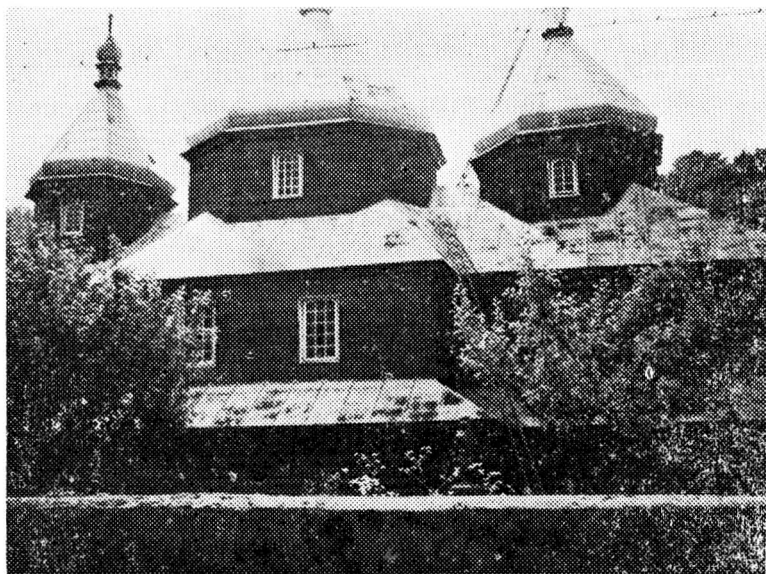
— А для чого нам перекладачі, коли ми досі собі раду давали? — дивуємося ми.

— Ні, так не можна, дамо вам українську.

Нарешті, їдемо! За Чернівцями проїжджаємо село Новосілки. Тут народився Дмитро Гнатюк. Він і досі залюбки навідується сюди. Дорога піднімається і крутиться по горах. Переїхали річку Прут. Піднялися на перевал Немчич.

— Найвища гора в цих околицях, Яровиця (1540 м.), — ознайомлює нас провідниця.

Спускаємося до річки Черемош. Русло широке, повне круглої гладенької гальки. Річка швидка, хоч води тепер мало, тече тільки серединою. Зверху світить черв-

Церква в селі біля перевалу Немчич у Карпатах.

неве українське сонечко. Воно опромінює гори, хати із садками, церкву, міст і річку.

— Чого ти так усім захоплюєшся? — питаю сусідки.
— Ти ж зовсім з інших, степових районів походиш.

— Вся Україна мені рідна, — відказує вона. — Все оце — моя прадідівська земля, моє коріння. Я відчуваю це кожною клітиною свого тіла. Кожен куточок в Україні мені дорогий!

І стоїть, дивиться на Карпати, наче назавжди хоче запам'ятати цю хвилину.

— Ти, — питаю, — вітаєшся чи прощаєшся з ними? Радієш чи сумуєш?

А вона мовчки пішла берегом. Бачу — постояла біля мосту, де чоловіки тешуть колоди. Погомоніла з ними, потім перемовилась з жінками, поки прийшов їхній автобус. Напевне, гуторила з ними про городину, садовину, а вони розповідали, як колись щороку 15-го травня всі, вдягнувшись в святкове, зганяли худобу. І гнали її пастухи на полонини, де жили ціле літо, варили бриндзу і верталися, як почне холодати. І тепед це роблять, бо немає де худобині пастись. Тільки тепер по-святковому не вдягаються... Все це вона почує від них і знову підійде до води й буде довго стояти проти сонця, дивитись на річку й гадати: якби можна було закам'яніти, стати галькою, щоб навіки зостатись тут, на березі, щоб завжди споглядати цю красу...

На обід вертаємось до ресторану. Все біля річки оглянули, а далі їхати не можна, не дозволено. А там же, розказують, вище в горах, краса яка! В ресторані все зроблене з дерева, оздоблене різьбою: стеля, стіни, карнизи, стіл, стільці. На стіні великий яскравий килим. Подають їжу: суп з рижем, зеленину, гриби, картоплю й місцеву страву — бануш. Це мамалига, зварена на сметані із бриндзою. Запиваємо місцевою мінеральною водою. А навколо, де не глянеш, — Карпати! Парко, надходять хмари, гримить грім, падає густий дощ. По горах стікають потічки. Христя гадає, що вся ця краса і зміна погоди — це на замовлення, спеціально для неї!

А місцевий хлопчина інформує мене, що тут завжди хороше і майже кожного дня по обіді падає дощ. Я їй цього казати не буду, нащо розчаровувати. Хай думає,

що все виняткове сьогодні. Хай думає, що всі тут, з ким зустрічалась, добрі, щирі, раді її побачити. Дурень думкою багатіє, сказала б вона сама.

Увечорі вертаємось до готелю. Я чую, як Христа тихо співає:

*...Без мрії не можна жити,
не можна нікого любити...*

ХОТИН І КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

— Чекаємо венесуельців! — вигукує Христя, заходячи до кімнати.

— Яких? — не второпаю.

— Та, насправді, це українці, як ми з тобою, лише осіли в Венесуелі, — пояснює вона. — А тепер вирішили Україну відвідати, та не пощастило бідахам. Затрималися у Німеччині, запізнались на поїзд у Румунії, от і чекають тепер на другий, уже з тиждень. А готелі ж тут заплачені та й дорога назад! Доведеться за все платити наново. Як не везе, то й не їде, там, де тонко, там і рветься, де благає, там і дереться, — закінчила розповідь сусідка.

Ми з нею в Чернівцях уже декілька днів. Побували в Карпатах, оглянули околиці міста і тепер шукаємо, до кого б підпрягтися на турне до Кам'янця-Подільського.

Нарешті, венесуельці приїхали! З ними припленталась й американка, яка теж проживає в їх країні. Всі ми знайомимось. До них приїжджають родичі з навколишніх сіл. Це люди теплі, привітні. Гукають і нас до свого гурту. Починаємо розмови. Венесуельці говорять з американкою по-іспанському, а ми й чернівчани, звичайно, ні в зуб ногою. Потім усі українці, приїжджі й тутешні, розмовляємо українською мовою, а американка тільки очима кліпає. Тоді ми з Христею чешемо з американкою по-англійському, а решта товариства слухає, знизує плечима і сміється — яка ото плутанина. — Стара бабуся стоїть осторонь, втирає сльози: давно ж дочки не бачила.

— Ловко, ви по-чужому навчилися, — жебонить вона, — та найкраще, що свої не забули!

Вдень родичі возять венесуельців по селах, знайомлять їх з родом і приплодом. Увечорі з їх кімнати лине сміх і брязкіт чарок, а вночі звідти чути тяжкий стогін, вигуки і плач! Бідна наглядачка стука у двері: ви ж усіх людей побудите, — нарікає. Просить і нас якось вплинути.

— Отак, — кажу Христі, — на людей, часом, діє зустріч із рідним краєм!

Американці сумно, ні з ким розговоритися, от і пристає вона до нас із сусідкою. Робимо офіційне турне по місті. Оглядаємо університет і захоплюємося його виглядом. Незабаром тут буде музей. Студенти сидять на сонечку й чекають на іспити. Ми підходимо, розмовляємо. Пізніше їдемо оглянути церкву св. Миколи, по-народньому провану *п'яною*. Це тому, що бані у неї, для краси, зроблені, наче покручені.

Їдемо на цвинтар. Між деревами в холодочку спочивають померлі.

Знаходимо могили Кобилянської й Федьковича. Лежать вони самотні, забуті. Сусідка, як завжди в таких випадках, підскакує, печеться, а я намагаюсь її укоськати.

— Чого розходилась, як квочка перед бурею? — питаю здивована. Адже пам'ятники їм поставили. Навіть вулиця Кобилянської в місті є. Отже плян стовідсотково виконано. Ні, тобі усе мало. Свіжих квіточок захотілося! Тобі як мед, так і ложкою. Ні, брат, хорошого потрошку. Зрештою, кого в світі цікавить: хто писав і що писав? Дорогесенька, знаменитості тепер міряються кількістю протертих штанів на важливих посадах.

* * *

Раненько, другого дня рушаєм до Кам'янця Подільського.

— А по дорозі заїдемо до Хотина, — нагадує Христя.

Надворі й далі спека. Люд ходить і нарікає, а ми з сусідкою гуляємо, як риба в воді.

— Це, — кажемо, — погода наша, австралійська.

Щойно виїхали за місто, як шофер дає ультиматум:

— Перестаньте смалити, бо спиню машину й далі не везу!

— Оце, — рече Христя, — людина по моїй душі, бо хто курить, той чорта дурить, а хто нюхає, той чорта слухає!

І так, наклавши вето на курців, поїхали далі. Переїжджаючи одне село, минаємо віз із покійником. Він по-

критий білим покривалом, попереду воза йдуть з хоругвами.

— Як ти гадаєш, зустріч з покійником це добра чи погана приміта? — запитую сусідки.

— Ти ж і забобонна стала в дорозі, — бере мене Христа на сміх.

— Хто б казав, — ображаюся я, — не кивай на сусіда, як сама спиш до обіда.

По дорозі минаємо цвинтар. Він повен хрестів, як і всюди тут, могили прикрашені великими кольоровими квітами із воскованого паперу. Хрести тепер переважно залізні. Видно, якість церковне свято, бо люду багато: кожен квітчає могили своїх родичів.

Зайжджаємо у містечко Хотин. Воно розташоване на правому березі Дністра. В одинадцятому столітті належало до Київської Русі. Пізніше до Галицько-Волинського князівства, а потім до Туреччини, Царської Росії, Румунії. Кого там лиш не було! Фортеця в Хотині збудована у XII-му столітті Данилом Галицьким.

— До фортеці треба йти пішки, а я вас, жіночки, попанському підвіз до самого порога, — хвалиться шофер.

Встаємо з авта, розглядаємось. З правого боку, вниз, тече Дністер. З інших боків фортецю оточує яр. Все, що зосталося із давньої слави, це стіни. А ми і цим захоплені. Тут підбігають *блюстителі порядку*.

— Ти чого сюди машиною під'їхав? Плати штраф! — присікуються до шофера.

Він не плошає, видно, стріляний горобець. Насуплює брови й поважно відповідає:

— Мені можна, хіба не бачите, іноземців привіз!

— Які ж вони іноземці, коли говорять по-нашому? — не вірять ті.

Ми з Христею демонструємо знання англійської мови. Американка якраз пішла фотографувати.

— О, це інший *калінкор*, — доглядачі ніяково розводять руками і йдуть геть.

— Ну, молодички, ідіть за мною, — гугає перекладач.

Через яр до руїн перекинута кладка, тобто стара трухлява дошка. Він подає руку і першою переходить по ній сусідка. Потім моя черга. В мене й жижки трясуться,

і циганський піт виступає, поки доходжу на другий бік.

От ми вже й на подвір'ї. Велично стоять навколо стіни руйни. Посередині двору великий колодязь. Колись, під час облоги, тут брали воду, тепер лише сміття на дні. Наш перекладач, виявляється, тут теж уперше. Пристаємо до місцевих туристів. Нам показують підземний хід.

— Оце попід річкою йшов він колись аж до Кам'янець-Поділької фортеці, — розповідають вони.

— Це лише легенди, не вірте, — скептично кривиться перекладач.

— Ні, це чиста правда, — переконують земляки. — Треба було боронитись, от і зробили таємні проходи. Один високий симпатичний чоловіча нам пояснює:

— З давніх-давен, кого тут лиш не було! Всі були ласі на наші землі. Народ все те перебув і вижив, а напасники згинули.

Він говорить із запалом. Раптом дивиться пильно в очі і з притиском та викликом каже:

— Так воно було в давнину і так буде завжди!

Христя штовхає мене ліктем і каже:

— А Симоненко, либонь знав чим народ дише, коли писав:

*Народ мій є! Народ мій вічно буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Поцезнуть всі перевертні й прибуду,
І орди завойовників заброд!*

Стоїмо, дивимось на залишки старовини. Скільки вони всього бачили на своїм віку! Слухасмо розповідь про давнину й пірнаємо в минуле...

* * *

...Раптом застугоніла земля, заіржали коні, зарипіли вози. Дикі оклики розітнули повітря. Все небо покрито чорною пеленою. Запахло порохом. Це сорок тисяч козаків і тридцять дві тисячі польського війська виступили проти стоп'ятисячного війська турків на чолі із султаном Османом. Цілий місяць тривають бої. І ось настав вирішальний день!

Виїхав гетьман Сагайдачний і гукнув:

*Брати, будем жити!
Будем жити, вино пити,
Яшчара бити!*

*Вилітали запорожці на лан жито жати,
Жито жали, в копи клали, гуртом заспівали!*

Це було 1621-го року. Дорого коштувала козакам перемога. Гетьман Сагайдачний був поранений під час бою і незабаром помер від тих ран.

* * *

— Час їхати далі, жіночки, — рішає провідник. Ми з жалем лишаємо це історичне місце і простуємо до кладки, щоб знову перейти її назад до авта.

— Ви куди? — кричать земляки. — Туди не можна. Там, як упадете, і кісток не позбираєте! Колись тут був міст, а тепер на згадку про нього кинули дошку, щоб туристи мали уяву, як воно було.

І знову котимо автоматом і милуємося краєвидом. Наша американка страх балакуча.

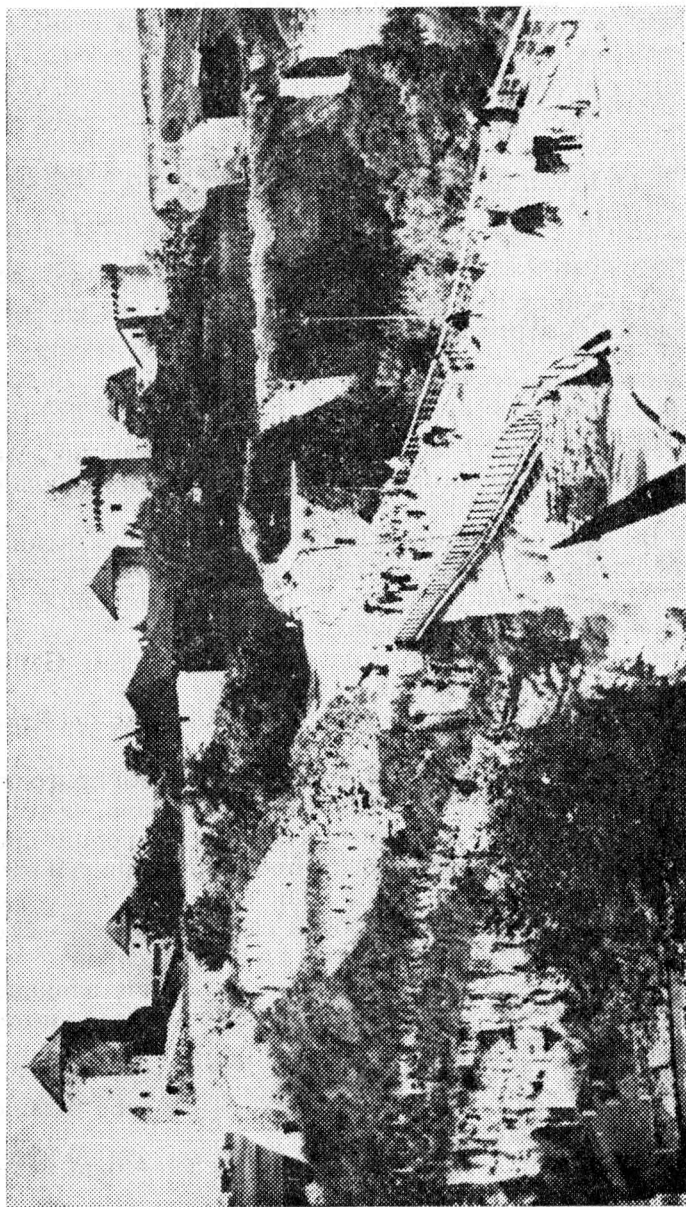
— Це така, що й тебе переплюне, — запримічує Христя.

Американка, закінчивши розповіді про свої пригоди, переходить до запитань. На нашого перекладача, як грім з ясного неба, сипляться різні питаннячка. Спершу про останню війну, хто в ній боровся, про партизанів, а потім — хто такі націоналісти, за що вони змагалися, чому Україна не відокремилась, щоб бути самостійною? — Питає, а сама нам підморгує, мовляв, і я в курсі справ.

— Хто не чує, той здоров ночує, — шепчу злякано Христі. — Який її гедзь укусив, хто намовив отаке питати? Де вона на нашу голову взялася. Адам з'їв кисличку, а в нас оскома на губах буде.

— Заспокойся, — мовить сусідка, — в тебе більше страху, як переполоху.

— Млин меле — мука буде, язик меле — біда буде, — нагадую їй.

Турецький міст в Кам'яниці-Подільському (16 ст.) та фортеця, де сидів в ув'язненні Устим Кармелюк.

— А знаєш, — каже Христя, — це мені нагадує назву однієї книжки, яку в нас реклямували: *Все про те, що всі жінки хотіли б знати і ніколи не відважилися спитати*. Лише слово *жінки* треба замінити більш відповідним, скажім, *громадяни*.

Перекладач бідний аж упрів, пояснюючи все туристці.

— Україна — бідна країна, тому не може існувати окремо, — чуємо його відповідь.

— Це правда, що на вербі груші ростуть, а на осиці — кислиці, — тихо приговорює Христя.

— Що зробиш, — кажу їй, — кожен чорт на своє коло воду тягне.

Ми саме проїжджаємо повз лани. Вітер колише жито. Поруч виблискує на сонці щойно зорана нива.

— Яка чорна земля! — дивується американка.

— Наш чорнозем найкращий на світі! В нас найбагатша земля! — хвалиться перекладач.

— Бач, хотів збрехнуть, та не дав Бог дихнуть, — сміється сусідка.

За розмовами не уgliedіли, як підїхали до Кам'янця-Подільського.

— Сьогодні ми три річки переїхали, — інформує нас шофер. — Дністер, Прут і щойно ріку Смотрич.

Лишаємо в місті авто і йдемо пішки. Час уже б пообідати. Нам показують ресторан *Млин*, де заплянована наша трапеза. Він розташований в мальовничому місці, в колишній вежі, над самою річкою. Але виявляється, американка не додумалась гроші з собою взяти. Заплатила за турне сімдесят доларів, та й гадала — обід туди входить.

— В Румунії, — каже, — мене за десять доларів цілий день возили й годували! А тут ще й за вхід до музею й за екскурсовода платити треба. Позичила вона в нас гроші. Обід коштує десь чотири карбованці. Порахували ми свої ресурси.

— Вибач, — кажемо, — і в нас не вистачає, щоб платити за тебе, шофера і провідника.

— Що ж, — філософствує Христя, — можна й попустити. Вип'єм газової водички, буде дешево й серди-

то й на фігуру добре. Ото ж ми подивилися на той ресторан, облизалися та й пішли далі.

І ось перед нами постала незабутня картина: річка, через неї Турецький міст і Кам'янець-Подільська фортеця! Стіни неприступні — високі, із вежами, яких тепер є одинадцять. Ми стоїмо зачудовані. Справжня, незруйнована, ціла кріпость! Заходимо всередину.

— Згадки про місто й укріплення є ще з дванадцятого століття. Ця кам'яна була збудована поляками у п'ятнадцятім, — пояснює провідниця.

На подвір'ї бачимо яму 8 метрів завглибшки. Сюди кидали боржників. У ямі плattforma. Тих, що сплачували борг, піднімали й опускали, вище чи нижче, залежно від сплати й заборгування.

— Як гадаєте, кинемо туди американку? — жартує сусідка.

По сходах вибираємося нагору до бійниць. По той бік стіни, далеко внизу, простяглися городи. Мабуть тяжко приходилось здобувати ці мури! Гетьман Дорошенко у спілці з султаном Мухамедом IV дванадцять днів тримали облогу, поки здобули фортецю 26 серпня 1627 року. Скільки боїв відбулося під цими мурами, скільки людей полягло в боях! Ось проходить подвір'ям тінь Юрася Хмельницького, страченого турками в 1687 році. А скільки інших, знаних і незнаних, склали тут свої кістки!

Спускаємось униз. Треба ще оглянути вежі. Ось вежа Устима Кармелюка. Три рази цей ватажок простого люду тікав ізвідси, його ловили і садовили знову. Заходимо всередину подивитися, де тримали славного в'язня. У камері темно. На стінах наліплено всі відомості з його життя. А в кутку сидить макет — Кармелюк, закутий в кайданах. Христя довго ходить, все оглядає й читає про нього. Вже всі повиходили, а вона все никає.

— Пішли, доки будеш тут огинатися, — мовлю до неї.

А вона підходить до Кармелюка і сумно проказує:

— Ех, Устиме, Устиме, слухняне телятко дві матки ссе, а ти не з покірних, от і сидиш і досі!

— Що ж, — речу їй, — сам винен. Сталося йому, як у тій пісенці: *Накладуть на ноги диби, на руки дибиці, оце тобі, джигуне, добрі молодиці!*

— Ні, це не те, — перечить вона. — Не за ту пісеньку тримають у кайданах.

І вона тихо затягає:

*За Сибіром сонце сходить, хлопці, не зівайте,
Ви на мене, Кармелюка, всю надію майте!*

— А ти, Устиме, маєш надію? — запитую я.

— Маю! — виразно лунає відповідь.

Зі страху й несподіванки я трохи й дуба не дала!

— Ти, — говорю Христі, — дограєшся, зашлють нас туди, куди й Макар телят не ганяв!

А вона стоїть бліда і напевно мене не чує.

ЗНОВУ ЛЬВІВ

Всю дорогу до Чернівців Христя мовчить. Все щось своє передумує. Вже попросилися з містом, сіли у поїзд і знову їдемо до Львова, а вона далі нічирк. Мені терпець уривається:

— Ну, гаразд, я знаю, мовчанка — золото, і хто мовчить, той двох навчить, та все має межі. Скільки можна! Невже огляд Кам'янець-Подільської фортеці оце так подіяв?

Сусідка зідхає, хвилину зважує щось, а потім про казує:

— А я ж там колись була!

— Де саме? — дивуюся я.

— Та в Кам'янці-Подільському. Перед від'їздом з Австралії, почали з батьком давнє згадувати. От він і розповів уперше, як зі мною дворічною їздив до Кам'янця-Подільського. А звідти підводою через села майнули ми до бабусі у гості. А я ж нічого не пам'ятаю, лише картина в уяві зосталася: бабуся стоїть на ганку й ряднину витрушує, а ми до неї йдемо.

Христя наче вагається, а потім запитує:

— Чи тобі бува коли: приїдеш кудись уперше, а здається, мов би там була. І напружуєш пам'ять, перебираєш минуле, наче ось-ось згадаєш. Та все надаремно. Особливо, як їдеш десь рано-ранесенько. Все прокидається у природі, туманець полем стелється... А також увечорі, коли сонце заходить, все затихає, смеркає...

— Ні, — кажу, — я людина твереза, точно знаю, де і коли буваю.

Але Христя мене й не слухає, а далі своє торочить.

— Або почую, півні співають, то й намагаюся пригадати, щось давнє, рідне, забуте. Я оце все передумала й гадаю, що оця подорож до бабусі — це спричинила. З великого міста раптом попала в село. Мала була, от і зосталася в підсвідомості лише звуки, кольори, картини.

— Годі, — кажу, — теревенити; дивись, куди в психологію полізла, хай уже вченіші тим бавляться.

Рідний Львів зустрів нас, як старих знайомих. Пестив листячком, цілував сонечком, а вітром розніс вістку про наше повернення. Нас знову примостили в старенькім готелі.

— Оце, — радію, — добре буде гаряченькою водичкою помитися.

А Христя відчинила кран та говорить:

— Дурень думкою багатіє!

— Таж обіцяли полагодити! — обурююсь.

— Казав пан: кожух дам, та й слово його тепле. Нічого, пані інженерова, холодненькою сполоснешся.

І так знову ми пірнули у вир життя. Оглядаємо парки, музеї, трапилась нагода зайти в університет ім. Івана Франка. Гарна велична будова. Ходимо сходами, коридорами, а я вголос і приказую:

— От, якби не се, та не те, може б і я тут училася.

Слухаючи ці зідханячка, Христя рече:

— Це коли б та якби в роті вирости гриби, то був би не рот, а цілий город.

Ні, немає у неї співчуття й на краплиночку.

Заглядали ми немало до книжкових і сувенірних крамниць. Але тут нам не завжди щастило. Багато з них зачинені на ремонт, облік чи ще якусь перевірку. Звісно, літня пора, кожен хоче десь відпочити. Та й ті, що торгують, вгадуй, коли хто відчиняє і яка в них обідня пора. От і виходить, як у приказці: Прийшов пізно, аж завізно; прийшов рано, так не дано; прийшов по хвилі, вже й миски помили.

Їдемо ще раз у Шевченків Гай — музей під відкритим небом оглянути. Звезено тут хати з усієї околиці. Старі дерев'яні церкви теж поставлено. Ікони в них на дереві, аж чорні від старости. До кожної хати прикріплена тіточка, ходить за всім доглядає.

— Ти привисся, — штовхає мене сусідка, — як де нашеньська, то й квіти цвітуть, город зелене і в хаті пахучим зіллям настелено. Догляне, щоб і шашіль стіни не точив. А як ледача попадеться, то про неї хоч вовк траву їж, вигривається на сонечку та витрішки продає.

Підходимо до одної, поготорити.

— Оце недавно навідувався один начальник, — хвалиться вона, — коли б знала, одеколончиком би тут по-

бризкала, бо воно, знаєте, тут душок такий, а вони аж із центру приїхали. Та добре півлітра було, то й пригостила й обійшлося все благополучно.

— Півлітри, це головне, — зауважує Христя, — а за дух даремно й турбуватися: в їхній ізбі гірші душки бувають.

— Тобі не заціпить? — питаю сусідки.

Пішли далі, бачимо кіностудія ім. Довженка саме фільм накручує.

— Оце, — радію, — нагода й нам в артисти попасти.

— А ти яку роллю бажаєш, партизанки, чи німецької зрадниці? — допитується сусідка.

— Та ні, ти не в ті вбулася, я хочу щось романтичного!

— Ага, згадала баба, як дівкою була! — глузує вона.

Другого ранку Христя дає пропозицію:

— Якщо й досі романтично настроєна, підемо до палацу щастя.

— А що, — питаю, — в тім палаці патент на те щастя мають, щоб інших наділювати?

— Ні, — каже, — це така назва будинку, в якому одружуються.

Це ще надвое баба ворожила, буде щастя чи ні, як одружаться. Можна сказати, як лютерія. Скільки не мудруй, наперед не вгадаєш. Все ж таки цікаво на сучасних оптимістів поглянути. Побрели й туди. На подвір'ї багато авт. Стрічками, бальончиками причепурені. Спереду на кожному у кошечку чи й так, сидить лялька, вбрана, як молода. Заходимо всередину. Будинок старий, панський. Навколо мармур, люстра й позолота. Колись ясновельможні балі тут справляли. Весільні гості стоять і чекають, поки пустять до залі. Дехто з села, видно по одежині. Ось уже й молоді з'явилися. Їх зустрічають свої старости з рюшниками, хлібом і сіллю. Нарешті, пускають до середини. Дві жіночки в довгих вечірніх сукнях, одна за піаніном, грає, друга веде церемонію. Говорить про обов'язки, про родину. Староста дає їй вишитого рюшника. Вона простеляє його молодим під ноги. Питає, чи будеш шанувати свого чоловіка? Чи будеш шанувати матір своїх дітей? Наливає їм по чарці й поздоровляє з одруженням. Потім складає рюшник і дає молодим, ка-

жучи, вжити на золотім ювілеї. Молоді підходять до ба-
тьків, кланяються і дякують за всі турботи.

— Це нове, — каже одна з гостей, — гарно, врочисто!

— Старе, як світ, — шамотить поруч стара бабуся,
— з давніх звичаїв запозичили, щоб якимось принадити.

Бігає фотограф, клацає.

— Буде морока молодим вгадувати, чії ми гості, —
підморгує лукаво сусідка.

По церемонії гості їдуть в ресторан чи додому догу-
лювати своє свято.

Чимчикуючи по місті, сусідка, навіть родичів якихсь
встигла знайти.

— Їдемо завтра в гості, просять провідати. Це нела-
лечко, півгодини їзди за містом, — інформує вона.

— Жіночко, — намагаюсь її урезонити, — в нас во-
лосся на голові не вистачить за всі штрафи платити! За-
була Почаїв? Та й які вони тобі родичі, десята шкірка
на киселі та й годі.

Вона мнеться з хвилину, а потім доказує:

— Знаєш, не випадає. Так прохали: приїдь, побачиш
хату, обійся, потім нашим розкажеш.

Ну, гадаю, судженого й конем не об'їдеш, як гулять,
так гулять.

Перед тим їдемо в долярову крамницю, дарунків ку-
пити. Христя, як завжди, всоте мені приказує:

— Пам'ятай, на вулиці все продавати можна, крім до-
лярів. Бережись провокації!

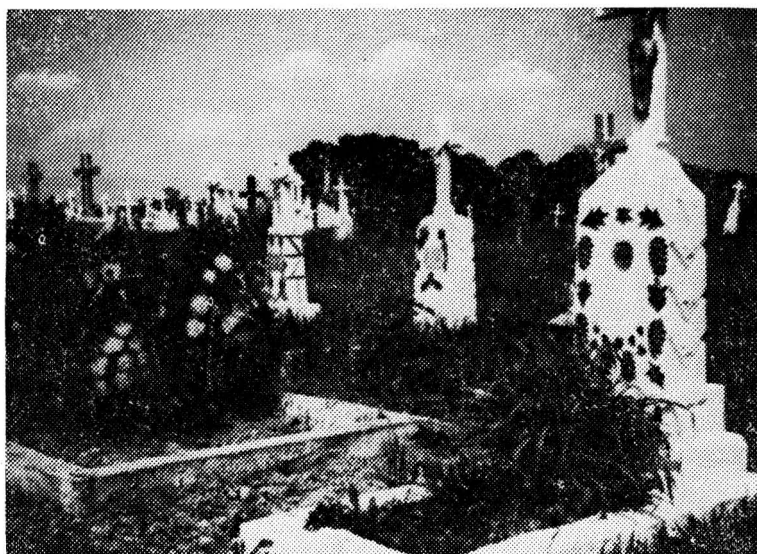
Я сміюся, хіба ж я маленька такого не знати. Ми за-
ходимо в крамницю. Там багато туристів з Канади, з ни-
ми і їхні місцеві родичі. Христя йде купувати хустки. До
мене підходить одна з місцевих і пропонує продати гро-
ші. Я витягаю двадцять долярів і отримую сорок карбо-
ванців! Тільки скінчили цей товарообмін, як раптом рей-
вах піднявся:

— Та чи ви при розумі в доляровій крамниці таке
робити, та ви знаєте, що вас за це чекає?! — кричить од-
на всевидюця молодиця.

Христя схоплює мене за руку, і ми, як обпарені, ви-
скакуємо надвір.

— Я ж тобі приказувала! — шипить вона.

— Така спокуса, хіба устоїш, — оправдуюсь. — Офі-

Цвинтар у селі під Львовом.

цінно ми лише б чотирнадцять отримали. Вибач. Кінь на чотирьох та спотикається.

Христя ховає куплені гроші, які я їй дала, і вже примирливо мовить:

— Хай буде, Адам в раю жив та й то згрішив.

Сідаємо в автобус і їдемо в гостину. Щоб у розмові себе не видати, я заплющую очі, вдаю, що сплю.

А надворі краса ж яка: жита половіють, маки цвітуть, сонечко світить! Не витримала я, тільки одне око розплющила, поглянути, а родичка на весь автобус запитує:

— Чи й у вас ворони літають?

Яка вже в біса тут конспірація. Здається, весь сільський люд витріщився на мене, мовляв, у кого такої птахи немає.

Після годин двох, нарешті, приїхали. Йдемо через містечко, а з них, кого не стрінемо, — все знайомі. Ледве до двору придибали. Ось і рідна батьківська стріха.

Тут народжувалися і вмирали їхні предки. А воєнна хуртовина розкинула всіх по далеких світах, лиш найменша дочка зосталася.

Водять нас, показують господарство: кури, гуси, порося і корова теж десь пасеться. Розказують, тут був хлів та знесли, а хату добудували, городу частину відрізано і безліч різного. Приказують:

— Ти ж розкажи нашим, все до найменшого.

Я усміхаюся поблажливо. Де вже їй запам'ятати всі ті дрібниці. Входить батько, на старість недобачає й недочуває, говорить голосно. Вони дивуються:

— Бач, як розговорився старий.

А він плаче й сміється й цілує нас чужих, а думає про тих рідних далеко. І з'являється гарно засланий стіл, торт і шампанське. Все це найкраще для милих гостей. Все від широго серця. Із кутків на нас позирають ікони, на стінах висять килими. Це тут цінність, чим більше килимів, тим заможніші. І коли ненароком, згадую, що у нас кладуть їх на підлогу, вони дивуються:

— Нащо таке добро стелити під ноги?

Нас везуть і до інших родичів на село. Ось проїжджаємо біля церкви. Вона дерев'яна, в тутешньому стилі. Ідуть до старости по ключі. Заходимо всередину. А там гарно ж як. Царські врата й іконостас — все розмальоване, зверху світиться «Христос Воскрес».

— Це все власними силами, — пояснюють з гордістю. Священик у нас один на декілька сіл. У свята тяженько буває...

Я дивуюся, як усе ловко зроблено! Скільки таланту в цьому малому селі. Скільки любови і праці вклали оці прості, щирі люди!

Час вертатися. Прощаємось. Нас обнімають, приговорюють, плачуть... Ні, ми вже не десята шкірка на киселі ми справді свої, рідні! Сідаємо в автобус і рушаємо. Він старенький, мотор покашлює, але їде. Помаленьку сунемо годину й другу. Бачу, збоку дороги «Гай» написано.

— Це, — питаю знайомих, — село так називається? Вони всміхаються:

— Це назва міліції на шляху, тих, що за порядком тут дивляться.

Церква в селі біля Львова.

Бачимо, справді, перевіряють югославські вантажні великі авта.

Отут, якраз біля них, ми й поламалися! Вся чоловіча стать висипала надвір, ходять, заглядають, дають поради шоферові. Підходить міліція.

В мене зразу душа в п'яти сховалася. Шепчу сусідці: — В мене серце б'ється, як телячий хвіст!

А вона мені у одвіт:

— З телячим хвостом у вовки не сунься. Хто з ляку вмирає, по тому свині дзвонять.

Та, видно, наша доля ще не вмирала, проминуло нас лихо, полагодили автобус й посунули далі. Перед Львовом нас привітав великий плякат, він сповіщав про сімсот п'ятдесяті роковини міста.

Спішімо до крамниць купити дарунки. Сусідка спечаеться:

— Нащо купуєте таке дороге, хай би щось мале, аби згадка.

Та вони не зважають. В сусідчині руки перемандрують із полиць крамниці чеканки, різьблені речі, пластинки. Раптом родичка блідне, скрикує:

— Гаманець! Де ж гаманець!

Біжить до каси, знову до прилавку.

— Людоньки добрі, може, хто бачив? — питає, кричить, плаче. — Сто карбованців там було, це ж місячна зарплата!

Ні, немає. Ніхто не бачив. Зник гаман, наче корова зником злизала...

Ночі у Львові білі, аж не віриться, що так ясно. Прокидаємось рано. Сьогодні у нас завізний день, не буде коли і вгору глянути. Ще вдосвіта чую, як Христа муги-че пісню:

Я сьогодні від вас від'їжджаю...

Собор св. Юра у Львові.

Так, сьогодні ми прощаємось зі Львовом. Вдягаємось у святкове і йдемо до церкви. По дорозі довідуємось, що мешканці міста Львова ходять до православної української церкви (українською мовою служать), російської або польського костьола. Ті, що на вищих посадах, не відвідують жодної.

Саме десята година. Одна Служба Божа закінчилась, а друга починається. Щодня відчинено з восьмої до дванадцятої, а також на вечірню від шостої до восьмої.

На горі стоїть собор Св. Юра і по-батьківському усміхається до своїх прочан. А вони з усіх кінців, мов струмочки, течуть до нього. Заходимо на обнесене муром подвір'я. Стоять старі й каліки милостині просять. Всі будови запущені, фарба злиняла. На сходах і коло них море люду. Вся ця жива маса поділена надвоє. Одні хочуть зайти до церкви, інші саме виходять. Діти, жінки, чоловіки тримають квіти чи й так щось зелене. Сьогодні свято. Згадую, на базарі вчора продавали рогіз і казали:

— Дома на долівку постелете.

— Всі річники поприходили, — зауважує молодиця.

— Які річники? — перепитую.

— Та ті, що раз на рік чи на свята лише навідуються, — пояснює.

Після довгого тупцювання, протискаємося до храму Божого. Там гарно, врочисто. Дві ікони Матері Божої вирізняються серед інших. Горять свічки. Співає хор понашому. Правиться Служба Божа рідною мовою. Затишно стає на душі. Слухаємо і раюємо. Лиш час-від-часу чути старослов'янське *Госпаді памілуй*.

— Навіть Ісус Христос казав: *Цезареві — цезареве, а Богові — Бонове*, — шепче сусідка.

Нас запрошують на гостину. Господарі мають авто, добрі посади. На столі не перекуска, а справжній обід. Частують супом, подають ярину й курку. На солодке — домашнє сирне тістечко, ще й куповане й окремо морозиво. Все це ми залюбки уминаємо. Тільки від курки відмовляємось. Це Христя таке завела: де гостюємо, м'яса не їсти. Не легко воно людям приходитьсь. Справді, ходячи по крамницях, ми так і не бачили м'яса.

— Куди ж ви тепер їдете? — запитують.

— Київ, Полтава, Харків, — перечеислюємо наш маршрут.

— Будете розчаровані. Там не те...

Більше не кажуть. Христя не вірить, це ж її прадідівська земля. Як можна не захоплюватися рідними краєвидами, розчаруватися власним народом, змішувати грішне з праведним.

Мабуть, говоримо ми про різні речі. Заходить мати. Говірка в неї стара, галицька, спроста тепер її не почувеш. Згадується Львів 1943 року. Нам, приїжджим, так тяжко було ту мову утямити. Пригадую, в них був *двірець*, а в нас *вокзал* і ще багато інших слів і наголосів. А тепер ось ці її діти говорять українською літературною мовою, як і всі львів'яни. А також без труднощів переходять на всеоюзну. І як же дивно, всі тут кажуть *вокзал*, а я не вірю і перепитую. І десь глибоко в душі, чомусь щемить серце, шкода за втраченим. Кожна говірка має свій чар, своє багатство, щоб разом збагачувати скарбницю рідної мови.

Розпитують нас обережно, з недовір'ям. Завидують, що можемо подорожувати. Вони дивуються:

— Купив квиток, і можеш, де хочеш їхати.

— Ох, не так воно й просто. Часом і купило притупило, — роз'яснює Христя.

Вони не вірять. В їхній уяві всі ми капіталісти, гроші, мов манна, з неба падають. До кімнати вбігає їхня дочка, щєбече чудовою рідною мовою. Тепер Христі черга, щоб завидки брали.

— А якою мої нащадки говоритимуть? — каже журнало.

— Хіба у вас заборонено вчити по-своєму? — питають здивовано.

— Чужина й оточення своє роблять, — пояснює.

Я дивлюся збоку й гадаю: ситий голодного не розуміє; ніхто не знає, чий чобіт муляє. Це старі вселюдські істини. *Ти не визнаєш турбот людини, поки не взуєш її мокасини* — каже старе індіанське прислів'я.

Надвечір вертаємося додому. Я порівнюю цих знайомих до тих, що стрічали по селах. Правду кажуть, що найкращий чин бути нічим, бо голота не боїться дощу і болота.

— А все ж нас усіх еднає рідна мова, — говорить сусідка.

— Бач, життя — це компроміс, у особистім і громадським, — мудрує вона. — А компроміс — це своєрідне містецтво. Власна совість тут найкраща запорука. Станеш кілком при дорозі, тебе зламають, а перехилишся до землі лозиною, то й зостанешся вінником на все життя.

— Людям, ніколи не догодиш, — кладу резолюцію, — солодким будеш, — розлижуть, гірким, — розплюють. Годі нам про це патякати, треба в дорогу збиратися.

Заходимо до готелю. А там саме всі зійшлися, дивляться на футбол. Грають — Київ - Москва. Болільщики прилипли до телевізора, переживають. Покищо нічия.

— Ті москвичі, дивись, як штовхаються, — нарікають, — думають, що вже їхня бере.

— Так, вже гадають, взяли бога за бороду, — це Христа своїх п'ять.

— Та ваші київські лізуть, де їхня голова не лізе, — втручається наглядка по поверху.

Всі присутні обурюються. В цей момент москвичам забивають гол! Радісні оклики заглушають все.

— Наша бере!

Нас гукують. Прощаємось. Їдемо на станцію.

Вчора була ще спека, а сьогодні таке холодище — 13 ст. Цельсія. Віє північний вітер. Небо затягло хмарами. Дощу немає, лише слинить. Скинули нас на пероні, разом з речами й поїхали. Неділя. Кожен спить до рідного вогнища. Христа стоїть і тихо Симоненків вірш доказує:

*Я до тебе прийшов із захопленням сина
Від степів, де Славута легенду снує,
Щоби серце твоє одчайдушне левине
Краплю сили вдихнуло у серце моє.*

*Сивий Львово! Столице моєї мрії,
Епіцентре моїх радощів і надій,
Вибухає душа, я тебе розумію,
Але, Львово, хоч трішки мене зрозумій.*

ЗУСТРІЧ З КИЄВОМ

Ми стоїмо на пероні. Віє холодний північний вітер. Накрапає дощ.

— Це старий Львів з нами солідаризується, — пробує жартувати сусідка, втираючи непрохану сльозу.

Тяжко стає на серці. Перебираю в думках все, що бачили і чули за останні два тижні. Це ж рідна земля — з діда-прадіда, а оглянути все дають лише видавцем, по троху, як жебракам. Підходить поїзд. Сідаємо. В нашій купе ще троє: двоє львів'ян, старший чоловік і молода жінка та середнього віку єврей. Вони зразу бачать, що ми нетутешні.

— Звідки будете? — цікавляться.

— Відгадайте, — підморгує до мене Христя.

— З Кременчука? Кривого Рогу? — намагаються вгадати.

— Ні, ми з подальших сторін. Починається наша місцевість на літеру «А».

— Архангельск? Астрахань?

— Ні, не вгадали.

— Та скажіть, нарешті, — просять.

— Ми із Австралії.

— Та невже, от ніколи б не сказали! А мова ж українська звідки?

І зразу силпляться звичні запитання: яка зарплата, скільки це, скільки те, як живете, як там ваші капіталісти проживають? Невже й суботні українські школи є? І держава їх оплачує!? І церкви і домівки є! Єврей стриманий. Він більш слухає та на вус мотає.

Потім старий львів'янин хвалиться: я знаю англійську мову. Виймає книжку і починає читати. Слухаючи його вимову слів, навіть Хрисню карьожить, дарма, що її знання і вимова не найкращі.

— Не кривись, як середа на п'ятницю, — шепчу їй.

Решта слухають його із подивом. Пізній вечір. Приносять чай. Лаштуємось спати. Нас заколисують стукіт ко-

ліс. З кожним їх оборотом ми все ближче і ближче під'їжджаємо до Києва.

Ліна Костенко так пише про Київ у поемі *Маруся Чурай*:

*І ось він — Київ! Возсіяв хрестами.
Пригаслий зір красою полонив.
Тут сам Господь безсмертними перстами
Оці священні гори осінив.*

Гарний червневий ранок. Ми проїжджаємо передмістями Києва. Невже це Дніпро! Вигляда, як затока. Човни різного розміру похитуються на воді. Небо синє-синє, лиш де-не-де линуць хмарки. Дивне якесь почуття. Львовом були захоплені. Зовсім так несподівано. Він прийняв в обійми, як давній родич, якого колись змалку коротко бачили і майже не знали. Його привабливість була неочікувана. А Київ?! Скільки прочитано про нього ще з дитинства, а скільки зв'язано з ним історії. Особливо яскраво й чітко про княжі часи, життя і звичаї... Скільки описів про красу цього міста. Скільки мрій, сподівань, що чекає на них? Невже будемо розчаровані, як запевняли нас знайомі зі Львова? Чи справді Київ такий чарівний, як пишуть і розказують люди? Чи то вже така українська вдача: з одного боку, ганити і недоцінювати все своє рідне, а, з другого — підносити до небес.

Рідний Києве! Незнаний, ніколи не бачений. Стольний граде! Прийми двох спраглих прочанок, які прибули до тебе з протилежного кінця світу, щоб на власні очі побачити твою велич!

Чи можна описати всі почуття, що сколихнули наше ество... Ми наближалися до Святая Святих. Тут на трьох горах почалась колись наша держава. Тут є наше майбутнє!

Поїзд помалу спинився.

— От тобі, бабо, й Київ! — тихо проказала до себе Христя.

Наші знайомі раптом заметушилися, стали байдужі, кожен взяв свої речі, нашвидку попрощався й вийшов. А ми zostалися з своїми мріями, ілюзіями, сподіваннями... і важкими валізами.

— От тобі й земляки! — кажемо розчаровано, тягнучи по коридорі речі. Якраз в цей момент заходить молодий чоловік і питає:

— Ви з Австралії?

— Так! — гукаємо радісно.

— Давайте, понесу ваші речі.

Це, виявляється, чоловік молодої львів'янки. Зустрів її біля поїзда і, почувши розповідь дружини, прийшов на допомогу. Хай живе українська людяність! Дякуємо вам дорогі земляки, що по всіх наших мандрах по Україні завжди були прихильні: садили нас на автобуси, трамваї, шукали потрібної вулиці, словом і ділом допомагали.

Їдемо таксівою. Ось і славний Хрещатик! Тут і наш готель примістився.

Вулиці захаращені людом, все поспішає, чути чужу мову. Ми з Христею як піщинки в розбурханім морі. Самі у великім, чужім-ріднім місті. А в душі холодок... Заходимо у відведену нам кімнату. Ну, а тепер що? Кому ми потрібні? З чого почати? В цю хвилину дзвонить телефон і стукають у двері.

— Знов, як на зарваній вулиці, спокою немає! — бурчить сусідка, але в голосі чути приховану радість.

Христя бере телефон, а я відчиняю двері. Там стоїть Віктор Мішалов.

Ех, не дарма, кажуть, в дорозі і батько рідний! Як ми зраділи, побачивши його. Віктор розпитує нас про Австралію, ми ж хочемо знати, як найкраще провести наступні десять днів. З чого почати оглядини Києва. Я, звичайно, хочу відвідати всі музеї й церкви; сусідка, звісно цікавиться більше людом.

— Лазиш завжди по тих музеях, — сокорить вона, — сама музейною стала, гляди, а то й тебе зоставлять в котрімсь із них, як експонат.

Я знала Віктора, ще як він був хлопчаком. Приїжджав у наше місто із школою. Ми всі захоплювались його грою. Має талант. І ось він у Києві два роки вчився гри на бандурі. Виріс, став майже дорослий. Розмовляє не каліченою, як колись, а добірною рідною мовою.

— Я із друзями лише по-українському говорю, — хвалиться він. — І від викладачів вимагаємо української мови.

Я оглядаюся злякано: чи немає в кімнаті клятого мікрофона?

Він повен ентузіазму, любови до мистецтва, до всього рідного. Христя смутно хита головою:

— Артистична натура. Тяжко йому буде в житті. Язик мій, ворог мій, — прорікає вона тихо, дивлячись на нього. — Де б не жив, не легко йому прийдеться. Немає, щоб дипломатії навчитися, бути слухняненьким: де змовчати, де вставити потрібне слівце. Ні, каже, що думає, або часто й не думаючи, — то вже така вдача. Таланту багато, а чи вистачить сили його використати? Світ заздрісний. Чи вистачить в цього хлопця сили перебороти свої недоліки й чужі перешкоди?!

Віктор веде нас оглянути Київ. В нього саме іспити, то ж нашвидку хоче нас познайомити з містом.

Ми йдемо вулицями. Він показує і приказує.

— Ти ж хоч тихше, — прохаю його, — а то нас швидко за гичку візьмуть.

Мені нічого, — сміється, — за два тижні вилітаю в Австралію.

— Розумний який, — серджуся, — а нам ще місяць подорожувати...

Ось ми біля Золотих воріт. Кажуть, ніколи вороже військо не зайшло до міста крізь ці ворота. Я дивлюсь і не віриться, що це вони, оті славні оспівані, ще з одинадцятого століття стоять. Минають роки, проходять війни... Тут же скрегоче екскаватор і інші машини. Будують надбудову, щоб стояли Золоті ворота й нагадували нащадкам про давню славу...

Христя передає Вікторові батьківські гроші.

— Що ж ти купиш за них? Сувеніри? — запитую.

Віктор сміється:

— Ні, матерію на костюми своїм бандуристам в Сідней.

Сусідка знову хитає головою:

— Вітер у голові! — каже розчулено. — Сам же копійки за душею не маєш, про себе б подумав.

Як прощалися, Віктор раптом запитує:

— Може, бандуру одну візьмете? Купив декілька для своїх, а всіх забрати не зможу.

Я уявляю всі наші бебехи і в додаток ще й бандуру.
— Аякже, нам тільки бандури не вистачає! — говорить Христя...

Ми йдемо на Володимирську гірку. Зелено тут, заросло все. Виходимо на самий верх. Святий Володимир із хрестом стоїть і споглядає на своє місто. Я стаю біля нього і дивлюсь на Дніпро. Кума моя із сльозами просила: будеш у Києві, піди на Володимирську гірку, передай від мене привіт. Інші теж побажання передавали. І ось тепер ця врочиста хвилина! Я кажу:

— Чолом тобі, княже! Привіт від усіх киян та інших земляків, що хотіли б, та не мали змоги до тебе прийти із далекої чужини!

А парк шелестить тихо листям, світить сонечко, блищить Дніпро й усі приймають привіти. Радіють, що діти рідні, де б не були розкидані по світах, пам'ятають, за них не забули...

ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ

З могили було видно на горах високі дзвіниці, церкви з золотими верхами. Кругом Києва в долині зеленів густий ліс, синів за Дніпром, ніби повитий сизим туманом бір, а між соснами подекуди блищали широкі плеса розмитого Дніпра. В лісі блищали золоті хрести монастирів, неначе дорогі камінці розкидані зверху на бору. Сонце світило на Київські гори; золоті верхи сяяли, неначе горіли... Мелашка стояла, мов кам'яна. Ті зелені верхи, та білі дзвіниці здавалися для неї дивною казкою. Вона вперше йшла до Києва...

* * *

Це так прочанам виглядав Київ у повісті *Кайдашева сім'я* Івана Нечуя Левицького. А нам, сучасним прочанам, як він виглядав?

Немає вже багатьох монастирів і церков, прогрес знищив багато лісів, змінив вигляд Дніпра, але й досі вигляд Києва *дух забуває*, враження зостається незабутнє!

Ми ходимо з Христею по місті, і я, мов губка, вбираю у себе все бачене, почуте, всі настрої, почуття від музеїв, церков, парків, природи, щоб zostалися в душі моїй на віки вічні.

— Оце так, не встигли приїхати, а вже поспішаємо на побачення, — дивується сусідка.

— Як же ми його пізнаємо? — турбуюся я.

— Та казав по телефону, що чекатиме біля готелю у вишитій сорочці.

Ми нашвидку причепурюємося. Я беру свою торбинку й висипаю з неї на ліжко всю трибуху. Треба ж і лад дати. Це не звичайна жіноча торбинка; ні, вона розрахована на подорож і має стільки закапелків, що й досі плугаю, що де є. Як починали подорож, там була навіть спідня білизна і пара суконок. Ану ж валізки загубляться, і таке людям бувало! Та й тепер вона не по-

рожня. Крім документів, грошей, чеків, квитків, тут декілька пар панчіх, дрібні подарунки, кухоль, пластикові торбинки (ану ж по дорозі щось трапиться купити, в що візьмеш?). Також завжди в запасі маю з півдюжини пірижків: з сиром, маком, капустою. Одним словом, все напихваті. Ношу її через плече, перекладаючи то на одне, то на друге. Зараз перебираю це все, докладаю нові речі і разом поясною Христі:

— Перед від'їздом прийшла до мене кума Ліда та й каже: «Вже декілька років з батьками листуюся, а оце недавно знайомий один (разом училися!) від них адресу взяв і собі озвався. Цікаво було почути про долю колишніх друзів, давнє згадати. Пройшов чоловік війну, був поранений, а тепер ще й серце не дописує. Ліків, які раніш він приймав, нестало, от і просить людина допомоги. Кумонько-голубонько, буду тобі безмежно вдячна, передай йому ці пляшечки з таблетками». Що зробиш? Як можна відмовити рідній кумі? От і взяла.

Я беру зараз ці ліки для серця і кладу у торбину.

Надворі вже добре припікало, коли ми вийшли з готелю і зразу ж його побачили. Ставний, з сивиною, він підійшов, привітався і дав букет квітів. Я передала ліки. Ми пішли з ним оглянути схили Дніпра. Він розпитував про куму, про наше життя. Турбувався, як намовити Лиду, щоб і вона відвідала Київ. Згадував минуле. Кожна лавочка, кожен закуток на горі Щекавиці — це спогади, зв'язані із кумою. Слухаючи його зідхання і приказування: «Отут ми з Лідусею обнімалися, тут човном каталися, тут цілувалися», я гадала, яке велике діло любов! Скільки літ, скільки зим пройшло, а він і досі пам'ятає! Недарма кажуть брати поляки: «Перша любов не іржавіє».

Потім ще й згрішила та й думаю: капосна кума, тут у них така драма була, а вона ні гу-гу. Недарма кажуть: «в тихім болоті чорти плодяться, тиха вода береги рве!» А я ж мала її за таку святу та божу! І тому, коли він запитав: — А яке у вас враження від зустрічі з дисидентами? — я, з несподіванки, трохи морозивом не подавилася, яким саме насолоджувалася.

— Та я власне їх і не стрічала, — промимрила я.

— Чому ж, бачили їх і чули, — втручається Христя. Різні люди, різні у них погляди на життя. Не з усіма до-

водилось згоджуватися, але відчували, що говорять вони від щирого серця.

— У вас розписують, наче їх багато, а насправді, то ж одиниці, — пояснює він.

Потім пішли інші запитання.

— А книжки які привезли із собою?

— Та що ви, їх же заборонено брати!

— А дехто не зважає, привозить. З яких країв ви приходите? Чи є родичі? Листуетесь? Ви ж мені довіряєте?..

І так пильно заглядає в очі.

— А як ваша проходить подорож?

— Та все добре, але раз у халепу попали; їхали подивитися на Почаївський собор, а попали в міліцію, — розказує Христя.

Він стурбувався:

— Шкода, шкода. Знаєте, народ за останньої війни так постраждав, що тепер обережний.

— А в Європі теж війна була, та їдь, куди хочеш, — зауважує Христя.

В цю хвилину назустріч по стежці йшов чорнявий стрункий чоловік. Нас знайомить:

— Це відомий письменник-поет Віталій Коротич.

Він спиняється, привітно всміхається, жартує з моєї торбини:

— У нас такі вагоновожаті в трамваї носять, — кидає репліку.

Я радію, зустріли живого поета! Та ще й бувало. Їздив він по світах, відвідував Канаду, Америку, зрозуміє, як людині кортить все побачити та ще на рідній стороні! Саме в нього і треба спитати ради-поради. Бо хто питає, той не блудить.

— Товаришу поете, — звертаюсь до нього, — як нам у Канів до Тараса Григоровича потрапити, але так, щоб у міліцію не потрапити? Де того дозволу дістати? Бо щоб їхати офіційно з шофером та провідником, дорого коштує, а ми й вигрошилися.

А він усміхнувся з лукавинкою й говорить:

— Розкажу вам мій улюблений анекдот, може в пригоді стане. Прийшов одного разу в суботу до рабина бідний єврей та й просить: — «Дозволь, рабине, сьогодні мені поголитися. Дочка заміж виходить». А рабин саме го-

литься й каже: — «Ні, сьогодні ніяк не можна, сьогодні святий день». От переступив чоловік з ноги на ногу і знов просить: — «Та ж така важлива okazія — дочка одружується!» А рабин і далі голиться і стоїть на своєму: — «Я ж сказав, сьогодні не можна, святий день». Посто-яв бідний єврей, почухав потилицю та й несміливо за-питує: — «А як же ви, рабине, у святий день голитесь?» — «Я голитися то голось, але дозволу не питаю» — від-казав рабин!..

Наш знайомий хоче віддячити нам за ліки.

— Маю товарища, в якого машина є, от і покаже-мо вам Київ, — каже прощаючись.

— Нам повезло! — кричу сусідці, — тепер не про-падемо, він за нами догляне!

Христя саме цокотіла, перечислюючи всі місцевини, що ми мусимо побачити. Раптом вона спинилася, задумалась на хвилину й рече:

— Дійсно, він догляне, він наш ангел-охоронитель!

Я не люблю, коли сусідка дає людям кличку, але ця назва припала мені до душі, і надалі ми його лише так називали.

Другого дня ангел-охоронитель прикотив із знайо-мим автом. Ми сіли і по-панському рушили на оглядини.

— Я вже точно знаю, чого вас не пускали в Почаїв, — почав він розмову, щойно сіли ми в машину. — Там важливі військові об'єкти!

— Ти диви, а я й не помітила! — дивуюся.

— Ми рахуємо, краще сто туристів невинних затри-мати і не пустити, ніж один справжній шпигун проникне!

— То у вас, певне, на кожному кроці ті *воєнні об'єкти*, бо ж ніде не пускають без дозволу, — зауважує сусідка.

Спершу їдемо до церкви св. Володимира. Там саме йшла Служба Божа. Було повно людей. Все сяяло від сві-чок, від кришталевих канделябрів, що звисали із стелі. Розмір церкви, чудові розписи на стінах, царські ворота, — все це треба побачити, щоб відчутти те захоплення, яке полонило нас. Мабуть, саме так виглядало Володимиро-ві Великому, коли греки намагалися показати йому пе-ревагу своєї церкви. Співав хор. І цей спів чужою мовою ранив серце. Чужим духом тут пахло.

Христя вийняла хрест наверх, наче й під блюзкою йому погано було, повільно, мов архиерей на празник, перехрестилася і стала навколішки. З страхом я дивилася, чи не почне вона ще й поклони бити. Від неї всього сподівайся.

— Ну, от ви освічені люди, — невже вірите в Бога? — питає наш знайомий.

— Та знаєте, — мнуся я, — оточення і виховання має вагу...

— Правду я кажу, треті півні не проспівують, як ти тричі відречешся мене, — тихо проказує Христя, наче читає з Євангелії.

Подумаєш, яка начитана, а сама ж, як баран на зорях, в релігії розуміється. Я намагаюся їй пізніше пояснити, що часом і чортові свічку треба поставити, але все надаремно.

Потім їдемо оглянути Андріївський собор. Яка краса. Для мене — це найкрасивіша церква у Києві. Така легкість відчувається у будові, стоїть, мов виточена, мов ювелірна прикраса, сяє на сонці своєю позолотою.

— Це архітектора Растреліна, — пояснює ангел-охоронитель.

— Зовсім до італійського ім'я подібне! — дивуємось.

— Та він, власне, і був італієць — Растреллі, — уточнює знайомий.

Піднімаємося по сходах і заходимо всередину. Хоч зробили з цієї церкви музей, відчуваєш, що призначена вона для похвали Всевишньому. Відомий зимовий палац у Ленінграді теж будова цього архітектора, але Андріївський собор за красою і виконанням рахується найкращим твором Растреллі.

Наш побут у Києві можна поділити на дні, які проводили з ангелом-охоронителем, і дні, які проводили в колі інших людей.

Наступного ранку ангел-охоронитель повів нас до музею Шевченка. Ми з пієтизмом оглядали картини, малювані самим поетом, рукописи й усе зібране про життя і творчість нашого Кобзаря. Дисонансом вражали погруддя Пушкіна, Белінського та інших, які, будучи великі у своїй сфері, нічого спільного ні з поетом, ні з українською культурою не мали...

— А в Чернівцях Шевченкові пам'ятника немає, — мов Пилип з конопель, вискакує Христя.

— Це тому, що Шевченко ніколи Чернівців не відвідував, — пояснює наш знайомий.

— Інші теж там не бували, а пам'ятники їхні стоять, — знову своєї сусідка.

Я благально дивлюся на неї. Вперта жіночка. А все таки стрижене!

По залі водила групу офіційна провідниця й розповідала по-всесоюзному.

— Ви заважаєте мені! — визвірилася вона на ангела-охоронителя.

Він тихенько українською мовою пояснював далі, але знову grimнула на нього всевидюща мадам. Тоді ми пішли в протилежний куток, але й туди почала метать блискавиці гієна огненна. Довелось почекати, поки та група пішла в іншу кімнату, щоб продовжувать свої оглядини. В останній кімнаті стояла труна, посмертна маска з поета і грали його заповіт. Ділимося враженнями. Розмова переходить на вагу української мови:

— Та, властиво кажучи, що таке українська мова? — філософствує ангел-охоронитель. — Це, як і інші мови, дев'яност відсотків чужих слів, а десять місцевих. Я цікавлюся мовами, отже знаю. Не зрозумійте мене погано, я люблю українську мову і хотів би, щоб вона існувала. Але треба бути реалістом. Українська мова по малу зникне і буде одна всесоюзна. Мені боляче, але це неминуче. Це закон природи. Проти цього нічого не вдієш. Це життя, це прогрес, і спинити його не можна.

— То як прийдеться завітати на батьківщину років за десять, української мови вже не буде? — це Христя.

— Ну, що ви! — жахається він. — Я мав на увазі повільно, нормальним шляхом це станеться десь за років двісті...

Багато туристів, вернувшись з подорожі по рідній землі, залюбки розповідають про те, які убиральні прийшло їм відвідати. Із смаком зупиняються на всіх деталях їхньої архітектури. Я обіцяла собі обминути цю тему. Але людина земна істота. І виходячи із музею Шевченка, з цього чудового місця святині поета, прийшлося і мені піти, куди цар пішки ходить. І тут не витримала,

відчула обурення й кипіла. Які антисанітарні умовини, яка архаїчна система! І це не на вулиці, не в готелі, чи в поїзді, а саме в музеї! Кому це потрібно? Своїм чи туристам?!

Ми крокуємо містом. Ангел-охоронитель висловлює думку:

— А вам оці всі люди напевне чужі. Ви не знаєте їхніх прагнень, стремлінь?

— Ви помиляєтесь, — мовить сусідка. — Ці люди мені рідні. Їхня радість — моя радість, їхнє горе болить і мені. Ви забуваєте — я теж колись розділяла їхню долю.

Ми з сусідкою йдемо оглянути собор св. Софії. На майдані перед входом гарцює на коні Богдан Хмельницький.

— Здоров батьку, Богдане! — озиваюсь до нього. Не так сталося, як гадалося. Не все то правда, що на весіллі співають!

— *Амінь тобі, великий муже, великий славний та не дуже*, — цитує Христя Кобзаря.

— А мені шкода старого. Коли вмер, а й досі спокою не має, мусить гуцати на коні, — кажу журно.

— Бачили очі, що купували, їжте хоч повилазьте, — ріже сусідка.

Коли заходимо до собору св. Софії, мені приходиться на думку слово — храм. Саме тут був для мене храм української культури. Дивлячись на фрески, чудову мозаїку, сповнену свіжих барв, навіть душа Христі відчула *благовіння*, як вона висловилася. Мати Божа, Вседержитель, апостоли, ангели, родина Ярослава Мудрого — все незабутнє. Тут же стоїть саркофаг, де похований цей князь. Дивишся і не віришся, що все це збереглось, що таке прекрасне. Всі патріотичні імпрези, лекції з історії, численні академії не досягли того, що зробило знайомство з Києвом! Вперше збагнула наше культурне багатство, усвідомила, що в моїх жилах тече їхня кров, що доля мого народу, де б не була, — моя доля. І почуття великої гордості за цих предків, за цю спадщину, сповнило моє ество.

Був незабутній червневий вечір. Ми йшли по Хрещатику. Пройшла саме половина нашого побуту в місті.

— Як гадаєш, — запитую Христю, — якби ти описала своє захоплення Києвом? Я б порівняла це до чарівного напою, до вина, настоящего на материнці, чебрецеві, барвінкові, Євшан-зіллі. Коли п'єш його, — усі запахи ідуть у голову, розходяться по всім тілі. І ти п'янієш цим містом.

Христя, слухаючи, усміхається:

— Ти розумієшся на вині?

— Ні, — признаюся, — це тільки уява моя так дописує.

— А я своє захоплення не лише Києвом, а взагалі рідним краєм хотіла б передати інакше. Може барвами? Чи можна таку намалювати картину? Мабуть, це була б не одна, а ціла серія, бо всіх кольорів і відтінків в одну не умістиш. А музикою? Скажім, народними інструментами. Якби мала талант, я б створила симфонію і назвала її *Зустріч з Батьківщиною*.

Щойно ступила на рідну землю, як у душі моїй озвалися ніжні звуки фльояри. Потім тихо і тужно скрипки прилучилися, далі весело заграли сопілочки, приєдналися цимбали, дзвінко засміялися бубни. У Карпатах затрембітали трембіти, подали свій голос сурми. В кожному місті приставали нові інструменти до цієї симфонії. Одні плакали-ридали, роздирали своїми звуками душу, другі сміялися, вибивали дрібущечки, метелиці, крутілися сп'янені щастям. Кожен виводив свою окрему мелодію, але разом доповнювали одне одного, перепліталися, тремтіли, переливалися і зростали в одну могутню хвилю тонів. Це був гімн на честь природи рідної, туга за втраченим, радість знайденого, це пісня на честь невмирущости мого народу.

— Ну, а в Києві, що ти почула?

— Тут заграли бандури: то як хвилі на морі, то як вітер у полі, переливалися, бриніли у моїй душі. А на тлі цієї могутньої зливи звуків я почула потужні удари литаврів. Вони ритмічно гриміли, мов удари живого серця. Так у Києві б'ється серце мого народу!

... ДОРОГИМИ ДЛЯ МЕНЕ СТАЛИ СХИЛИ ДНІПРА ...

Автобус швидко котиться вулицями Києва. Ми їдемо оглянути музей під відкритим небом.

— Це ж десь за містом, як ми його знайдемо? — думаю вголос.

— Язик до Києва доведе, — заспокоює Христя.

Біля мене сидить приємна жіночка.

— І як ви ото не боїтесь, самі мандрувати? — запитує нас.

Кожного разу, коли нам ставлять таке питаннячко, мені щось тенькає, чому люди таке запитують. Я дивлюся на Христю — ти ж, думаю, пояснювала, що все так просто: купив квиток і їдеш собі на здоров'ячко, а людям, бач, воно збоку інакше виглядає. Вона й тепер усміхається, мовляв, не звертай уваги, вір мені, сиди спокійно, як поросся в мішку, і все буде добре. Всі наші мандри добре закінчаться.

Нарешті, приїхали. Це аж за містом, серед поля. Купуємо квитки і чекаємо, поки впусять. Пристаємо до гурту жінок з якогось виробництва. Розмова точиться на всесоюзній мові. Лиш одна жінка час-від-часу закидає по-своєму. Та ще молода дівчина вперто чеше виключно українською мовою. Підходять хлопці, зачіпають її, жартують. Потім один з них хмуриться і вимагає: *Говори по-російському*. Дівчина знітилась, змовкла на хвилю і перейшла на їхню мову.

Ми простуємо полем. На горі стоїть млин, далі церква. Хати розташовані по областях: Полтавщина, Чернігівщина, Слобожанщина, Поділля, Полісся. Музей ще не закінчений. Ми ходимо від однієї до другої і захоплюємось.

— Оце моя мати й досі в такій хаті живе! — вигукує одна.

— А я б і не проти, щоб мати отакую хату й садибу, — озивається друга. — Куди краще, ніж теперішня квартира.

Пірнаємо в давній світ. Всі господарі тут надіялися на себе, на свій розум. Все зроблено до дзуги, власними руками. Ось хата ткачихи. Тут варстат, прядка, веретено, гребінь, висять пасма прядива. Надворі стоїть терниця, лежать коноплі. Колись їх мочили, сушили, потім тіпали на терниці, поки обпадала з них кістриця, робили прядиво. Поруч стоїть хліборобська хата, біля неї клуня. Там складали снопи. На подвір'ї на току ціпом молотили збіжжя, а потім решетом відвіювали проти вітру, полову від зерна. Біля клуні стояв саж для свиней, а для овець кошара. Далі хата гончара. На подвір'ї яма, де вони випалювали свої вироби. Працювала вся родина, включно з дітьми.

— Не так, як теперішні, розбалувані. Якби поробили отак день-у-день, то знали б усьому ціну.

— Та що там діти, тепер і дорослі не кращі: вчаться, вчаться, а піде робити, то стук-грюк, аби з рук. Не совісно працюють. Бо знає, йому тим не користуватися, як треба щось, піде готовеньке купити.

Заходимо також до хати внука старшого брата Шевченка. В полтавських хатах мене вразили чудові рушники. Чарували їхній стиль і краса. Як гарно підібрані кольори! Як грубі, порепані від тяжкої праці сільські руки, змогли вимережати такі мережива. Артистична була в них душа. Ніякі школи того не навчать, то вже в них уроджене відчуття краси. А в Слобожанщині теж яке ніжне вишивання. Це вперше стикаюся з їх багатством й усвідомлюю, як мало я знаю про скарби свого краю.

На Поліському кутку нас вразила велика бідність. Віконця малесенькі, хати курні — без коминів. Тут же на подвір'ї стоїть у землі мала хатинка, де молоді, як побєрутсья, проводять медовий місяць. Всім цей звичай дуже сподобався. Краще, ніж відразу з свекрухою жити.

З Рівного приїхали співаки й танцюристи із самодіяльного ансамблю *Берізка*. Тут серед поля почали давати концерт. Гарні одяги, молоді голоси й личка. Лине українська пісня. І люди на їх голос сходяться з усіх кутків.

Вертаємось до готелю. Там нас чекає несподіванка. До сусідки рідня приїхала. Почалися обніманнячка та цілуваннячка. Можна співать пісню: *Ой чи живі, чи здорові всі родичі гарбузові*. Потім вибачаємось: саме сьо-

годні запрошені в гості, отже побачимося аж увечорі.

Ідемо за місто, минаємо ліси й поля. Нас уже чекають. Заходимо на подвір'я. Біля хати росте вишняк, ягоди якого досягають, грядки тягнуться майже до ганку. Тут же й криниця з помпою, яку самі змайстрували. Заходимо в хату. Сідаємо. Зійшлися і з'їхалися. Дехто говорить чудовою українською мовою, інші гіршою, деякі зовсім не вміють. Розпитують про своїх рідних в Австралії. Закушуємо. На столі і м'ясиво, й городинка — все своє. Так що їмо, аж за вухами лящигь, не соромлячись. Пригублюємо по чарці шампанського.

Якось так нам повезло, що по всіх наших гостинах, ніхто з господарів не питущий. Отак по одній, для годиться, вмочать губи й досить. Шоферам взагалі не можна, бо втратять право їзди. Лиш раз під Львовом нам трапилося. Набрался один та й давай до нас залицятися. Тут надворі темніє, шофера нашого немає, а він ледве язиком повертає, а все ж щось верзе і ще ближче підсувається. Отоді ми парка попарили. Та ще раз у готелі, у Львові, один молодчик з пляшкою в руці до себе запрошував. Ми тоді подякували йому: *Не п'ємо, та й не випадає нам жінкам до вас заходити.*

— Ну то, — каже він, — я сам до вас зайду, поговоримо, бо приїхав у командировку, а тут неділя, сумно, хоч вовком вий.

А сусідка й відказує:

— Відчепись, бо з того пива не буде дива.

— Чого ви такі некомпанійські? — образився він.

Так і лишився він при *бубнових інтересах*, як говорять тутешні.

Від гостей вертаємося пізно. По дорозі виходимо з метро дивитися на Дніпро. Вечір. Згадується пісня:

*...Спить нагомлене місто, мирним лагідним сном,
Ген вогні, як намисто, розлились над Дніпром...*

Ото, мабуть, і той, що складав ці слова, теж стояв такої ночі і дивився... І де в Києві не підеш, в яку пору дня чи ночі, не глянеш, побачиш Дніпро і захопишся.

Проїхавши декілька станцій, з метро сходами їдемо на поверхню. Рухаємося так швидко, а навпроти люди

спускаються вниз. Оглянешся, так наче глибоко, аж страшно.

Родичі отаборилися теж в нашій готелі. *Приїхали, приїхали з цукерками й з горіхами...*, говориться в вірші, а тут ще й торт і до торта. Сідаємо всі на ліжка, знайомимось, міняємось дарунками. Згадуємо спільне минуле, переходимо на сучасне.

— Дочка твоя не дуже добре українською мовою говорить, — зауважує він, згадуючи її відвідини.

— А твої? — паленіє сусідка.

— Ні, не вміють, — признається, — знаєте, всі навколо інакше говорять, то й вони так.

— А нам в Австралії гадаєш легко рідної мови навчити?

Христя розпитує про батька. Дитиною була, як забрали його. А коли вернувся, їх уже не було. Довідався, нарешті, де вони, і чекав листа. Скільки років мріяли почути-побачити. Все життя цей батько в їхніх снах і думках. Мати їхня щодня про нього їм згадувала: *А пам'ятаєте, дітки, як батько* (те сказав або те зробив). Згадували його, коли сідали за стіл на Свят-Вечір, як справляли уродини, інші свята, коли одружувалися і пізніше, як христили дітей. І от, коли та мрія, хоч дрібною мала здійснитися, коли мали почути від нього вісточку, він взяв та й помер. Роки чекав, надіявся, сподівався, а декількох днів не дочекався на їхнього листа!

Родичі з ним спілкувалися, як вернувся. Отож Христя випитує про нього, рідного, незабутнього, і складає все це обережно у серці своїм на дні в окрему скриньку, де лежить в неї все найдорожче. Допитується, де похований, щоб хоч фото привезти матері.

Родичі у Києві вперше. Так що не вони нас, а ми їх скрізь водимо. Їдемо до Андріївського собору, до Св. Софії. Тут на подвір'ї саме один добродій продає квитки на концерт у палаці *Україна*, впевняє, що має найкращі місця.

— Не купуй, раз тут продають, значить погані, — зауважує Христя.

Я не вірю і звертаюся до продавця:

— Ми з Австралії, раз нагода побувати, то будь ласка, скажіть правду.

Чоловік вагається:

— Ну, може, не найкращі, але зразу коло них.

Треба ж і окультуритись. Увечорі їдемо до палацу *Україна*. Це дуже гарна будова. Людей багато. Жінки святково вдягнені, але без панчіх. Справді, для чого вони літом, тільки зайві витрати. Ми теж підтримуємо цей звичай. По рухливих сходах піднімаємося до залі. Шукаємо свої місця.

— Та ні, — кажуть, — беріть повище.

Лізьмо, питаємо, лізьмо все вгору та вгору. Наші місця аж під дахом, передостанній ряд. Посідали, як кури на бантину.

— Я ж казала. — *І я не злим тихим словом* згадую нашого продавця.

Внизу величезна сцена. На кону посередині стежка, яка рухається, при потребі. Та, що завозить артистів на кін, як починають, і відвозить з нього після виступу.

Раптом так закрутилося, заблимало кольорове світло, кидаючи райдужні смуги. Затряслися від голосної музики стіни театру, заверещали артисти. Концерт почався. З несподіванки, я мало з шкіри не вискочила. Свят, свят, свят! Де ми? В Австралії на поп-концерті чи в Україні? Наші родичі заскочені, видно теж не модерні. Затүлюють вуха і проказують:

— Це випробування нервової системи! А мовою якою співають!

Нарешті, перерва. Відпочили та й знову починають. У другій половині вже краще, чути й українські пісні. Можна сказати, пів-на-пів. Виступають окремі ансамблі й солісти. Ось, у китариках і вишиванках виступає шкільний хор. Ми зачаровані їхнім співом. Оплески голосні й довгі. Христя від захоплення перехиляється з ряду і з таким ентузіазмом плеще, що й сусіди оглядаються.

— Годі вже, — тягну її за руку. Але вона б'є і б'є в долоні... і так після кожної української пісні.

— Задоволена? — питаю, як закінчився концерт.

— Рідних пісень мало, — зідхає вона. — Дають по чайній ложці, як ліки.

— Хорошого потрошку, — проказую її улюблену приказку.

Дванадцята година, вертаємося додому. Всі вулиці захрачені людом. Повні трамваї, автобуси. Все суне з кін і театрів. Ледве втискаємося в автобус. Оце вперше мало не лишилися без гудзиків. Квитків ніхто не питає. Не треба й компосирувати їх (пробивати дірочки приладом, що прикріплений до стіни). Хоч квиток 4 копійки, але й то гроші.

На другий день збираємося їхати в долярову крамницю. В готелі до нас підходять двоє смаглявих в турбанах, мабуть, араби і запитують, як добратися до Св. Софії. Доглядачка майже не володіє англійською мовою, просить нас пояснити. Розказую, який взяти автобус, де вставати. Вони дивуються:

— Як, ви туристка і по-тутешньому розумієте?!

Приємні хлопці. Усміхаються:

— То, може, підемо разом оглядати?

Але Христя тут все перекапустила:

— Пішли, — каже, — бо ти договоришся... Ще в гарем попадемо, хто зна, звідки вони.

Виходимо надвір і сідаємо в автобус. Разом з нами їде старша *мадам* з манюсіньким цуценям. Люди дивляться на нього й усміхаються. Повз неї проштовхується один чолов'яга. В руках авоська, повна пляшок. Раптом він знімає репет на весь автобус:

— Ваша собачка мене обмазала! Як ви смієте брати її сюди! Я заявлю!

Люди переглядаються і знизують плечима. Думають, покричить та й угомониться. Але він не перестає:

— Це неподобство! Це проти закону!

— Та одчепись ти від неї! — радить дебела молодичка.

— Що, не на той бік з ліжка встав? — додає друга.

— Посварився з жінкою, от і шукає, на кому оскомку зігнати! — кидає репліку третя.

Тут щеня не витримує цього шарварку й собі підпрягається та дзвякає. Чоловіка наче хто жигалом ширнув:

— Вона гавкає! Вона на мене гавкає, ви всі чули?!

— Та ти більше від неї гавкаєш, відколи сів у автобус! — озвалася молодичка. — Чого телесуєшся?

Чути сміх пасажирів. Чолов'язі, нарешті, заціпило. Він встає на першій зупинці.

— От тип! — хита головою мадам.

— А таки помогло, — підморгує молодиця, — швидко змотав вудочки.

Ми з Христею вирішусмо, хоч одним оком глянути на базар. У Києві їх декілька. Ідемо до того, що найближче в центрі — на Басарабку.

Під накриттям торгують тут тіточки й дядечки всячиною: городиною, ягодами, свіжениною. Ходимо, прислухаємося до мови. Міщани, звичайно, цвенькають, а ті, що продають, з'їхалися з навколишніх сіл, відповідають їм рідною мовою. Христя дивиться на них і проказує:

— Такі вони мені всі рідні та милі. Я б кожного з них розцілівала за те, що свого не цураються.

Саме ягідний сезон. Купуємо собі кілограм суніць і відходимо вбік поласувати. Поруч нас жіночка стоїть. Продає свіженину: здір, кишечки, м'ясиво. Дехто з міщан не знає, що й до чого, от вона їм і пояснює:

— Здір — як на сковородці пожарите, то й жирок вам буде.

Починаємо з нею розмову:

— Ми із Австралії.

— З Австрії?

— Та ні, із Австралії. Це така країна, аж на кінці світу.

— А я сорок кілометрів від Києва. Зараз з чоловіком на пенсії. Хто розбитий, не лінується, прожити може. Розведе кури-гуси, кабанчика та городиною обзаведеться. Повезе все це на базар, продасть, вже і є свіжа копійка. А дочки наші заміж повиходили, в місті живуть, то ми й їм помагаємо.

— Чи ж мову свою не забули? — запитуємо.

— Хіба ж можна, звичайно знають. Вони між собою дома по-своєму говорять, а між чужими, коли треба, гергекають, — і вона підморгує нам.

Сьогодні їдемо до Києво-Печерської Лаври. А тут же стільки цікавого! Хіба ж за один день все оглянеш. Туристів стільки, й не розминешся. Над ворітьми збудована церква. Кажуть, стара ще з дванадцятого століття. Дивимосся і все думаємо: це ж тут ступали князі і вся їхня свита. Скрізь у Києві, де не оглядаємо старовину, відчуваємо там княжий дух. Ідемо оглянути мініятюри.

Це робота нашого земляка Миколи Сергійовича Сядристого. Найславніша тут підкована блоха, але й інші дуже цікаві: є мініатюри, зроблені в розрізаній половині вишневої кісточки, у машинці та багато інших. Все це треба оглядати через побільшуюче шкло. Далі в іншій будівлі розміщений музей театру. Тут майже нікого немає, бо він збоку, і йти до нього треба якимись закапелками. Тут афіші з перших українських театрів, часів Садовського. Ось афіша з вистави *Назара Стодоли*. Тут фота артистів, п'єс, різні реліквії. Чорна сукня Марії Заньковецької з її останнього виступу. Всі стрічки з написами, які їй піднесли вдячні і захоплені нею глядачі. *Нашій зорі... Нашому соловейкові...*, читаю з них. Лежать речі, які люди носили за тих часів, ідучи до театру: рукавички, віяло, парасоля, бінокль. Показано перші театри - вертепи, маски скоморохів.

Розказують, що одного разу цар після вистави, забажав артистів побачити, не давши їм часу розгримуватися. Заньковецька дуже образилася таким ставленням до них і вирішила на його запитання не відповідати.

Стаємо в чергу, щоб оглянути коштовності. Це найпопулярніше тут місце. Торбинки й фотоапарати треба лишати при вході, де стоїть міліціонер. Час оглядин обмежений, бо інші чекають.

Починаємо з наших давніх предків. Золоті речі, виконані з могил, на них тонка робота різьблення. Щоб повністю оцінити, треба розглянути його під побільшуючим шклом, яке тут і є. Ось наша давня прапращурка лежить спочиває, з неї самі кісточки zostалися. Видно, була *велике цабе*, бо на кожному пальці її рук і ніг має перстені. На шії теж важезна прикраса. Сильні були наші прабабці, якщо могли таке носити. Деякі намиста з кольорового каміння такі гарні, можна й зараз носити. Потім ідуть пізніші століття. Багато церковних коштовностей вигантуваних і різьблених. Та хіба ж його усе й запам'ятаєш.

Виходимо надвір. Ідемо, познайомившись з однією баб'усею. Вона веде й показує:

— Оце плита під ногами з старим написом. Він стверджує, що тут поховані стяті голови Іскри й Кочубея. Послали доноси ревні царські слуги, на гетьмана

Мазепу, а цар не оцінив їхньої служби, взяв та зопалу одрубав їм голови. Потім шкодував, а, може, й ні, допошників зажди вистачає.

Спускаємося доріжкою вниз до нижніх печер. Заходимо всередину. Коридором спускаємося все нижче й нижче. Він вужчає, часом ледве пролазимо. Віс холодом, темно, десь збоку блимає світло. В печерах збоку піші, на них лежать кісточки і черепи праведників. Як вони тут терпіли з своїми ревматизмами? Виявляється, повітря тут і ґрунт винятково сухі, тіло не розкладається, а висихає. Деякі з них лежать збоку, обгорнені, а зверху рука виглядає, тобто кістки обтягнені чорною шкірою. Брр!

... Читаємо назви, наче знайомі. Та це ж Ліна Костенко в *Марусі Чурай* описала:

*...На другий день були ми у печерах.
Тяглись в рукавах давніх галерій.*

а далі:

*— Це преподобний лікар Аганіт,
що ізцілив самого Мономаха.
А це — Алимпій, майстер на весь світ,
до пензля хист був у цього монаха.
Це — Нестор, найславетніший з дідів.
Оце Мардарій, що не мав майна.
А це — Паднутій, що не пив вина.
Це — преподобний схимник Силуян,...
Це — Нестор другий. Зветься він — Некнижний.
А це — Сисой, що хіть свою презміг,...*

І зразу всі ці ребра і гомілки перестають бути страшними: вони наче давні знайомі і майже людяні, з своїми слабостями, уподобаннями... Виходимо на поверхню й відхаємо із полегшенням: хай живе сонечко, свіже повітря, зелена травичка і співучі пташки! Ми з Христею вирішаємо, що в праведники не годимося, ми звичайні гришники, нас нічим не заманиш жити в печерах.

Піднімаємося вище, підходимо до стіни, якою обнесена Лавра. Дніпро здалека поблискує, безліч парків зе-

леніє. Навколо красуються золоті бані церков. А скільки їх було раніше, який тоді Київ був?! До нас підходять туристи французи:

— Київ, — найкрасивіше місто з цілого Союзу, — заявляють вони.

Ми з ними цілком погоджуємося.

БУДУ МРІЯТИ Й ЖИТИ НА КРИЛАХ НАДІЙ...

Швидко минали дні нашого побуту в Києві. Але ми, не зважаючи на те, що зранку гасали, шпарили, смалили по місті, потім увесь день рисакували, шнурували з церкви до церкви, чимчикували, пішкували, дибуляли, кандибали з музею до музею, ходакували, прямували, хилиталися, дрімбали з крамниці до крамниці, плуганилися, тарабанились, драли пішака в найвіддаленіші частини міста. Чухрали знову назад, щоб увечорі відпочивши, дріботіти, джигати до театру. А верталися звідти і тьопали, човпли, черепашили до готелю. Та все ж таки багато чого цінного ми в Києві не оглянули!

Одного разу, під час зустрічі, ангел-охоронитель спитав нас:

— Чи маєте якихось знайомих, то я вас радо до них повезу?

— Та, — речу, — є одна адреса, аж на околиці міста, не знаємо, як і добратися. Живе там старенька бабуса. Просила знайома: «Заглянеш, чи ще жива вона, давно вістки немає». Колись то стара рухлива була, непосидюща, років із десять гасала по Сибіру, пиляла ліси, копала канали, а тепер підтопталася, видно, переїхала до Києва жити.

І от ми їдемо її відвідати. Піднімаємося по сходах, стукаємо в обтягнені дерматином двері, ще й вічко у них зроблене, щоб бачити гостя. Виходить сусідка, розкаже: «Відвезли стару за місто, там не так жарко, у знайомих живе». Дає номер телефону. Дзвонимо: ні, стара слабенька, приїхати не зможе.

— Я вас туди відвезу, — пропонує ангел-охоронитель.

От і домовляємося на завтра. Ідемо в долярову крамницю, купуємо дарунки за передані гроші. Увечорі він дзвонить:

— Вибачте, але мій знайомий прихворів, взяти не зможе. Але тут є таке товариство, що радо туристам допомагає, то вони dadуть машину. Вже з ними й домовився.

— Ви, — кажу, — не клопочіться, ми вже собі раду дамо.

— Ні, — переचे, — клопоту немає, все влаштовано і завтра тільки треба до них з'явитися.

Розказую сусідці, а вона сміється:

— Нічого, жива зостанешся!

— Ти знаєш, яка може халепа бути, як довідаються земляки, — хоч назад не вертайся. В ложці води втоплять, без соли з'їдять. Чула, що одному аделаїдському трапилося?

А вона не турбується за свою репутацію. Їй цікаво всіх людей побачити. Цілу ніч я не спала, ранком дзвоню знову, пробую відмовитись, але все надаремне.

— Не хотіла коза на ярмарок, так її на налігач та й повели, — сміється сусідка.

Готуюсь до зустрічі, хрестик з-під блузки наверх вийняла. Це пояснюю, щоб оберіг від усякої нечистої сили...

Приїхали до редакції. Я боюся й слова вимовити. Ану ж десь магнетофон записує, а потім візьмуть, надрукують, та й вишлють землякам прочитати! Начувайся тоді! Спробуй, поясни, коли, що ти казав і до чого! Все мені, як у тумані, неначе блекоти наїлася. Добре, що сусідка не сплоскала, жартує, розмовляє. Ангел-охоронитель усім порядкує. Видно, свій тут чоловік. Ось і знайомий його, що нас досі по Києву возив, заходить. Вгостили нас кавою. Розмова перейшла на пори року. Чую, Христа порівнює літо тутешнє з австралійським, а далі торочить про пляжі, море, згадала й акул.

— Ти про які акули з ними розмовляєш, про капіталістичні?

— Ні, — сміється вона, — про звичайнісінькі, ті, що в морі плавають.

Тут ангел-охоронитель нахилився та й каже:

— Ви попросіть, то вони дадуть вам машину безкоштовно, зможете, де схочете, подорожувати. Поїдете в Канів, Тараса Григоровича відвідаєте!

В мене серце так і тьохнуло. Це ж наша мрія. Дивлюся на Христа, а в неї жодної реакції. За якийсь час, знову ангел-охоронитель радить:

— Ви серйозно подумайте, це ж вам нагода все по-

бачити. Могли б батькову могилу відвідати. — Це до Христі.

Я теж пробую зрушити якомсь сусідку:

— Нагода така, — шепчу. — І все задурно, — додаю, знаючи, як то вона кожну копійчку рахує. Але й це не допомагає. Вона заперечливо хитас головою. І згадались мені тоді слова мого благовірного, як він мені завжди в таких ситуаціях казав:

— В житті, жіночко, нічого дурно не дають, за все треба розплачуватись, зразу чи пізніше.

Так ми й не побачили Канева. І досі шкода. А всі наші намагання поїхати легальним способом теж не увінчалися успіхом.

Потім ангел-охоронитель хотів нам якісь фільми показувати, але ми відмовилися, а, натомість, поїхали на Байкове кладовище. Мені дуже сподобався Личаківський цвинтар у Львові, але Байкове, таки найкраще. Так, як без порівняння, Київ — найкрасивіше з усіх місто. Мало сказати, що Байкове — це чудові дерева, вийняткові пам'ятники. Це своєрідний музей історії й літератури. Тут поховані всі видатні люди: письменники, скульптори, художники, артисти, співаки, хірурги й інші славетні люди. А разом з ними поховані їхні надії, сподівання, таланти. Кожен пам'ятник тут інакший, оригінальний.

Ми купуємо три букети білих гвоздиків. Ходимо поміж могилами й читаємо написи. Аж не віриться, що опинилися в такому товаристві. Тут і композитор Лисенко й Лятошинський, і співачка Петрусенко, й артисти Бучма й Заньковецька, і письменники Нечуй-Левицький, Яновський, Іван Ле, Петро Панч, Тичина, Смолич, Кропивницький, Саксаганський, і відомий хірург Пірогов, і Патон (батько). Аж голова обертом іде, скільки тут визначних людей. Тут не три букети, а й три вози квітів привези — мало буде!

Спершу кладу букет Володимирові Сосюрі за його вірш «Любіть Україну», другий Максимові Рильському.

— А останній покладіть Корнійчуківі, — радить ангел-охоронитель.

Але Христа кривиться:

— Хто зна, який він писака, я його не читала.

Вона йде далі до славного історика Михайла Грушевського і ставить свої квіти у баночку з водою. Там уже й інші білі квіти стоять, видно не забувають старого. Стаємо, прощаємося з усіма. Думаємо про те, що всі ці люди зробили і що могли б зробити для свого народу. Як кожен з них, залежно від таланту, обставин та вдачі, жив творив, який слід по собі лишив. Шкодували, що не змогли відвідати могили Лесі Українки, яка похована на старій частині цвинтаря.

Надворі сонце добре припікає, але нас рятує тінь від дерев. Наш охоронець трохи відстав, іде ззаду посапує, а його знайомий, водій, простує поруч.

— То ви значить шоферуєте у цій установі? — запитуємо.

— Що ви, — дивується він, — я журналістом працюю.

— Докотилася ниточка до клубочка! — прогундосила сусідка собі під ніс.

Останній раз ми зустрілися з ангелом-охоронителем два дні перед від'їздом. Він прийшов попрощатися. Ми пішли оглянути будиночок, де колись жив Шевченко. З пієтизмом дивилися, де колись писав, малював, мріяв наш найбільший поет України. Один з багатьох, що не продав свого таланту, але за це заплатив життям і залишився безсмертним!

Виходимо, сідаємо на лавочці.

— Ну, як ваш побут пройшов у Києві? Які враження? — питає.

— Дуже красиве місто, цікаво було все оглянути, стільки старовини, та й, головне, побачити рідне столичне місто.

— Завжди є добрі й погані враження, що ж вам у нас не подобалось?

Я вагаюся, але сусідки двічі просити не треба:

— Не подобається те, що вільно, рідну землю оглянути не можна. Учора були в театрі ім. Івана Франка, бачили п'єсу «Вода з отчої криниці». З неї виходить, що дочка поїхала до Америки батька відвідати, а додому її не пускають. Це ж неправда. І всі про це знають.

— Ну, чому ж, а візьміть приклад з Половчаків.

— В родині Половчаків хто хотів, той вернувся, силою нікого не втримують.

Запала мовчанка.

— Надіюся, ви ще Україну відвідаєте? — запитує він.

— Дорога далека, та й гроші не малі, — відказує Христя.

— Ну, та аби на дорогу зібрали, а тут якось влаштувати все можна.

Як прощались, він сказав:

— Надіюся, ви погано про Україну розповідати не будете. Згадуйте про неї без злоти.

— Ну, що ви, — озвалася за мене Христя, — куди їй, коли в неї й жовч вирізали.

І ось прийшов останній день. Христя ще зранку десь повіялася. Замандюрилось їй піти до Печерської Лаври та ще когось відвідати. Прийшла аж надвечір. Складаємо речі. В Київ ми ще повернемось на день-два, їдучи з Харкова, але тепер нам сумно.

— Часом мені здається, наче тут цілий вік прожила, — тихо проказує Христя. — Мов би Німеччина, Австралія і все життя моє там, все те наснилося...

Я дивлюся на неї з острахом.

— А в мене, — кажу, — зовсім інакші думки. Ми ось ходимо між людьми, наче такі, як і всі, а, справді, то й ні. Ось цей мій австралійський паспорт різницю робить: він відчиняє двері в готелі, крамниці. Він мов би чарівну властивість має. Наче з ним я ходжу у якійсь капсулі, вона прозора, але стіни в неї міцні, і ніхто мене не займе, не вразить.

Сусідка усміхається:

— Це ілюзія, — мовить вона, — мильна бульбашка, а не капсуля. Хто схоче, торкнеться, і вона трісне...

В нашій готелі є земляк із Сіднею. До нього приїхала вся рідня. От і вийшли вони нас проваджати. Як приємно, коли хтось тобі тисне руку, приказує, бажає всього найкращого.

— А ви ж свою подорож опишете, як приїдете? — Мов Єрихонська труба, гукає земляк.

Від несподіванки мені аж дух забиває! Востаннє прощаємось. Один з родичів просить нас підвезти на вокзал. Шофер затявся, не хоче і ніяка гайка, поки такі карбованець його переконав. Приїхали на станцію.

— Ну, — каже провідник, — речі ваші зараз таксист принесе, а ви йдіть за мною.

Бачимо в почекальні повно народу. Сидять, стоять, а коло них клуночки, торбинки, котомки, мішечки, валізи. Нас ведуть в іншу залю. Це для туристів таких як ми, і тих, що з сателітних держав. Це уперше нас відокремлюють від інших. Стоїмо, чекаємо півгодини. Речей наших і досі немає. Провідник насуплений, бігас до телефону, дзвонить.

— Ні, ще не велять, треба чекати, — гукє.

Родич сіднейця теж з нами:

— Мені не спішиться, — каже.

— Чоловіче добрий, піди подивися, що з нашим багажем сталось, — прохаємо.

Він іде, а за хвилин п'ять вертається:

— На пероні немає, — дає звіт.

Питаємо головного, теж не знає.

— Оце добре, — нарікає сусідка, — і злодіїв не було і батька вкрадено!

Ми ще раз просимо земляка, розглянутись. Він радий уже й зринуть, але йде.

Сидимо і чекаємо «біля моря погоди».

— А де тебе сьогодні носило? — підозріло запитую сусідки. — Чи не за твої гріхи оце ми спокутуємо?

— Та, — замнялася вона, — тільки одного старенького та його дружину відвідала.

— Кого саме? — допитуюсь.

— Мого улюбленого письменника Антоненка-Давидовича. Це ж йому вісімдесят стукнуло.

Я вже й не слухала її. Мене наче електричним струмом пронизало.

Ти, — гукє, — хоч би на старість розуму набралася. А то вік живи, вік учись, і дурною помреш. Репетую, нарікаю, а сама намагаюся пригадати, що там у наших валізах накладено. Засуєтилася, ніяк не згадаю. Наче нічого крамольного немає.

— Ти, — сичу їй, — про що з ним теревенила?

А вона мовчить, мов у рот води набрала.

— Та його, — кажу, — розумні люди тепер десятою дорогою обминають, а тебе до нього поперло!

— От і неправда, — вихопилася вона. — Його люди відвідують з різних кутків країни, приїжджають, шанують його.

— Що ж, — питаю, — ти додумалася понести йому в подарунок? Напевне, квіточки свої улюблені, як завжди, а йому б не пошкодило, скажім, декілька кілограмів ковбаси, бо де ж йому старому вистояти в черзі. От коли б я, то інакше усе зробила б. І розумно поговорила б, і чарчину «за неньку Україну» перехилила б.

Незабаром з'явився знайомий:

— Речі, — інформує, — тількищо, бачив, понесли на перон.

Тут і наш провідник підбіг:

— Вже, — гукає, — час вам сідати!

І побігли ми підтюпцем. Ледве встигли. Тільки добралися до своїх місць, як поїзд рушив.

Їдемо, а я сердита, як тигр, усе їй вичитую:

— Оце попалася мені під гарячу руку, то вже все тобі викажу, за всі рази. Маю тебе вже під зав'язку, завжди через тебе мені перепадає. От хоч би з приказками своїми, сунеш їх скрізь, захараздила ними всі мої оповіданнячка. Де таке неподобство видано!?

А вона кліпає очима та:

— Я ж, — каже, — люблю їх, вони ж наші скарби, люди їх забувають, зникають вони з нашої емігрантської мови, хочеться якось їх у життя пустити. Я роблю, як серце підказує.

— Еге, — кажу, — дай серцю волю, заведе в неволю! Ти тільки хизуєшся ними. Вже без своїх приказок і дихнути не можеш. Інше діло, коли йшлося про справи емігрантські, там і посміятися можна було, і прислів'я підсунути. Щоб виходило, наче б то все в жарт, а тут йдеться про справи поважні! Серйозні речі!

— А я ж гадала, що ти завжди серйозні речі на думці мала, — сумно проказує вона.

— От тобі й маєш! Та ти знаєш, що в тебе не приказка, а хоха, це навіть компетентні люди кажуть! А народне прислів'я каже, що хоха людей полоха!

— Он де собака заритий, — зідхнула вона.

ПОЛТАВА

Я саме пірнаю у спогади... і пригадую, як я їхала поїздом з Києва до Полтави, коли в хату заходить Христя. В руках тримає книжечку Остапа Вишні: *Кримські усмішки*. Бач, ким вона захоплюється! Якусь мить вона критично дивиться на мою писанину, а потім зауважує:

— Остап Вишня якось казав, що добрий кореспондент пише свої враження за два тижні перед тим, як вирушає в подорож, а ти вже з рік, як їздила, а й досі сопеш над ними!

— А як гадаєш, — запитую Христі, — чи радили Вишні не писати жартома на серйозні теми?

— Та, мабуть, було всього, але хіба ж він послухався? От і прийшлося помандрувати, куди Макар телят не ганяв. Бо кого слова не беруть, з того шкуру деруть.

— А *Сибірських усмішок* він так і не написав, ні перед тим, ні потім.

— Ти гадаєш, що взяла бога за бороду? До Остапа Вишні рівняєшся? — суворо запитує Христя.

— Ну, що ти, далеко куцо́му до зайця! — сміюся. — Я лише з цікавості, хотіла б знати, як йому було. От, наприклад, яка реакція була б у нього, якби сказали: «А тепер свої кримські усмішки напиши простою мовою, без викрутасів!»

Христя сіда поруч і задумується, а я знову рушаю у свої мандри...

* * *

Поїзд постукує колесами, а за вікном уже ніч. Ми попили чаю і тепер лаштуємося спати. Нам видали постіль: матраци, подушку, ковдри і простирадла. Все це кожній коштує одного карбованця. Ритмічне хитання вагонів заколисує нас до сну. Я теж задрімала. Раптом прокинулася. У купе було тихо. Потім почувся шепіт. Говорили на верхніх полицях. Розмова, видно, була пе-

рервана, а тепер знову відновилася. Чую лише уривки з неї:

— ...Я й кажу синові, привикай... тобі це лиш починається... хуже буде... кращого не жди...

— І що ця туристка може побачити...

Ще довго вони говорять про щоденне життя, про начальство на роботі і поза нею. До мене долітають лише клаптики їх розмови. Їхній шепіт, врешті, втихає, а я ще довго лежу й думаю...

П'ята година ранку, приїжджаємо в місто Полтаву. Нас зустрічають і везуть у мотель. Тут саме снує повно шведів. Приїхали відвідати могили своїх предків і нібито поставити пам'ятник від своєї держави.

— Хто ж іще з іноземців сюди навідується? — питаємо обслуги.

— Та німці бувають, тягне їх поглянути на місце давніх подій.

Ідемо оглянути місто. Воно зелене, як і колись. Відійдеш трохи від центру і вже опинишся на тихенькій вуличці. Хатки з малими віконцями й ставнями, як в давнину, стоять оточені городами й садками. Ідеш такою вуличкою, збоку у спорищі гребуться кури, далі бабуса пасе козу, а у дворі де-не-де стоять стоги сіна. Це для корівки, яка десь саме пасеться. Раптом находять хмари й пиріщить дощ. Передбачливі громадяни для цієї okazji кинули на дорогу дошки та інші речі, і ви стрибаєте по них, обминаючи калюжі. Та незабаром уже сяє сонечко, навіть пече, і все висихає. Помалу і сюди добирається прогрес, і на місці цих хаток виростають коробки-будинки.

Ходимо з Христею, заглядаємо по крамниціях. Саме кінець бюджетового року. Неходкий крам виносять на вулицю й розкладають його на столах. Це саме ми бачили й в Югославії. Роздивляємось на все, намагаємось прицінитись. Та хіба ж його порівняєш до наших цін. Ось шкіряні черевики 50 крб., але вигляд у них «незакадишний», як кажуть місцеві. Багато взуття з синтетики, і в кімнаті, де воно розставлене, панує якийсь сильний специфічний запах. Приміряємо суконки. Кращі коштують 50 - 70 карбованців, є й дешевші. Ті, що по 12 крб., зразу розбирають. Матерія літня від 6 крб. до 18, зимова

— 24 крб. Ситцю зовсім не бачили. А яка ж платня, цікавимося. Інженер дістає 120 крб. на місяць, вчитель — спершу дістає 100 крб., а потім більше, залежно від стажу. Заходимо у крамницю. Тут вишивані рушники, плахти та інший крам у тім стилі. Покупців лише двоє. За хвилин десять знову проходимо біля неї, а вже й черга стоїть.

— Що продають? — питаємось у дебелой молодиці.

— Та я й сама не знаю. Спішу зайняти чергу, а тоді вже й питати буду.

Такі тепер стали люди, метуть, що не є. Це не перед добром. Але раз інші припасаються, то й собі треба не відставати.

Підходимо до одного прилавка, розглядаємо ранкові халати, привезені з сателітних держав. Перекидуємося словами з продавцем:

— Звідки ви так гарно української мови навчились, мабуть вчителюєте на селі? — запитує він.

— А це тому, що ми з Австралії приїхали! — випалює Христя.

— Ну, чого ти так? — намагаюся вгомонити її.

— А, що ж, рубаєш біля сука, треба раз у сук рубонутти, — уточнює вона.

Надвечір чимчикуємо на околиці міста, шукати наших знайомих. Це нова дільниця. Рядочками стоять п'ятиповерхові будинки. Всі однаковісінькі. Дехто в своїм кутку посадив город, посіяв квіти, в інших росте бур'ян. Знаходимо потрібну адресу. Ліфтів до п'яти поверхів немає, треба тьопати власними батьківськими. Одна жіночка теж нам підтримує компанію і жаліється:

— У мене мати стара, так вона все сидить у квартирі та в вікно дивиться. Тяжко їй вниз і нагору сходити. А наші сусіди з п'ятого поверху, так у них дитя калічне родилось. Так вони, поки знесуть його вниз та знову нагору, то попосопуть, бідолашні. А воно ж росте, з року в рік усе важчає. Просили, щоб дали їм квартиру на першій поверсі, так хто схоче мінятися.

Ось і зустріч із знайомим. Вітаємось, обнімаємось, сідаємо за стіл. Нас вгощають супом з окрошкою. Яке тепер усе смачне! Невістка в них росіянка, але говорить по-нашому.

— Аякже, мусила навчитись, — сміється вона.

Зустрічаємо їхню дочку, вчительоє десь під Полтавою. Говорить чудовою українською мовою. А вимова яка гарна, куди там нам до неї. Вдягнена з смаком, гарно підстрижена. Наші господарі зводять розмову на квартирі. Скільки кубометрів кожному належиться? Запитують, як у нас.

А я дивлюся й думаю про дідуса цієї дівчини. Живе він в далекій Австралії, сам як палець. Його друзі давно поодружувалися, мають дітей і внуків, а він однолюб, все про своїх на батьківщині згадує. Повиростали в друзів і внуки, та й нарікають тепер дідусі, що їхні нащадки своєї мови відцуралися, чужою обходяться. А він слухає їх і зідхає: «А я ж своїх ніколи не побачу».

І як зрадіє він, коли повернувшись, скажу йому: «А твоя онука гарна, як ясочка, і говорить рідною мовою!» Він напевне витре сльозу і, всміхнувшись, скаже: «Козацькому роду нема переводу!» І, може, старому легшає.

На другий день пішкуємо до музеїв. Спершу до художнього, пізніше до краєзнавчого. Цей будинок у модернім українським стилі, збудований ще до війни за проектом Василя Кричевського. І знадвору й всередині він прикрашений народними розписами. Тепер готуються до республіканської виставки. Розставляють опішнянські глечики, різьблені речі з Косова. А вишивок скільки в усіх закутків!

В іншій відділі захоплюємося старовинними килимами. Вони вже подекуди й діряві, але як чарують своїми барвами, візерунками. Аж не віриться, що все те робилося давно «примітивними» засобами.

Дивимось на козацьку зброю, далі на чумацький виряд і згадалися рядки з пісні:

*Против воли, против вози,
Против ярма ще й занози —
Все чумацькеє добро...*

Оце воно тее добро тут зберігається. Потім ідемо оглянути звірів і птахів України. Де вони живуть, які гнізда

і навіть співи кожного птаха послухати можна.

Але ці захоплення експонатами відходять на задній плян, бо незабаром ви йдете до залі, де розкладені речі з Полтавського бою.

Вашу увагу приковують мапи, пляни, де яке військо стояло, як йшли до бою, які мали стратегії.

8-го липня 1709 р. тут під Полтавою, відбувся вирішальний бій. Шведське військо на чолі з королем Карлом XII і українське під проводом гетьмана Мазепи билися проти сили російського царя Петра I. Згинуло багато людей. Переміг московський цар, щоб на довгі роки запанувати на цих землях. Українські полки були по однім і по другім боці! І це найболючіше! Ви дивитесь на макети з бою, написи і бачите: отут стояли з шведами запорожці з Костем Гордієнком, а отут навпроти з царським військом запорожці з Іваном Скоропадським. Це ж що, свій на свого, щоб чужий і духу боявся? І ваше, досі здорове серце, починає нити, кривавити. Ви робитеся дослівно фізично хворі! Вся вага того моменту тут, перед вами, як на долоні. Тут вирішалася доля нашого народу — наша доля.

На місці бою тепер зелене поле, лише позначки лишилися, де були земляні укріплення, редути. За містом стоїть музей і поруч пам'ятник поляглим з московського боку. А по шведах теж залишилась могила і ще приказка в народі: «Пропав, як швед під Полтавою». Козацької ж даремно шукати, зрівняли землю, ще й дерева поблизу повірубували. Щоб не знали нащадки, де козаки поховані. Мабуть, і мертвих боялися!

На околиці є ще пам'ятник, де Петро ночував перед боєм, і поруч занедбана церковця. Коли глянути в далечінь, видно Мотрин монастир. Там черницею доживала дочка Кочубея, Мазепина хрищениця, яку він любив і бажав одружитись. Внизу блищить річка Ворскла, зеленіють верби, стеляться городи, мріють лани. Гарно як! Жити б тільки та радіти. І так тяжко на душі. І це почуття не кидає вас під час всього побуту в цьому місті.

Місто Полтава старе, розташоване на перехресті шляхів. Є тут плита, де зазначено, що князь Святослав ішов на печенігів і спинився тут по дорозі в місті Лтаві.

Другого ранку буджуся від співу півнів. Здається, коли лежати отак, не ворухитися, не розплющувати очей, можна знову бути дитиною. Але Христа вже встала, ходить, товчється, як Марко по пеклі. Я розплющую очі і знову стаю... дорослою. А вона вітає мене з днем народження, подає листа, телеграму від чоловіка й діток. Кожен вік має свою компенсацію! І тих кілька слів на клаптику паперу, сповняють моє ество щастям, радістю і вдячністю за цю хвилину. Згадую, як рік тому мріяла й плянувала цей день.

Сьогодні вирушаємо в подорож по Полтавщині. Це Христипина витівка.

— Це дарунок для тебе, — каже вона.

Котимось по шосе. Сонечко усміхається. Навколо зовсім, як у пісні: *Ой, у полі вітер віє, а жита половіють...* Сьома година ранку. Проїжджаємо повз Диканьку. Тут колись Кочубей та Іскра писали донос на свого гетьмана. І тут же в їхній господі, після їх страти, сам Мазепа приймав запорізького кошового Костя Гордієнка, який обіцяв вірність гетьманові і допомогу запорізького війська. Він дотримав слова, а решта старшин зрадили й перейшли до царя. І приходять на думку вірш М. Чернявського:

*...Що Хмельницький придбав під Пилявою,
Те Мазепа програв під Полтавою,
А вже решту пани наші темнії
Продали за чини, за нікчемнії...*

Ось їдемо вулицями Опішні, славної керамікою, наближаємось до міста Зінькова. Колись давно, під час війни, цим шляхом ішли троє подорожніх: Анатоль Гак, батько і я.

— Ну, як там ар'єргард, тримається? — запитував Анатоль Якович.

Він жартував, намагався мене підбадьорити. А я напружувала останні сили, ішла наперед, щоб стати «авангардом». Пізніше ми жили в селі, недалеко звідси: мама, я і його дружина, Василина Степанівна. Давні то були часи. Відомий письменник-гуморист Антоша Ко, Анатоль Гак, він же Мартин Задека, уже помер, і зоста-

лася його вірна дружинонька сама, «як билина в полі». Як приходиться їй тепер? Чи хто з давніх його знайомих, друзів чи прихильників літератури згадає її, допомагає? Чи, може, коли помре й вона, будуть писати спогади, говорити про вагу й цінність цього письменника в літературі, та про дружбу з ним! Чого тільки не подумаєш, отак їдучи.

Виринула, раптом, з пам'яті проста сільська жінка, тітка Олена, що жила поруч. Дивна була людина. Завжди жила лиш сьогоднішнім днем. Нема, щоб про «чорний день» подумати, як інші. Хати не мала й тулилася з чоловіком та дитиною по чужих кутках. І от прибилась до нас. Ми жили на той час у селі, звідси рукою подати. Було, заробить вона щось у людей та й каже: «Мені заплата — аби з дочкою смачно поїсти». І так м'ясцем та медком своє відпрацьоване од'їдала. Якось прийшлося до мови, розказала:

— Колись я була господиня. Мала чоловіка, п'ятеро діток, хату, поле. Все, як у людей. Прийшов 1933 рік. Нас розкуркулили. Все забрали, але з хати не вигнали. Стали ми пухнути. Взяла я торбу та й пішла поміж люди «Христа Ради» просити. І давали, хто картоплину, хто жменю зерна. Прийду увечорі, розведу вогонь на припічку, поставлю, напрохане варити. Діти стоять, чекають. Але активісти стежать: вскочать у хату, розкинуть вогонь, перекинуть вариво, заберуть милостиню... Діти не мали вже сили ходити, почали лазити... потім вмирати... Всіх сама й загребла, а чоловіка останнього. Мене непритомну взяли добрі люди, сховали, підгодували. Пізніше була в них наймичкою. Потім напав на мене страшний ревматизм, думала кінець. Цей, мій теперішній чоловік, взяв мене й виходив. Як воно буває у житті: інших сам розкуркулював, а мене врятував.

В долині починають синіти ліси. Заблищала річка Псьол. Тихі зелені вулички. Це мамина батьківщина, місто Гадяч. Мама померла, похована в чужій землі і не збудеться її мрія: побачити ще раз ці краї. Їдучи, я взяла вихідну мамину сукню. Була думка, з нею привезу і маму на рідну землю. Лишаю одежину у стрічних добрих людей. Нехай носять її на здоров'ячко. Чи гадала вона, шиючи її, а потім вдягаючи в свята, що за декілька ро-

ків, ця суконка буде у рідному місті? Її будуть носити й ходити цими вулицями, де й вона молодою ходила?

Раптом сонце заходить за хмари, і нас переїтить великий дощ. От і проблема. Розквасило дороги, куди ж тепер їхати? Шофер радиться з тутешніми. Одні радять спробувати новою дорогою, інші доказують, що ще не скінчена. Рушаємо! Бог не без милости, козак не без щастя, якось то воно буде. Швидко кінчився асфальт, але ґрунт твердий, може витримати. Далі все більше попадається ґруддя. Збоку стоїть вся машинерія, робота, видно, саме в прогресі, а нас сюди понесло. Робітників немає, десь подалися, от і спинити нас нікому. Їхати доводиться все тяжче. Загрузаємо, знову рушаємо, обминаємо екскаватор, вже й дороги як такої немає, лиш зрита земля. Вертатися назад — теж не видне око.

— Не мала баба клопоту, та купила поросля, — бурчить Христя.

— Поїдемо навпростець, — вирішує шофер.

— Пішов батько навпростець, то швидко не вернеться, — бубонить сусідка.

— Та це недалеко, зразу просто, а потім ліском, доберемося до Ковалівки.

— Хто просто їде, дома не ночує, а хто об'їжджає, у лісі блукає, — веде своєї моя напарниця.

Шофер втомився, ледве стримався, щоб не лайнувшись. З'їжджаємо на стерню і їдемо до найближчого села. Власне, оця наша неплянована частина подорожі нам найбільше сподобалася. Їдемо від села до села. Хати тепер переважно під бляхою, але є й стара подекуди, з солом'яною стріхою, вікна маленькі, і вся вона вгрузла в землю. Садиби обгороджені тинами, на них сушаться глечики. Їдемо такою вуличкою, а назустріч молодича несе на коромислі відра, повні води. Сонечко припікає... Стаємо коло криниці. Нас давно мучить спрага. Витягаємо відро чистої, холодної води і п'ємо — насолоджуємося. Ех, і смачна ж вона! Хай відсунуться всі напої, лімонади й інші людські витребеньки, бо ця джерельна водичка найсмачніша, їх усіх за пояс заткне!

Добираємось до Великих Сорочинець. Тут будинок-музей нашого земляка Миколи Гоголя. Їдемо до середини.

— Чи не можна екскурсовода, щоб розказав нам усе рідною мовою? — запитуємо.

— Да, можна, та тільки на всесоюзній. Бо сюди, бачте, заїжджають, стрічні й поперечні, то щоб усім було зрозуміло.

Пройшлись, позаглядали на всякі реліквії, на бюсти Пушкіна та інших, зідхнули та й кажемо: «Як наше не в лад, то ми й назад».

Христя, правда, пробувала доказати, що ніяких гостей з інших республік і близько немає, а коли б прибули, хай навчаться нашої, але я її стримала:

— Цить! — речу, — начальство знає, що каже!

Покотили далі. Зразу за Великими Сорочинцями поле, тут і Жабокрицький майдан, де кожного року, в останню суботу й неділю місяця серпня тут аж кишить людьми... Он на возі розсілася Хівря й покрикує на свого Черевика. За нею, вище на сіні, красується гарна дівчина, та, що причарувала коваля Вакулу. Є тут і Солоха, і дяк і без корчми, звичайно, не обійдеться. А коли добре придивитися, напевне побачите чарівну червону свитку... З'їжджаються троїсті музики, з довколишніх сіл, бандуристи й відтворюють Сорочинський Ярмарок так, як його описав Микола Гоголь.

Після Сорочинців заїжджаємо до Миргороду. «Дим димок від машин, мов дівочі літа, не той тепер Миргород, Хорол річка не та...», — писав колись Тичина. Вже віддавна в цьому місті побудований лікувальний курорт. Ідемо спробувати цілющої водички, що нібито помагає на хворі печінки та інші недуги. З боку дороги хатки, де живуть курортники, дієтичні їдальні. Далі будинок, де залі для танців, концертів та інших розваг.

Відкручуємо кран і пробуємо джерельної води. Фу, та й гидка ж вона. Цур і пек, хай її хворі п'ють! Вся ця відпочинкова оселя обсаджена деревами, квітами. Мабуть, простій грішній людині сюди зась, це, видно, місце для праведників. Набридло нам лікуватися, можете сідати в човен, пливти річкою або закинути вудку, приказуючи: ловися, рибко, велика й маленька...

Треба рушати знову. Дорогою минаємо одне модерне село. Посередині стоять декілька двоповерхових будинків. Це комунальні квартири. Біля них ні деревця, ні

квіточки. Це, мабуть, спробували експеримент, та й всолодали, більш не будували. Інші села захоплюють нас своєю красою. Одне, особливо мальовниче. Як називається? Це Яреськи!

Так оце ті славні Яреськи, що так припали до душі Олександрові Довженкові! Тут він знімав свою «Землю», «Звенигору» та майже всі свої фільми.

Проминаємо Решетилівку, такі рідні, знайомі назви, але вперше їх бачимо. Була дев'ята, коли прибули до Полтави.

Одного дня відвідуємо хату Івана Котляревського. На подвір'ї ростуть рожі, соняшники, м'ята, любисток і безліч інших квітів і трав. Збоку криниця, кинеш гроші, то й, дасть Бог, ще сюди завітаєш. Христя зразу кидає мідні і срібні гроші.

У хатині приємна старенька бабуся. Веде, все показує. В хаті є два сволоки, що zostалися, ще з первісної, де написано 1705р. Побудував її якийсь дідич, а дід Котляревського відкупив. Стара розказує про життя автора. Всі ми згадуємо славу *Енеїду*. Особливо в тямку запахло пекло. Усіх грішників автор згадав, усім приділив місце:

*От так і наш брат попадеться,
Що пише й не остережеться,
Який же втерпить його хрін....*

А Христя й собі продовжує:

*А редакторів там карали,
Їх шкварили на шашлику,
Гарячу мідь лили за шкіру,
І розпинали на бичу:
За те, що писане міняли,
І відкидали приказки,
Чикрижили оповідання,
Щоб не впізнали й автори...*

Вечір, сидимо в motelі. Внизу, в ресторані, справляють весілля. Линуть українські пісні: *Глянь, моя рибонько, срібною хвилею, стелиться в полі туман*, — виводить ніжно дівочий голос, а йому вторять інші. Ідемо дові-

датись, коли відходить наш поїзд. Розмовляємо з людьми. От і розказують: «Пару місяців тому, справляли тут танці. Прийшли якісь спекулянти з Кавказу. Запросив один жінку. Потанцювала, а він і на другий запрошує. Вона й відмавилась. Він лясь її по обличчі. Чоловік кинувся боронити, а той рубнув ножом і вбив на місці».

Черговий жартує:

— Прийду пакуватися допоможу вам, жіночки.

— Таке кажете, та в нас і часу немає на теревені, треба голову мити.

— От і добре, а я прийду й поможу волосся накручувати.

— Бач, який на всі руки майстер!

Потяг відходить о п'ятій. Лягаємо спати. Будить телефонний дзвінок. Невже ж час вставати? Перша година ночі!

— Хто говорить? — питаю.

— Мені з вами обов'язково треба побачитися й поговорити. От нас підслухують і сміються, але ви не зважайте. Я зараз до вас прийду.

— Бійтесь Бога, які розмови серед ночі!

Вішаю трубку. Дзвонить знову. Виходжу в коридор. Ніде ні душі, все спить. Зачиняю вікна, двері і підпираю їх. А телефон дзвонить і дзвонить...

Ранком жаліємось, їдучи на вокзал:

— Якийсь ненормальний спати не давав, все дзвонив.

Але начальство слухає, на вус мотає, та мовчить.

ХАРКІВ

З Полтави до Харкова рукою подати, всього кілька годин їзди. Поїзд рушає о п'ятій годині ранку. Обабіч дороги ростуть дерева. Нам з Христею здається, що їх навмисне насаджено, щоб не бачили краєвидів, але, виявляється, дерева від сніговіїв.

Для мене, це подорож у минуле, в дитинство. Ще недавно, здавалося, скільки було часу, все побачити, скрізь побувати, та не зглянулись, проминуло п'ять тижнів, і зостався останній з нашого побуту на рідній землі.

Поїздом їздно переважно вночі. Люди завжди привітні. Кожен спраглий довідатися, як живе решта світу. Їх бажання поїхати в інші краї — універсальне. І коли буває, що якась сильна профспілка доб'ється дозволу поїхати, хоч в сателітні держави, тратять останній гріш, а їдуть. «Це ж, може, єдина нагода», пояснюють.

У купе всі ще сплять. Заплющують очі й згадую інші зустрічі та розмови... Розповідав один росіянин:

— Поїхали ми недавно в Прибалтику. Спершу не знали, говорили по-своєму. А воно біда! В крамницях чи ресторанах, де не зайдемо, відповідь та сама: «Не розуміємо, нічого не маємо». От і роби, що хочеш. Покрутились день, другий, а потім таки порозумнішали: українцями стали! Сміх та й годі, українською мовою довелося говорити! І зразу помогло.

Про подібні випадки чула не раз. Згадався дідусь пенсіонер. Саме в Москву додому вертався. От і розказував:

— Жив я серед гуцулів декілька років. Люди добрі, навчився їхньої мови. Ну й діти теж мусили навчитися. Пізніше, як вернулись додому, треба було їх рідної вчити, та й самі. правду кажучи, розучилися говорити по своєму. А ще колись служив у війську. Стояли ми в Чехословаччині. Приймали нас там, як рідних, останнім ділилися. Сподобався мені той край. Да, скрізь порядок, чистота. А потім наші прийшли з танками... Все відтоді змінилося... Сором людям було у вічі глянути... Да,

народ вони дружній: всі за одного, а один за всіх! Не так як у нас... зникне людина, заберуть уночі — і собака не гавкне, кожен за свою шкуру трясеться...

Виплив у моїй пам'яті ще один епізод. Були ми в гостях. Стояли біля вікна, розмовляли:

— Ну, як ви тепер проживаєте, — спитали.

— Жити можна, аби гірше не було, тепер не так, як колись люди зникали... Давайце, краще одійдемо від вікна, знаєте, краще подалі від гріха, щоб, бува, сусіди не чули. Я сказав їм, що ви з іншого города до нас заїхали...

Під'їжджаємо до Харкова. Я довго мнуся і не знаю, з якого боку підійти до сусідки. Нарешті, таки одважуюсь:

— Може, хоч в цьому місті будемо закидати по-все-союзному? Все ж таки, між воронами треба по-воронячому крякати.

Христя з мене глузує:

— Нема чого мул пускати, — сміється, — адже домовилися, що під час подорожі по Україні говоритимемо тільки українською мовою! Ясно. Чого вурдишся, — додає, глянувши на мене.

Я висовую інші ваговиті аргументи, але чую відповідь: Ти їй «Отче наш», а вона тобі «од лукавого».

На пероні нас зустрічає красивий молодий чоловік. Але його лице непривітне, майже вороже. Це нам уперше. В інших, може, «на душі льодок, але на лиці медок». Пробуєм жартувати, але все даремне.

Готель наш новий, майже за містом. Пізно ходити вулицями не радять. Розказував один турист:

— Збиравсь братові шапку хутряну купити, а він каже: «Хочеш, щоб десь увечорі з головою зняли?»

Це вже не Львів, де до дванадцятої безтурботно розгулювали. Харків — велике індустріальне місто. Але зелене, красиве. Ходимо, роздивляємось, прислухаємось до розмов. Христя зідхає:

— Навколо все чуже, а всередині — не наше.

Ідемо до книгарень. В інших містах нам казали: «В Харкові найбільший вибір книжок, там і купите їх».

— Еге, надіявся на мед, та й води не пив, — бурчить сусідка.

Добра книжка — велика цінність. На книжковім базарі «з під поли» за неї сто карбованців і більше платити треба. Є крамниці, що роблять заміну. Принесеш книжку і кажеш, на яку хочеш замінити. «Роксоляна» Загребельного, щойно вийшла, але ніде не знайдеш; Ліни Костенко поезії враз розхапали. Значить, не зовсім байдужі! Одна жіночка пояснила:

— Дома говорю українською мовою, а на роботі, хоч би хто й звернувся по-нашому, відповідаю на все-союзній.

— Що це, почуття меншевартости чи інстинкт самозбереження? — запитню.

— Одне і друге, — як сказав один письменник.

— Харків, Харків, де твое обличчя, у чому твій зміст? — мугикає Христя пісеньку, яку колись написав молодий Тичина.

Їдемо трамваем. Питаємося про якусь вулицю, а хлопчина пирскає од сміху. Інші його присоромлюють. Щось подібного трапилося і Києві. Христя тоді присікалася до дівчини:

— Чого тобі смішно, що я таке смішне запитала?

А її подруга вибачилася:

— Не зважайте на неї, вона дурна, не вихована.

Ну, а в Харкові і не дивно. Ще дитиною, пам'ятаю, питали мене в черзі: «Ти, мабуть, з села, що говориш українською мовою».

Їдемо глянути на річку Лопань, недалеко видно собор. Потім рушаємо до історичного музею. На подвір'ї стоїть кам'яна баба.

*Ти скіфська баба, кам'яна незграба,
Стоїш в степах... Курай і бугила,
Яка ж ти баба, ну яка ж ти баба?!
За сто віків дитя не привела!*

Це сусідка мугикає вірш Ліни Костенко.

Надворі спека. Ми вже не хвалимось, що звичні до неї, а, висолопивши язика, сунемо й разом з тутешніми нарікаємо на парню. Недалеко музею відчинені двері, заглядаємо. Мляве світло, схилені постаті, гуркіт швацьких машин. Видно, і їм припікає: відчинили все навстіж.

Святопокровський собор у Харкові. Збудований за часів гетьмана Івана Мазепи 1689 р.

Збоку, на тротуарі, якась моторна молодиця продає торти. Не боїться ні вітру, ні сонця. Трохи далі, перед крамницями, стоять коробки з капустою, огірками. Вони нагріваються й помаленьку гниють. А ось черга. На столику продають м'ясо. Кажуть, з ресторану лишилося. Важать усе гамузом, люд турбується, аби кісток поменше давали.

— Може, купимо? — лукаво підморгує сусідка. — Що тобі, тібон стейк, вирізку чи інші якісь витребеньки?

Саме обідня пора. В кожному місті в цей час продають пиріжки. З папером сутужно, тож дають їх на смужках різаного паперу.

На десерт ми вирішили купити суніць. Але тут трапилось, як ото кажуть: «І рад би, і дав би, і є що, та ні в що!»

На цю тему в нас з Христею перепалка.

— Куди не йди, тягни за собою пластикові торбинки, — кажу я. — Та в нас на centa купиш, а паперу на доляра накрутять.

— То ж і біда, — гарячиться сусідка. — Краще так, ніж інакше. Проциндрять всі природні ресурси, а що нащадкам зостанеться?!

Коли хто з туристів чи місцевих запитує, як ми харчуємося, Христя глаголить: «Та ми, як той крокодил, що п'є воду лише з річки Ніл, а коли з річки Ніла немає, він яку завгодно попиває...»

В ресторани ми рідко вчащаємо. Не по нашій кишені. Обіди там 4 - 6 крб., а вечеря ще дорожча. Правда, за 1.30 карб. є «комплексні» обіди, це означає — їж, що дадуть. По вівтірках і четвергах — рибні страви. Часом їжа там добра і смачна, а бувало їли й приказували: «Дешева рибка, погана юшка.»

Нам, не втаємниченим у добуванні продуктів, тяжко знати, що де «дають». Хліб можна скрізь купити, а от ковбаса, тільки дорога є, по 8 крб., а дешево по 2.50 крб. — розхоплюють. Те саме з консервами й сиром. Наша дієта міняється, залежно від міста. Коли при готелі є буфет, ми купуємо там сир, сметану, ковбасу, яйця. Київ — єдине місто, де в гастрономі ми бачили мелене м'ясо, кури, гуси й селянське масло. Там не раз ми підкріплялися пиріжками із м'ясом і запивали гаряченькою мас-

ною водичкою, яку називали, бульйоном. Київляни, жартуючи, розказували анекдоти про начинку в піріжках, ми сміялися з ними, але й далі хоробро їх споживали.

Час від часу я залобки переходжу на «морозяну» дієту. Вершкове морозиво коштує 15 до 20 копійок. Оце мені «лахва»! Їм по дві-три порції, насолоджуюсь! А сусідка при тому читає нотації:

— Ти — як дитина! І яка з нього користь? Та ж то солоденька заморожена водичка.

Я мовчки наминаю й думаю: «І є ж такі дурні люди на світі, що не люблять морозива...»

У Харкові з морозивом скрутно, нестача молока. Перед цим бракувало цукру. Та в одній крамниці таки надібали на розвісне. Купуємо. Продавщиця довгенько його важить: то додасть пару грамів, то знову відкидає.

Ідемо оглянути рідні місцевини. Старі вулички, гамір, дзенькіт трамваїв... Ось поліклініка, де мама колись працювала. Напружую пам'ять: ... «І згадалось все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, і твоя материнська любов» ... Все, як у тій славній пісні... Вертаюся в дитинство... Зараз зайду в лікарню. Мама, мабуть, когось перев'язує і, напевне, скаже: «Почекай хвилинку». Я сяду, дивитимусь, що вона робить... і увялятиму її такою ніжною, молодюю... Схочеться, щоб вона підійшла, погладдила, обняла... Мріяла я про це все життя...

А раз принесли мене сюди непритомною. Зомліла у черзі, від недоїдання, казали. Батько вже був на фронті. Маму теж хотіли забрати: вона ж медсестра.

Згадалося, як умирала мама в далекій Австралії, лікарем у неї був новоприбулий із Харкова. Розговорилися... Виходить, що мама з його дідом працювала колись в цій поліклініці... «... О доле, доле, що з людьми ти коїш...» — Це теж з Ліни Костенко.

Якщо далі пройти, буде й наша стара адреса. Я спішу, спотикаюся... Переді мною стелиться площа. Докопився й сюди прогрес... Праворуч колись був вокзал. Там завжди на сходах і на підлозі сиділи жінки з дітьми і просили милостиню. І тепер є вокзал, тільки більший, новий. І метро є. В другий бік, біля площі, міст. Скільки разів намагались його зірвати!.. І на ньому, ко-

лись стояв дідусь у шинелі і просив милостиню. Мама казала: «Він не такий і бідний, бачила, їв білу булку.»

Перед мостом вуличка, що веде в Карпівський сад. Там розкішні дерева, запах черемхи. Починаю йти тією доріжкою і... спиняюсь. Ні, хай залишиться таким, як у споминах... Іду мостом. По той бік Холодна Гора. Там був дитячий садок. І ще, пам'таю, зліва стояла тюрма. Нам казали: «Ви в той бік не дивіться». Раз ми гуляли, і я глянула: у вікні, за ґратами, стояла людина і дивилась на нас... Це тривало лиш мить. З того часу багато води втекло, але й досі пригадую жах і жаль у дитячому серці...

Скільки років пішкувала я цим мостом. Ставала, дивилася на поїзди. Вони пускали в обличчя клубки диму й пари, гули, голосно нарікаючи, й чухкали помалу до станції. Скільки років пройшло з того часу! Невже цілих сорок!?! І тепер під мостом все пересноване коліями. І далі йдуть поїзди, тільки тихо, без галасу й диму, постукуючи ритмічно колесами. І тепер стоїть не дитина, а жінка, що сама має дітей і дивиться, згадує давнє минуле...

Потім іду в зоопарк. Це було улюблене місце. На безмежних просторах походжали слони, а в повітрі розносився мотутній рев левів і тигрів. Через дитячі очі все виглядало інакше: більше, цікавіше. А тепер все набрало нормальних форм, здрібніло, і сумно поглядають з кліток царі джунглів/Ім, бідакам, спека теж допікає.

Поруч парк, йдемо туди відпочити. Там і досі стоїть пам'ятник Кобзареві. Мабуть, найкращий на всю Україну. Сідаю навпроти нього на лавці. Поруч мене теж примостилася якась бабуса. По всіх парках їх немало, доглядають дітей.

Розмовляємо. Кожен з нас говорить по-своєму. Вона нарікає:

— Син і невістка намовили кинути власну квартиру, я й послухала. Математика тут проста: більше дають кубометрів. От і дістали нову, кращу, але тепер я їм лишня.

Я співчуваю їй вдовиній долі. Раптом вона спиняється, гострим зором пронизує мене:

— А ти звідки? — питає.

— Зі Львова приїхала.

Павза...

— Ти, мабуть, щира українка, що говориш українською мовою?

— Я не знаю, що ви маєте на увазі під словом «щира», але так, я українка.

— Як же так, що російською не говориш?

— Бачте, я, власне, жила під Львовом у селі, от і звикла по-своєму розмовляти, а російської не навчилась.

Знову павза.

— Та я знаю одну студентку з Африки, вчиться в медінституті. Їх тут багато. Так вона за п'ять років навчилася говорити по-нашому. Як же так, навіть негрятянка навчилась, а ти — ні?!

— Та я ж тільки вчора приїхала, — кажу я, — а от побуду в Харкові років п'ять, напевне навчуся.

В її очах з'являються недовір'я і злість. Я хочу, як аргумент, додати одну сусідчину приказку, але Христя тягне мене за рукав:

— Не плуй, вона й сама чвиркне, — зауважує тихо.

Коли потім я розповіла про цей діалог місцевим, вони обурилися:

— Та хоч би ти їм сказала, що вона живе на Україні, тому, не ти, а вона мусить нашої мови навчитися.

А одна запальна молодиця ще й додала:

— Подумаєш, гадають, що вони — арійська раса!

Вертаємось до готелю. Там стрічаємо земляків з Перту. Всим вони розчаровані: «Ще цілий місяць отут нидіти».

Рідне місто, родичі, все їм набридло. В кожному готелі у них конфлікти з адміністрацією. Жінка жаліється: «Що за халепа: чоловік тільки рота відчине, і вже сварка з начальством».

Христя слухає і питає:

— Ви критикуєте їхні порядки, згадуєте благословенну Австралію, перечисляєте всі її переваги над цією країною?

Вона здивована:

— Угадали, та ми їм на кожному кроці носа втираємо.

Потім сумно додає:

— Їздили ми оце в своє село. Немає там ні ставочка, ні тієї верби, лавочки, кущика, що про них роками мріяли й хотіли побачити. Ёх, швидше б додому, в Австралію. А вам же як?

— А на мене не чекає тут ні ставочок, ні лавочка, я приїхала познайомитися з рідним краєм, пізнати своє коріння, а все решта — що ж, пішов у мир, приймай, хоч і тістом.

Ми з Христиною не раз спостерігаємо туристів, як реагують, поводяться. Звичайно, що людина, то й інша реакція. Є меткі, ці, подорожуючи всюди, говорять на всіх мовах... крім своєї. А ще виділяються з усієї різноманітної юрби ті, що все хвалять, і ті, що все гудять. З першими, звичайно, носяться; багатші приїжджають що кілька років. Їдуть у власне село і потім від захоплення аж захлинаються та розказують. Ну, а другим все не до шмиги. Вони йдуть в ресторан, замовляють борщ чи іншу страву. Їм приносять. Вони пробують, кривляться й голосно кажуть: Хіба це борщ! Та моя жінка куди кращий варить! Потім, поївши й випивши чарочку, другу, хочять заспівати. Ось тут бачать нагоду виконати патріотичний обов'язок, похизуватися. Родичі їх умовляють, просять, а їм хочеться заспівати «Ще не вмерла».

— Ви поїдете, а нам оддувайся, — нарікає рідня. — Та вивеземо вас у чисте поле, і співайте там, скільки вам заманеться.

Своїм родичам, стрічним і поперечним, вони нарікають: все їм нецікаве, відстале, не так, як у них. Дарованому коневі в зуби не дивляться, це правда. А все ж така думка, що «там все збрєде, усе піде» — вже не на місці. Якщо родичі не в захваті од привезених дарунків, то ці туристи майже обурені. Коли немає ставка, їхньої лавки і кущика, то й природа їм нецікава. Їхня ненависть до влади переходить на власний народ!

— Добре пісні співати, пообідавши, — зідхає сусідка. — Довгим язиком тільки полумиски лизати.

Надвечір ідемо в свою кімнату. Кожна радіоточка й телебачення мають українські і всесоюзні канали. Українські в певні години переключають до всесоюзних. От ви слухаєте інтерв'ю українською мовою, якщо відпо-

відь на питання буде по-російському, то і вся розмова переходить на цю мову. Ми мали телевізор в Києві, і в Харкові. У столиці слухали оперету «Запорожець за Дунаєм», а надвечір дідусь з запорізькими вусами, розказував діткам казочки. Цікаво, як же тут телебачення?

Влучаємо, передають з Дніпропетровська.

— По-якому це? — запитую.

— Хіба не впізнаєш? Це ж суржиком! — пояснює сусідка.

Аж не віриться, що отак може доросла людина залізи в телестудію і вдавати, що говорить українською мовою. І так безжалісно калічить її.

Сьогодні наш останній день у Харкові. Христя замовила подорож до Червонограду. Вирушаємо вранці. Проїжджаємо Мерефу. Зелено гарно. Тіточки над дорогою продають ягоди. І згадалась інша «Подорож до Червонограду», описана Іваном Сенченком. Ми собі котимося машиною і, напевне, без пригод, прибудемо до міста. А в нього, поки до самої станції добрався, скільки було вражень! А потім його незабутня подорож потягом. Станція Мерефа. У вагоні місцева красуня, яка верталася після торгу щавлем у Харкові. Автор писав:

Вона кокетувала, ця червона хустка, пускала бісики оченятами, надила ямочками, і весь вагон, всі 157 мужчин і 249 жінок страждали... І ось вона виходить з вагона: Вона гукнула кудись вперед:

— Василю, дивись, щоб який дідько лантуха не потяг, у Мерефі не стісняються, тут люди такі!

— А ти пазухи дивись! До грошей тут ще більше охочих, ніж до мішків!

А в нас зовсім інакше: їдемо собі спокійненько і з тутешніми людьми й словом ніяк перекинутися. В'їжджаємо в місто. Вулички тихі, зелені. Нас підкидає, але це все, зрештою, дрібниця. Можна іншою вулицею гайнути. Ну, а коли й тут машина гудикає, не біда. Сенченко теж про це згадував...

Якщо їхати трасою, перед виїздом з міста, з лівого боку видно цвинтар. Тут лежить Христинин батько. Ми знаходимо його поховання. Хрест похилений, на нім

фото, навколо огорожа. Стрічаємо знайомих. Сусідка випитує про всі деталі з його життя, як вернувся, жив, чекав на них, умирав, як ховали. Я лишаю її, хай прощається з батьком.

Вертаємось у Харків. Христя відкриває торбину, а там даровані фота з нього і срібна підставка на склянку: «Це була його улюблена, — каже вона, — на роботу подарували. Він з неї завжди чай пив».

Я дивлюся на неї й гадаю, часом краще в минуле не вертатися... «Як забирали його, мені лише десятий минуло», — чую її шепіт. Я мовчу, що тут скажеш.

Згадалось, коли батько з полону вернувся... Чудо сталося! З мертвих воскрес! Пухлий, виснажений, але живий! В першу хвилину так хотілося плакати, ні не плакати — ридати, але стрималася, рахувала, що я вже не дитина. А примара голоду вже стояла над містом. На базарі висіла закривавлена побита людина з вивіскою: «За те, що продавав людське м'ясо». Насувалась незабутня жахлива зима 1942 року. Люди йшли на села міняти все на харчі. Не було води, тепла, світла. Німці приходили дивитися на сусідній балькон, щоб потім вішати там людей на показ...

Був літній гарячий вечір, коли ми покидали Харків. Прощалися з нашою новою знайомою:

— До побачення, хто зна, може ще стрінемося. Гора з горою не сходиться, а людина... В житті, як на довгій ниві... Може, покращає. Легше буде подорожувати, і ви нас відвідаєте.

Її молоде лице усміхається, а очі сумні:

— Буде гірше, не краще, — тихо проказує. — Таке молоде і отак думає!

Я прощаюся з рідним містом. Ми вже в поїзді. Рідний Харкове, прощай! Ні, до побачення!

ПРОЩАННЯ З РІДНОЮ ЗЕМЛЕЮ

Вечір. Їдемо поїздом. У вагоні молода дівчина.

— Я з Москви. Вертаюся до Києва. Живу там, вчуся в університеті.

— А чому ж не в Москві?

— Мені в Києві краще: місто, люди, природа — все більш подобається.

— Якою ж мовою вам викладають?

— Російською, та коли хто прийде, скінчивши українську школу, і не знає технічних термінів чи чогось не розуміє, то просить вчителя пояснити. Першого року це трапляється.

Вона мила приемна дівчина. І для неї все це звучить нормально. Дістає стипендію. Трохи сутужно з грішми, але перебивається.

Приходить провідниця, перевіряє квитки. Я придивляюся до наших:

— Вагон тринадцятий і ... день сьогодні тринадцятий. Не мине нас лиха година!

— Що написано на роду, того не об'їдеш і на льоду, — зауважує сусідка.

Лягаємо спати. Тихо. У думках починаю прощатися з рідним краєм. А, може, вся ця подорож була зустріччю і прощанням? Заплющую очі й перебираю у пам'яті різні обличчя... Зринає усе почуте й сказане... Часом уривки речень, окремі слова... А скільки недоговореного, коли промовляють самі лиш очі...

Ось учитель з Галичини, симпатичний молодий хлопча. Працює в одному з міст Східної України.

— Дома немає вчительської праці, посилають у інші кінці республіки.

Він згадує матір, сестру, рідні Карпати, затужив за всім.

— А на горах у нас, де не глянеш, церковці красуються.

— Ви в Бога вірите? — запитую.

— Що ви, я ж учитель! Як же я можу? — І дивиться так пильно в очі. Переходимо на розмови про мову.

— На перерві у школі всі розмовляють по-всесоюзному. — Павза. — А я лише по-своєму!

Потім говоримо про літературу, твори письменників. Щойно довідалась, що Григій Тютюнник повісився. Вийшло так: був з дружиною в гостях, сталось непорозуміння, вернувся і замкнувся у ванні. Жінка стукала — не відповідав. Коли виламали двері, було запізно. Останнім часом був пригнічений... випивав...

— Ви про Тютюнника краще не говоріть, — зауважує він стиха, причиняючи двері.

— Чому? — питаю здивована.

— Та нічого, звичайно... По тому, якими письменниками захоплюєтесь, за якими книжками питаєте, легко пізнати, що ви за людина.

В усіх містах цікавлюся, чи є нові платівки Мареничів. Це завжди викликає реакцію — ворбжу або прихильну. Заходжу в розмову з студентом з Тернополя.

— Я б не радив вам про них розпитувати, ви ж знаєте, вони зараз у неласці. Хотіли втекти, та не вийшло...

— Вибачте, я з іншої країни приїхала, не відала.

— Я не вірю.

Розмова переходить про якусь популярну всесоюзну співачку.

— Я про неї не чула, — признаюся.

— О, то ви таки й, справді, нетутешні?

Про Мареничів, до речі, і в інших містах твердили ту саму версію про спробу їхньої втечі.

У Києві, з одного боку вулиці можна пройти на другий підземним проходом. Часом, ідучи, заплутаєшся, бо переходи є і на тим самим боці, і на другий бік вулиці. В цих переходах є крамнички, кав'ярні та різні кіоски. Одного разу бачу — жінка квитки продає. На концерт Мареничів! Я не можу повірити, перепитую. Так, справді, можна купити, але в «нагрузку» бери квитки і на інший виступ. Тут підходить гурт хлопчаків. Видно, з села. Бачу це по одежі й мові. Теж бажають придбати квитки.

— Ні, вам немає!

Вони ж так просять, благають. Я й собі підпрягаюсь, хочу їм допомогти. Мадам враз вмінює курс:

— Ні, і тобі більш немає.

І ніякі прохання її не зворушують.

— Щоб ти скисла! — проказує Христя.

Так і не знаю, чи відбувся той їхній виступ, бо швидко поїхали до Харкова.

Ось ми сидимо в гарній просторій кімнаті. Тут вітальня, спальня, кухня і навіть кабінет. Все це гарно з смаком умебльоване. Це найкраща квартира, що досі доводилось бачити в місті. Інші живуть залежно від «спри-ту»: у одній чи двох кімнатах.

Стіл заставлений їжею: курка, смажена картопля, огірки. Пізніше подають печиво. Запиваємо пивом з малих пляшечок. Якщо глянути в вікно, видно бані славної церкви.

— Так набридло після роботи гасати по чергах, — скаржиться господиня. — Розмова переходить на артистів.

— Та хіба тепер є добрі артисти, такі як Заньковецька, Бучма... Ті душу в ролі вкладали. А теперішні... на сцені ніби грає, а само проситься: «Зробіть мене, будь ласка, заслуженим. Я вам вірно служитиму, яку роллю дасте, ту й виконаю. Тільки дайте бажані мені почесті!»

— І немає в них ні любови ні поваги до своєї професії! Так перевелися добрі артисти...

Мій господар має на борту піджака якісь залізні відзнаки.

— Що, це ордени, на війні отримали?

— Ні, це за працю, — мовить, ніяковіючи.

Саме приходять роковини маляра Кричевського. Один розповідав:

— Малював Кричевський картини при німцях, от і пришили йому пізніше співпрацю із ними. Бойкотували його, праці не давали. Змарнувався такий великий талант! Один з найкращих. До самої смерти карався отак. А тепер згадали... Кинулись картини вишукувати, хвалять, який, мовляв, здібний маляр!..

— Я не хочу України кидати, я мистець. Рідний край — це для мене повітря. Не можу без нього творити. Але також є потреба їхати закордон. Одвідати Іта-

лію, інші країни. Обмінятися думками з іншими мистцями. І це мене мучить найбільше. Оця потреба вільно подорожувати.

Подібні думки чую безліч разів, протягом всієї подорожі.

Є в народі страх перед війною. В кожній сім'ї живі рани zostалися. Часом спалахує паніка, і купують тоді все підряд, припасуються. В Польщі саме ідуть заворушення. Дехто каже: «Моська хоче побороти слона! От невдячні! Для чого ми всім їм помагаємо!? То з косоокими носилися. Було, де не поткнешся, скрізь їх повно. Навчили їх на свою голову. Віддячать вони ще нам... А тепер кубинцям догоджаємо. А скільки інших дармоїдів годуємо, через те й собі не стає.»

— Ви поїдете назад, то передайте там людям, ми не звірі, війни не хочемо!

— Бачте, війни люди ніде не бажають, починаються вони за правилами, — даю коментар.

— Брежнев має сина, він війни не почне.

— Всі правлячі мають родини, але це їх не стримує, знають, що своїми дітьми не будуть розплачуватися.

— Ну, а якої ви гадки, про голівудського артиста, що його на президента вибрали? Ну, як він може державою правити? Це ж просто сміх!

— Поживемо, побачимо, — відказую.

Пропаганда має велику силу. Людина, що просиділа десять років Сибіру, в розмові говорить: «А все ж таки Сталін нам виграв війну. Якби не він, зогноїв би нас німець!»

Добування харчів і купівля різних речей забирають багато часу й турбот у пересічної людини. На базарі майже все можна дістати, але ціни удвоє дорожчі. У крамниці якість гірша й бери, що дають, не перебирай. Ось жіночка на базарі продає свіженину і хвалиться:

— Та в мене дома мішок грошей! Не вірите? Ййбогу, правда! Але що ж я за них куплю?

Але торгується з кожним довго й завзято, за кожну копійчку сперечається.

В місті стало тяжче з харчами. Треба мати знайомства й «доброго носа», щоб чути, де що «дають». У селі біля міста чи в містечку найкраще жити. Можна працюва-

ти на виробництві й мати шматок землі під город та, крім того, тримати курей, гусей, порося і навіть корівку.

Купую в доляровій крамниці за вісім долярів пляшкү перцівки. Це дарунок своїм.

— Ну, нащо ви так витратилися? Та я вам за чотири рублі дістала б, — каже знайома.

— Та ж питала по всіх крамницях у місті — всі кажуть: немає, товар дефіцитний.

— А то треба знати, де...

І так з усім. Кожен з кимсь має знайомство, чимсь промишляє. І біда тому, хто не має цього хисту.

У селі хату будують.

— Скільки ж вам коштує матеріял? — запитую.

Вони сміються:

— Та це тяжко сказати. За літру горілки привезуть такий то матеріял, а коли ще півлітри додати, то й інше можна дістати...

Під Тернополем у селі бачу двоповерхові гарні будиночки. Зверху штукатурені чи й так цегляні, але, правда, не чисто покладені.

— А це за пакунки. Родина їм шле з Канади, Америки. От вони й побудували, — пояснюють.

У дворі авто стоїть, перекинене догори дригом. Його саме фарбують, щоб не іржавіло. Це для нас новина. В хаті на стінах килими — знак заможности.

— Раніше оце б зразу й продали, а тепер легше, от і собі лишаємо.

Речі своєї продукції престижу не мають. І не диво, досить пройтись і глянути по крамницях. Навіть з сателітних держав якість виробів без порівняння краща.

— А ваші черевики гарні, такі, як у нас чеські продаються.

— Оце шафа на посуд чеська, тисячу карбованців заплатив.

У Львові:

— Ви гадаєте, оце блюзка наша? Ні, це польська, всю одежу звідти купуємо.

З кватирами тяжко. По закону, як більше членів родини, то більше дають кубометрів. Але закон, як дишло, куди повернеш, туди й вийшло. Від установ люди записуються на нову квартиру, за це мусять відробити певну

кількість годин на будові. Так розповідали в Тернополі. У нових квартирах є ванни, вбиральні. У ванні, де була, тримали воду. Купалися в бані чи в тазі дома.

Запитую інженера:

— Чому у вас жінки замітають вулиці і взагалі виконують багато тяжких робіт?

— Ну, а який чоловік захоче те робити? Чоловікові подай технологію, він завжди, щось легше шукає. А жінка все потягне, все робитиме.

До університету потрапи тяжко, багато охочих. Платня робітника, кажуть, не нижча інженерської. Але впливи, престиж, атмосфера інша. Та й дещиця окремо перепаде по роботі.

— Захворів мій чоловік, треба було 500 карбованців дати спеціалістові за операцію. А не дали б, чекав би й досі!

З роботою, хто як улаштується. Одні хваляться: «Щороку дістаю путівку до моря!» Інші ніколи її й не нюхали.

Говорив інший: «Я й кажу синові: — ти не знаєш, що таке праця. Ходите, тиняєтеся, папери з місця на місце перекладаєте. До капіталістів би вас. Ті навчили б вас продуктивності!»

* * *

Ніч, засипаю... Ранок. Поїзд уже на пероні. Ми в Києві. І живі-живісінькі! Нас ніхто не чекає. Це, видно, капосна тринадцятка накапуста! Ну, нічого, добре, що хоч на тім окошилось. Згадую ту саму ситуацію у Львові. Пішли тоді до начальства, з нами і знайомі, що вийшли стрічати. До нас головний усміхається, говорить рідною мовою, жартує, вибачається за недогляд. А до знайомих, як обернеться, як не гаркне по-всесоюзному. Кричить на них, лається, аж курява встає, чого, мовляв, нас в готель не одвезли? Морочать йому голову! З несподіванки я аж рота роззявила. Як ото він сміє до людей так говорити. Та хай би він і сам міністер був... Та в нас у Австралії... А Христя сміється:

— Раз, — каже, — воно начальство, значить, йому все можна! А ти виросла в капіталістичній країні, от і маєш «буржуазні предразсудки».

І от ми вже в нашій готелі. Рідний Хрещатик стрічає нас шумом і гамором. Так ми вернулися в рідне місто! Хай ходять тут вулицями юрби туристів з інших земель, інших республік. Хай приглядаються до нашої давнини по музеях і інших закутках. Я йду разом з ними і бачу вирази їхніх облич і відчуваю нутром, скільки б не ходили чи навіть жили, — все це їм байдуже, чуже! А нам рідне! Вся наша історія промовляє до нас, робиться плоттю! І почуваюся, як риба, що вертається за інстинктом в прадідівські краї...

Їдемо до Кирилівської церкви. Спершу трамваєм, автобусом, потім пішки. Там нас водять, показують сорок картин славного Врубеля. Кажуть: це його найкращі. На царських воротах Мати Божа з Ісусиком: малював з своєї дружини, — пояснюють.

Лише два дні зосталося бути в Києві. Гасаємо цілий день по місті. Вечоріє. Замерехтів, засвітився вогнями Хрещатик. Їдуть авта, спішать тротуарами люд. Скільки око сягне, суне ця жива течія. Обабіч дороги каштани... Збоку лавочка. Сідаю. Сутінки. Й досі парко. Інші теж посидять і знову пірнають у вир життя. Прислухаюся до розмови сусідок:

— А ота стара єврейка приїхала із Західньої, точно, назло говорить по-українські.

Біля мене присіла дівчина, гарна, чорнява.

— Ви помиляєтесь, я одружена, вже й дитину трирічну маю. Чоловік в Ізраїль поїхав, а я зосталася. Тяжко знайти добру роботу, люди тепер інші стали. Кожен думає тільки про себе. Байдужі до інших, товстошкурі до чужої біди.

— А чому ж ви з чоловіком не поїхали?

Вона на хвилину задумано дивиться, згадує щось.

— Я гадаю, не маю права змінити дитині батьківщину. Це тяжка відповідальність. Повезти отак в чужу країну, дати інше майбутнє... Почекаю. Хай виросте дочка, вирішить сама...

Вона прощається і зникає в п'ятні. Підсідає старенька, добре вже підтоптана жіночка.

— Ви дивіться і досі як жарко! Я в готелі роблю. Ви також туристка? Скільки я на всіх приїжджих надивилася. Увечорі, як дижурую, приходять до мене, погүто-

рити. Думаєш, як за морем, то й з медом живеться. А воно всяко життя складається. От приїхали раз туристи з Німеччини. Серед них чоловік і жінка. Дома в них дві дочки zostалися. Жити б, здається, їм приспівуючи. Ні, почав чоловік давнє згадувати. Він солдатом у Києві був. Молодий, красивий, закохався у дівчину, Марусину. А потім війна далі погнала. І от після скількох літ, почало йому тенькати, що десь в цьому місті, може син його проживає. І ця думка пустила коріння, і помалу бажання мати сина затьмарило все. Жінка згодилась от, і приїхали. Знайшов сусідку, в якій стрічалися. Марусина вже одружена, має троє дітей, а від нього сина! Так приводив він його до готелю, хвалився, показував. Ну, як дві краплі води — похожий. Тільки ж син ні слова по-їхньому не говорить. Батько так радіє, аж сьє!

— Я йому, — каже, — авто куплю. Я багатий, всім поділюся.

А син... Раптом світ його пішов шкереберть. Його батько, який, казали, героєм загинув, об'явився живісінський і до того ще й німець, колишній ворог... А сам він, виходить, байстря...

Довга мовчанка западає між нами. Надворі зовсім стемніло.

— Яюсь приїхала до нас туристка з Канади, — почала вона знову. — Все сумна ходила, задумана. Добивалася дозволу поїхати в село. Прийшла раз увечорі й розказує:

— Чоловік на початку війни загинув, zostалася з сином сама. Вирішила їхати в Німеччину на заробітки. Дитину з сестрою zostавила. Кінчилася війна, одружилася, поїхала за океан, в Канаду. Народилися там син і дочка. А серце ж розривається за сиріткою дома. Стала слати листи. Сестра вдовою zostалася, своїх діток двоє. Просить допомоги. От і почалась біганина. День і ніч заробляла та слала додому. То хату направити, то одежі треба. Підріс синок, збільшилися і потреби. Одружився, народилась дитина. А я все помагаю... Совість мучить, що лишила самого. Хочеться перед ним свою провину спокутувати. Чоловік нарікає: родину свою занедбала. А я хоч розірвись: і цих люблю, і того шкода. І от таки вибралась, приїхала. Нарешті, дочекалась. Прийшов

дозвіл — на два дні. Їхала вона на село, плакала і сміялася: — «Страшно, — каже, — скільки років не бачилась». Через два дні вернулась.

— Ну, і як? — допитуюсь.

— А, нічого, рада була, задоволена. Все пройшло, якнайлучче.

Кілька хвилин сидимо ми мовчки, кожен з своїми думками. Під враженням розказаного, — хочеться більше почути про ту зустріч.

— Невже, — допитуюсь, — так більше нічого не розказувала?

Жінка довго мовчить. Потім тихо продовжує. Я ледве чую, що вона каже:

— Цілий день вона сиділа в кімнаті і, видно, плакала. А надвечір прийшла знову до мене. Заридала, слізьми облилася.

— Надаремно, — мовить, — я так працювала, своїх інших діток занедбувала. Вся моя праця за вітром пішла. Пропили все, прогуляли, перехарамаркали. Легко прийшло їм усе, легко й пішло. Хата, подвір'я — все занедбане. Жінка його кинула, ледащо, п'яниця він. Сестра теж лише про себе дбала. Тепер вернуся в Канаду до своєї сім'ї, буду дбати за них, за всі роки надолужувати. Бо перед цим все за цього думала, працювала, гріш заробляла, для власної родини часу не мала.

І десь днів за три поїхала. Обіцяла писати, але так більше й не чула. Може, й писала та затримали лист, нам же, готельній прислузі, з закордонами не вільно листуватися.

Було зовсім пізно, коли верталася до готелю. Ранком у вестибюлі повно людей. Це туристи з Америки приїхали. Більшість молодші, розмовляють англійською мовою. З ними чоловік середнього віку, підійшов і хвалиться: мої батьки давно колись з Росії приїхали! Я за перекладача. Допитуюсь, звідки саме.

— З Дрогобича.

— Та хіба ж це Росія, це ж Західня Україна! — не витримав швайцар.

Чоловік не вірить, сперечається, але, врешті, капітулює.

Німець скаже: «Ви могли».
— «Могли, могли, ... »

Німець скаже: «Ви слав'яни».
— «Слав'яни, слав'яни;
Славних прадідів великих
Правнуки погані!»

Чую, бубонить збоку сусідка з Шевченкового «Послання».

Потім знайомимось з двома приємними дідусями. Їм уже за сімдесятку стукнуло.

— Ціле життя мріяв Україну побачити і оце, хоч перед смертю, приїхав, — говорить один з них.

— Чого ж ви, хоч років п'ять тому не навідались, як молодші були?

— Та не відважувався. Жінка в мене років на десять молодша, дома зосталася, побоялась їхати.

З усієї подорожі в них, на Україну припадає всього сім днів.

— Ви ж хоч родичів повідомили?

— Ні, ніхто не знає в селі.

— То пошліть зразу телеграму! Хай до Львова приїдуть.

Мені шкода цих стареньких. Такі гроші поплатили та й через вік свій побачуть лиш парки та музеї.

Сьогодні останній день. І взагалі останній день нашої подорожі по Україні. Завтра рушаємо назад, через Югославію. Я згадую ту країну, і в серці шкребе тривога. Якийсь холодок проходить по спині. Що це, передчуття?

— Пішли з містом прощатися! — гукає сусідка.

— А з «ангелом-охоронителем»? — запитує її обережно.

— В того чоловіка коло пупа чортів купа, — роздабарює Христа.

— Ну, а все ж таки, серйозно, говорячи між нами, що ти про нього гадаєш?

— Та він, як той бублик, навколо з'їси, а всередині нічого немає.

Я намагаюся доказати їй протилежне і теж уже на свою адресу чую:

— Дурний і в Києві не купить розуму!

— Отакої, що ж ти гадаєш, тут всі розумні? — запитую.

— Ні, але за дурними нічого в Київ їхати, вони скрізь є, — суне вона свою приказку.

Це її якийсь гедзь укусив, краще промовчати!

Проходимо коло пам'ятника. Його щойно відкрили. Він величезний: Жінка з мечем. Вираз її обличчя чужий, холодний, безжалісний.

— Була перша, був другий, тепер третя панує, — бубонить моя компаньйонка.

По дорозі до пам'ятника ряд скульптур, видовбані в камені. Чуємо, люди ними захоплюються. Так, вони, справді, гарні, динамічні, відчувається струмусь в них життя.

Ми йдемо, і ноги самі нас приводять на пішохідний міст. Саме тут Христя вирішила прощатися з Києвом.

Сонце світить. Люди проходять, сміються, спішать на той бік до пляжу. Бачимо, як дорослі й діти хлюпоцуться у воді. Інші на березі запалюються на дощаних помостах. Далі де-не-де круглі загорожі для передягання. Збоку стоять будочки. В одних, тих, що ближче, продають соки, морозиво, з інших чути дику модерну музику. А ліворуч на нас дивиться старий Київ. Красується зеленими парками, золотими верхами церков... Володимир Великий стоїть на горі із хрестом і теж з нами прощається. Перед нами й під нами вирують хвилі Дніпра. Всю цю картину треба побачити, ніякі описи не зможуть її передати.

Христя стоїть, задумалась, наче закам'яніла. Дивиться на хвилі Дніпрові, в його глибини...

Мені здається, наче вони тягнуть її до себе, знаджують...

— Ти, — питаю, — часом не збираєшся туди плигати?

Вона усміхнулася болісно і спитала:

— Як гадаєш, скільки треба людині, для щастя?

— Ну, — кажу впевнено, — треба хату, авто та й грошеньят не зашкодить...

— Ні, без цього всього можна жити і бути щасливим, — перебиває вона мене. — А от воля думки і слова потрібна, без неї щасливий не будеш... Навіть у власній державі! Це так мало і так багато...

Любов до рідного краю; скільки суперечливих почуттів ми вкладаємо в те поняття. Одні кидають рідну землю навіки, задля тієї ж любови, інші лишаються і йдуть на всякі компроміси, теж задля неї. Все залежить від обставин, характеру, як людина сприймає. На чужині і тут є люди, що все життя дають з себе для батьківщини. Кожен по своїх можливостях і спроможності. А є й такі, що стоять осторонь, їм байдуже, про них, хоч вовк траву їж. А інші, незалежно, де живуть, спекулюють тією любов'ю. Бігають, створюють метушню довкола себе, вживають безліч великих красивих слів, а насправді, лише беруть від життя, бо то їх природа, звикли завжди гребти лише до себе.

Я слухаю її і все поза вуха пускаю, хай собі людина виговориться, може полекшає. Сама ж про свос згадую: приємну прогулянку по Київським морі, відвідини Історичного музею. А в нім історія наших предків від найдавніших часів. Кочові племена, їхній побут. Серед різних речей стоїть казан. У великому цілий бик уміщався. Під ним підкладали багаття, теж частини з бика. От і казали: бик сам себе варить. Потім згадалось — никала я по крамницях. Поруч жінка з дитиною й мати, видно, з села. — Мама, купи машину, — мале все проказувало. Молода мати намагалася його прикоськати, умовляла. До нього по-весоюзному, а до матері говорила рідною мовою. — Все тобі купи та купи, — зідхала стара.

Якось у нашій готелі об'явилася нова туристка. Опасиста жіночка. Про таких кажуть, що їх у шістьох не піднести, а в трьох не підняти. Бачу, розкидається грішми направо й наліво. Познайомилась. Виходить, ми земляки на чужині й здому.

— Та, правду кажучи, я працюю на фабриці, тяжко гріш заробляю, — признається вона. — На дорогу гроші в дочки позичила, ну, а тут треба давити фасон, хай гадають, що ми багаті. Оце щойно були в ресторані. Їсти й не хотілося. Але ж вони все страви несуть, та припрошують. З'їла знехотя миску борщу і ще дещо. Коли

це печеню ставлять. У такім полив'янім горщечку, смачно пахне. От думаю, якби ще один живіт мати. Ну та нічого, впоралася з усім, умолола. — І вона зайшлася гучним сміхом. Все її тіло тряслось, живіт підскакував, мов проходив по ній землетрус.

— Що це за мадам Пищимуха? — питала пізніше сусідка.

Їдемо автобусом, потім чухраємо пішки. На розі стоїть міліціонер, дивиться за порядком. Навпроти, через дорогу, якась чайна чи ресторан. Видно, люди сидять, попивають, на нас поглядають. Заходимо в двір, потім у будинок, піднімаємося по сходах. Двері відчиняє високий, ставний, сивий уже чоловік. Це — славний письменник Борис Антоненко-Давидович. Вітаємося.

— А я гадав, ви забули та так і поїхали, — мовить він.

Ми заходимо в квартиру. Все тут стареньке, скромне, як і їх господарі. На ліжку сидить його дружина. Щойно з лікарні вийшла. По очах видно, що людина хвора. Вони дивляться на вас, блукаючи, і не знаєте, бачать вас чи ні. Заходимо в маленьку кімнатку, кабінет письменника. По боках, біля дверей книжки на полицях. Просто, біля відчиненого вікна, стіл. Справа на стіні фота: старі і новіші. Господар теж недавно вернувся з лікарні, ще слабкий. Пройдеться раз у день до пошти, а більш сили немає. Але тепер краще. Вже дружина починає харчі купувати. Він радіє нашим відвідинам. Видно, не часто в нього гості бувають. Іноді прибиваються до нього з різних сторін: робітник з Дніпропетровська і юнак з села на Гуцульщині. Він розповідає їй показує даровану книжку з автографом, різьблену сокирку з дерева, все від його шанувальників. Ось також гарне болгарське вино.

— Сідайте, зараз спробуємо.

Пригублюємо, по малесенькій, за те, що нам найдорожче.

— А як у вас баклажани їдять порізані із соняшниковою олією? — запитує і йде через ванну у маленьку кімнату, нарізує, подає. Та й пахуча ж олія. Давно такої не пробували.

— Ось у мене ще трохи риби зосталося. — Прино-

силь відкрити баночку, викладає останню.

— Це дуже смачна, — приказує.

Розмовляємо. Надворі помалу темніє, здіймається вітер. Чорні важкі хмари в небі і в моєму серці. Він ніби веселий, бадьорий. Я слухаю їх розмову із Христею і гадаю, як тяжко бути старим, хворим. Коли друзі обминають тебе десятою дорогою.

Перед цим спитали людей, чи наші відвідини йому не пошкодять.

— Ну, що ви, цього тепер не трапляється. Зрештою, мокрий водою не боїться. Він свята людина. Тільки сином Бог його покарав. Син — це його хрест. За нього він найбільше карається. А що самотній і хворий, то ж це старість, речі нормальні.

І от диво сталося, у Києві слухали кияни передачу з Америки, відзначали вісімдесятеліття письменника Антоненка-Давидовича. Дружина, здається, Плужника саме виступала і згадувала давнє минуле. А свої забули, мовчанкою відбули...

Ми прощаємось. Надворі ціла буря. Вітер шарпає, зриває, несе все по дорозі. Падають перші краплини дощу. Швидше б добігти до автобуса. Блюститель порядку й досі стоїть на своїм посту. Небо пронизують блискавки, чути вибух грому. Дощ уже ллє, мов із відра. За хвилину промокаємо до нитки. І рубця на нас сухого немає. Ловим автобус. Добираємось до готелю.

Все спаковане. Не роздягнувшись, лягаємо на ліжко. Всі намагання заснути даремні. Надворі сиро і мокро. Ніч. Від'їжджаємо ранком. Нас привозять годин за дві раніше на вокзал. Прощавай Рідне місто! Прощай Києве! Поїзд помалу відходить. Я втомлена, очі злипаються, сон помалу огортає мене. Ще чую, як Христя тихо проказує вірш: «Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні, чи хто згадає, чи забуде мене в снігу на чужині, однаковісінько мені...» Скільки разів я його чула, звикла до нього, а її бач проймає. Тихо. От і добре думаю, що однаково, чого плакати, а до того ж снігу в нас взагалі немає, а навпаки... Сон вже зовсім мене розбирає... Наче здалека, ще чую її слова: «Та не однаково мені, коли Вкраїну злії люди присплять лукаві і в огні її окрадену збудять, ох, не однаково мені!..»

КІНЕЦЬ ПОДОРОЖІ

— Доброго ранку! — чую, озивається бас. Із полиці лізе особа чоловічої статі. Щетина на обличчі довжезна, видно, з тиждень не голився. Він потягається.

— Швидко буде моя станція, треба поспішати, — вирішає й витягає півлітри.

Але ця заросла мармиза мене не лякає, бо говорить чудовою українською мовою. Звичайно, розум сміється з такої логіки, та хіба завжди люди живуть розумом? Підкріпившись, він простягає й мені плящину:

— Може, і ви прополощите горло? Ні? Ну, що ж як хочете, вольному воля, блаженному рай. — Ставить горілку на умивальник. — Мо, пізніше надумаете, — каже, підморгуючи.

Незабаром з'являється ще один пасажир. Місце його тут, але ночував він з родиною у сусідньому купе. Поїзд спиняється. Щетина прощається й виходить, а я швиденько ховаю пляшку у шафку, щоб хтось інший не здумав «причащатися».

— Я з Одеси, живу на Сибірі, прокладаємо там залізницю, — розказує новоприбулий. Дивиться у вікно на ниви і згадує:

— А в нас там землі, скільки хочеш, бери й сади. Я картоплю вирощую. Добре родить! Взагалі там життя не погане. Постачають усім і гроші добрі. Ось тещі хустку везу в дарунок. Зрадіє! Тут такої не дістанеш. Одна тільки там біда: сумно, хоч вовком вий. Ще одруженим з малими дітьми витримати можна. А підростуть діти, і біда починається. Розваги ж ніякої. Ходять, нудяться і робляться *бічами*. Живемо ми окремо в посьолку, із тубільцями не братаємось. Найгірше зимою. Вийдеш, глянеш, все біле, покрите глибочезним снігом. Ну нічого, пороблю ще чотири роки, дістану машину й гайну додому. А тут, брат, років десять чекати на неї треба.

Незабаром приходить і його жіночка й двоє діток. Вона тутешня, говорить рідною мовою.

— Ось побудемо днів зо два, то й діти заговорять по-своєму, — каже вона.

— А я — ні! — кида він.

— Чому? — допитуємося з Христею.

— Я ні, — повторює він уперто, без пояснень.

Людина він видно спритна, пронизлива, пройшов Крим і Рим і мідні труби, висловлюючись його ж власною мовою. Розмовляємо про це і те.

Ось він згадує Кубу:

— Як ловко американців обтяпали. Така база у них під боком і нічого не зроблять! — і заходиться сміхом.

— Ну, а ви ж звідки?

— Ми з Австралії.

— А чув, знаю, у вас крокодили по вулицях ходять!

Ми з сусідкою підскакуємо, протестуємо проти таких нісенітниць.

Сам читав у газеті, — заявляє авторитетно.

— Якщо в вас по вулицях ходять ведмеді, то в нас — крокодили, — рече Христя.

Він хихоче дрібним сміхом. Потім раптом запитує:

— Гроші маєте? Дайте глянути!

Я вагаюся.

— Не бійтеся, я віддам.

Витягаю двадцять долярів. Довго дивиться і прицмакує:

— Може, продасте?

— Що ви, це ж нелегально, та й кордон незабаром. Для чого ж мені карбованці?

З жалем віддає. Наша розмова переходить на жнива. Саме ж така пора. Радіоточки з ранку до вечора про це торочать.

— Скільки у вас зерна на гектар збирають? — запитує одесит.

Я заскочена:

— Я ж не фермер. Йй-бо не знаю.

Він не може повірити:

— Доросла людина, їсте хліб і не знаєте, який у країні врожай! Як можна таким не цікавитись? Та в нас навіть діти знають!

Намагаюся боронитись, заявляю, що й знайомі мої

теж цим не цікавляться. Та даремно. Мій престиж падає блискавично.

— А яка ж у вас професія?

Це питання чула вже безліч разів. Освіта тут дуже важлива. І ніякі пояснення, що війна, контракти, одруження, діти, мене не рятують.

— Да, да, зрозуміло, професії ви не маєте, все зрозуміло.

І цим усе вже сказано. Бо тут кожний хоче підвищити свою кваліфікацію, вийти в люди. Розмова переходить на погоду. Вони згадують, які холодні зими в Сибірі. Та й на Україні холодненько буває.

— У нас в Австралії теж зимою холодно, — підпрямуюся я.

— А скільки ж у вас градусів? — цікавиться він.

— Як дуже холодно, то й десять буває, а вночі ще нижче.

— Це плюс чи мінус? — запитує він іронічно.

— Плюс десять. Але це так холодно, що в суконці замерзнеш, треба нацупити светер, а то й щось потепліше.

Він заходиться сміхом:

— Ха-ха, плюс десять, ха-ха — дуже холодно!

Всі мої додаткові пояснення викликають ще більший сміх. Він регоче так голосно й довго, що не знаю, як це все сприйняти. Христя теж збоку олигується і не розбереш, з мене чи з нього їй смішно.

Львів. Вся родина прощається й виходить.

У наш вагон уривається група молодих людей. Один стрункий, симпатичний, заходить в нашу кабіну. Знайомимось. Він закарпатець. Вся їхня група їде до Югославії. Профспілка дістала дозвіл. Увесь час бігають по коридорі, захоплені, як дітлахи.

До побачення, любий Львово! Серце щемить, а безжальний поїзд набирає швидкості, спішить до кордону.

Я сиджу й пірнаю у спогади. Це було в Києві. Ми прощалися. Він у докір сказав: «Що ж ви там — розсварилися? Живете в достатку, а толку у вас немає. Поїхав один мій знайомий закордон. Приїхав і розказував: скубуть один одного, аж пір'я летить. Ото й уся їхня ді-

яльність». Тоді озвалася Христя: «Одні сваряться, інші працюють. Церкви, школи, домівки, факультети при університетах, видані книжки. Все це коштує час і гроші. Тяжко зароблені, добровільно віддані, все з любови до свого рідного. А сварка — це діло людське, гадаю, й у вас цього досить буває».

І дивно було мені слухати Христю, завжди любить ганити, а тут, навпаки, заступається. Потім згадалася одна розмова в Києві. Цим разом, з нашим братом туристом. Він не вперше одвідував місто, хвалився, що має знайомства з впливовими. Не раз і не два возили його по селах, містах, досягнення показували. А день перед цим стався такий йому випадок. Розговорився з одним в автобусі, от той і каже: «Ви напевне турист». Цей здивований: «Як ви вгадали?» «Та ж говорите українською мовою!» Ти диви, був я у Франції, і всі там говорять французькою мовою, проїжджав через Німеччину, жеркотили теж по-німецькому, а в Польщі по-польському, чому ж тут, у столиці України, лише туристи говорять українською мовою?» — розповідав обурено! «А він же вам що?» — запитала його. — «Та згадав стару приказку: Дивні діла твої, Господи: скільки дірок, а вилізти нікуди, сказав павук, залізши у решето».

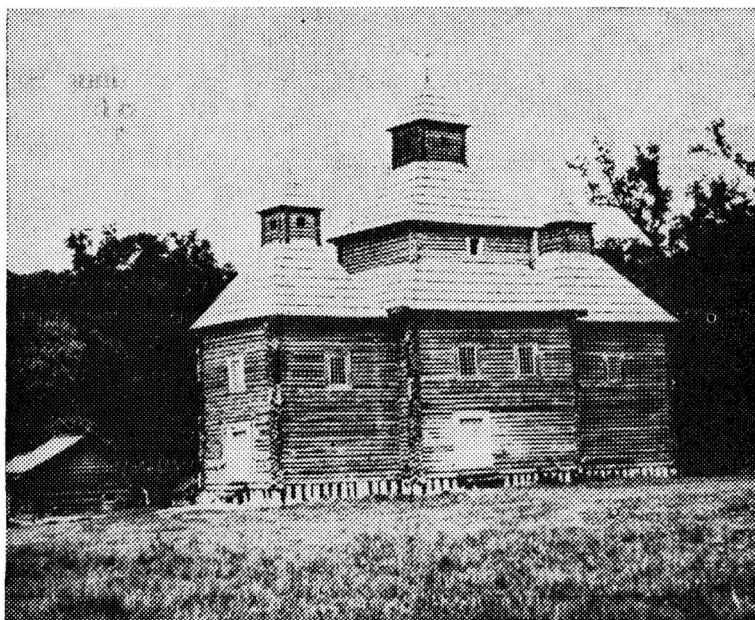
Минаємо Стрий, їдемо через Карпати. Знову захоплюємося церковцями, що розкидані по горах, хатками, природою. Вздовж залізниці багато війська. До знайомого приходить дівчина. Видно, обоє закохані. Вона дивиться з подивом, вперше бачить його батьківщину, порівнює до своєї.

— Я її навчу по-нашому говорити, — каже він впевнено. — А вона така красива, догідлива...

Ех молодість, думаю я, нерозумна, сліпа й наївна. Тут ось по селах, скільки зосталось дівчат. Виглядають, надіються, що вернуться хлопці. А вони розїхались і забули про щире кохання, відреклися власного щастя. І лише з роками зрозуміють, пошкодують, та буде запізно...

Христя дивиться у вікно і тихо проказує:

— Чому інші люди народжуються у своїй державі? Мають тяжчі й легші хвилини і вмирають так і не збачнувши, які щасливі вони були. Яке важке слово емі-

Стара церква в Карпатах.

грант. Доля кинула мене у далекі краї, не питаючись згоди, не радячись, щоб жила в достатку на чужині. Скільки разів ми читали німий докір в людських очах: «Ви поїхали, вам байдуже, кинули нас у біді, а самі тепер в розкошах проживаєте». А дехто так і казав у вічі. «Я дитиною була, як вивозили», давала їм відповідь. «А тепер чи вернулася б жити?» запитували. А я й сама ставила собі це питання кожного дня.

Посміхаюся, слухаючи балаканину сусідки. Це, звичайно, реакція. Покидає рідний край. Як-не-як, щось шкребе в серці.

— Пригадуєш, — кажу їй, — як в Австралії говорили ми, де оте наше «дома». Ну, як вирішила? Про мене, все вже ясно. Я вертаюся зараз додому, де чекає моя сім'я. А ти ж як?

— Тобі легше, ти перекотиполе, — каже вона. — Де зачепилася, там і пустила коріння. А мені інакше. У мене серце навпіл розколося. Одна половина зосталась на батьківщині, а друга поїде зі мною, до родини. На все є ціна. За все треба в житті платити: за волю й за неволю. Найтяжче це думка за власних нащадків. Яка буде їхня доля? Ким стануть вони?

Западає довга мовчанка. Наш знайомий саме десь вийшов провідати інших друзів.

— Зрештою, все має ціль, все це доля, — знову мовить вона. — Де б не жив, чи будеш ти бур'яниною, сибаритом, чи навпаки — все залежить від самої людини. Поїзд котиться, застаються позаду Карпати. Христя тихо затагує пісню:

*Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Баатьківщину...*

Жах не люблю сумних пісень, мені дайте щось бойового, веселого. Але я чую знову її спів:

*...І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі...*

Я встаю, щоб вийти в коридор, розправити ноги, а за мною линуть її слова:

*Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Баатьківщину.*

Швидко буде кордон. Ховаю між одежею фільми і Христі раджу зробити те саме.

— Для чого? — дивується вона. — У нас же все легально.

— «Еге, з чим чорт не жартує», — нагадую їй стару російську приказку.

Станція Чоп. Тут переходимо наше «чистилище». По кабінах скрізь метушня. Бачу, й молодь мотається. Їм замінять малу кількість грошей, отже дехто пробує приховати карбованці. Думали на чорно ще виміняють. А воно пізніше виявилось, що в Югославії карбованці не-

потрібні. І ось починається. Від купе до купе ідуть чоловік і жінка. Вона оглядає, він стоїть збоку, дивиться. У Львові бачили ми, як люди тягли у вагон телевизор і велосипед. Зараз за ці речі йде баталія. Ровер уже повезли на станцію, не зважаючи на розпачливі докази власника, за телевизор бій ще триває. Видно, впливова особа його везе, довго йде тузанина і, зрештою, він лишається у вагоні.

Заходять до нас. Забирають на перегляд: фота, книжки, записники із адресами.

— Дайте фотоапарат, фільми всі мусять бути проявлені! — каже військовий.

Але ми боронимось:

— Нам же казали, що можна, та ж усі везуть.

Та все, мов об стіну горохом. Сусідка мало не плаче:

— Та ж у мене там усі пам'ятки із Києва, родичі, а найголовніше — там же батькова могила, везу матері!

Знову та сама відповідь:

— Непроявлені фільми везти заборонено...

Сусідка стоїть розгублена. Ось зараз пропадуть усі її скарби. Що робити, як врятувати? Навколо збираються люди, прислухаються. Я відчуваю, що якась невидима стіна відділяє нас від усіх присутніх. Ще недавно усміхнені їх обличчя, зараз не проявляють жодного співчуття, не чути жодного слова.

— Дайте фотоапарат, — каже військовий, я спитаю головного, може дозволить.

За хвилин десять приносить:

— Непроявлені фільми везти не можна, але, цим разом, робимо виняток, все в порядку, беріть.

Христя зраділа, надія жевріла в ній весь час. Але глянула йому в вічі, і надія погасла. Вона зрозуміла: фільм був спалений, а баечка ця була, лиш для публіки, що стояла навколо. Я бачу, як втома за всі мандри зараз сідає їй на плечі. Наче разом з тим фільмом спалили частину її самої. Поїзд помаленьку рушив, всі приходять до себе, лиш вона сидить непорушно. Я виймаю свої фільми, рада, що все так щасливо для мене закінчилось.

— Кожен розумний по-своєму, один наперед, а другий потім, — каже гірко сусідка.

— Ну, трапляється, що й на розумному чорт катається, — намагаюся її розважити.

— Що ж я привезу матері в подарунок? Вона ж так чекала...

— Кат бери шапку, аби голову додому донести, — урезонюю її.

А вона дивиться тужно, і я знаю, що багато буде в неї безсонних ночей. Вона всоте знову і знову переживатиме ці хвилини, що втрату, шкодуватиме, що не могла сприту врятувати той фільм.

Ранок. Наш поїзд приїхав до Београду. Тут наші дороги із сусідкою розходяться. Вона за кілька годин летить до Німеччини, а я увечорі вертаюся до Австралії. Ми прощаємось.

Емма Андіївська

— Будеш у Мюнхені, передай привіт Еммі Андіївській, — прохаю її. — Колись підлітками доля нас разом звела. Жили в однім бараці, ходили до школи. Пригадую, дістала якось Емина мати книжку Золі «Люди-

на - Звір». От ми й припали до неї. Власне Емма, залівши на другий поверх нар, читала її з захопленням, а я стояла біля дверей на сторожі. Час від часу вона зстрибувала вниз і нашвидку переказувала *найцікавіші* моменти, додаючи, при тому й свої коментарі. Потім ми роз'їхались. На спомин зосталось лиш фото з неї з підписом: «Лесі від Емұльсії».

Христя сіла в таксі й поїхала, і зосталась я зовсім сама у чужому великому місті. Здавши речі, йду до бюро подорожей, уточнити мій час відлету.

— Ваш літак скасовано, може буде за три дні інший, — мов грім з ясного неба, падає на мою голову ця вістка. Дають адресу компанії, де маю зголоситися на літак. Довго плутаює вуличками, питаює, згадую всі свої мовні запаси. Нарешті, в бічній вуличці, на другім поверсі, знаходжу їхне бюро.

— Літак ваш скасовано місяць тому, ми всіх повідомили, де ви були? За три дні подзвоніть, надіємось, буде літак. За готель турбуйтеє самі.

— Я ж заасекурована, — кажу їм, — зміна сталася, коли була вже в дорозі, не заплатите за готель, буду ночувати на летовищі!

Йде торгівля. Нарешті, домовились: їхній готель, моя їжа. Несу речі, з мене тече «три поти», і я згадую всіх джентелменів цього міста, посилаю на їх адресу всякі «побажання».

Прокидаює під звуки музики. Це піонери, чи щось подібне, десь на майдані, збираюється, маршуюєть. Це єдине, що за весь час мого побуту, нагадало про цю владу. По крамницях все є: повно одежі й їжі. Аж дивно все це бачити знову. І болить душа, чом мій нарід того не має?

Перевіряю свої фінанси. Добре, як лише три дні чекатиму, а що, як затягнеться довше? Знаходжу в себе лва огірки і шматочок сиру. Як сміялася я, коли добрі люди мені їх давали. Відчуваю себе малесенькою комашкою в цьому житейському морі. Намагаює не думати, про якіє ускладнення. Живу, як автомат. Сплю більшу частину дня, по обіді з годину ходжу по вулицях міста. Кожен день дзвоню й питаює, чи не летить ще обіцаний літак. Це єдина нитка, що в'яже мене з дійсністю.

Усе решта, наче якийсь сон. Як би прожити оці три дні. Грипа надходить. Хоч би витримати, не захворіти. А тим часом з Австралії теж дзвонять до подорожнього бюро й запитують, де ж поділася жінка? А в відповідь, майже до останнього дня отримують: «Ми не знаємо, ще не з'явилась».

І приходиться, нарешті, останній день. Дзвоню в справі літака, ніхто не відповідає. Надворі чекає таксі, ще вчора замовлене. Їдемо. По боках тягнеться поле. Чи це дорога на летовище? Чи добре зробила, замовивши таксі наперед? Чи старша людина надійніша і безпечніша, ніж молодша? Ці думки пролітають в моїй голові. Їдемо мовчки. Бачу, він нервується. Витирас піт, крекче, час від часу пригладжує чуб, якого давно вже немає. Чому? По боках дороги і далі поле. Звертаюся в думках до Всевишнього і згадую Христинине напучування: «На Бога надійся, та й сам не плошай!»

Нарешті, летовище! Таксист не кидає валізки на землю, а несе їх до середини! Це несподіванка. Мабуть, щось в лісі здохло! Плачу гроші й дякую. За кілька годин кличуть зголошуватися на літак. І досі не знаю, лечу я чи ні. Хапаю за ручку валізу, вона падає. Ручка одірвана. Он чому нервувався таксист, і заніс її до середини. Напевне зачепив її, укладаючи в поспіху речі. Як добре, що сталося це тепер, а не на початку подорожі.

Перша зупинка — Бомбей. Вперше в житті бачу таку бідність. Зразу ж біля летовища стелиться селище, зліплене із різних дощок, бляхи, ганчір'я.

Наступна зупинка — Перт. Радіо, що скоро буду вже дома. А Христя, напевне, як вертатиметься, гляне і скаже: «І тут степи, і там степи, та тут не такії, руді-руді, аж червоні, а там голубії...»

І прийшла на думку наша остання розмова. Я спитала її, які підсумки робить з нашої подорожі.

«Я туристкою проїхала по рідній землі», сказала вона. «Приймали мене у містах і селах. Але все це замало, щоб пізнати життя, як хотілося б. Свою мандрівку починала з надією знайти відповідь на багато питань. Дивилася, розмовляла з людьми, і багато «чому?» озивається у моїй душі. На деякі з них я отримала відповідь, на інші — знайшла б, якби довше побула. А решта — на-

завжди залишаться без відповіді. Та одне я збагнула. Народ мій є! Він живе! Він є пупом землі. Як не тяжко йому приходиться, все перебуде, я вірю в його майбутнє. Про це гарно сказав у своєму вірші В. Симоненко:

*Народ мій є! Народ мій завжди буде!
Ніхто не переможе мій народ!
Поцезнуть всі перевертні й прибуду
І орди завойовників заброд!*

А ми — частка того народу, частина його тіла, війна-ми одкраяна, по всіх землях розсіяна? Чим станемо ми для нього? Його підпорою, чи п'ятим колесом до воза? Що ж, — поживемо й побачимо...

ЗМІСТ

	Стор.
Приготування до подорожі	5
Зустріч з рідною землею	9
Львів	15
Тернопіль	23
Чернівці	33
Хотин і Кам'янець-Подільський	41
Знову Львів	50
Зустріч з Києвом	61
Як тебе не любити, Києве мій	66
...Дорогими для мене стали схили Дніпра...	74
Буду мріяти й жити на крилах надій...	84
Полтава	91
Харків	102
Прощання з рідною землею	113
Кінець подорожі	127

